

NIEUWE VRIJGESTELDEN

Anthos

1e druk februari 1977
2e druk april 1977
3e druk juli 1977
4e druk januari 1978

Herman Vuijsje

Nieuwe Vrijgestelden

De opkomst van het
spijkerpakkenproletariaat

Foto en ontwerp omslag: Steye Raviez

ISBN 90 6074 488 8

© 1977 de auteur
Anthos-boeken worden uitgegeven door
Uitgeverij In den Toren, Baarn
Verspreiding voor België:
Uitgeverij Westland, Schoten

Een Anthos-boek

Inhoud

I	Vooraf: over vrijgesteld-zijn van kritiek	7
II	Het intellect en de bovenbazen	12
III	Een nieuwe klasse?	27
IV	Het bevullen van het eigen nest	41
V	Het wetenschappelijke arbeiders-paradijs	47
VI	Hun strijd, onze strijd . . . en een speciaal soort solidariteit!	60
VII	De welzijnssector: wie is de baas in 'Ons Huis'?	71
VIII	Leuren met politieke waar?	86
IX	Groepsbelang en politiek: de vijfde macht	97
X	Een politieke elite?	103
	Noten	120

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

----- Text continues after this page -----

This publication is made available in the context of the history of social work project.

See www.historyofsocialwork.org

It is our aim to respect authors' and publishers' copyright. Should you feel we violated those, please do get in touch with us.

Deze publicatie wordt beschikbaar gesteld in het kader van de canon sociaal werk.

Zie www.canonsociaalwerk.eu

Het is onze wens de rechten van auteurs en uitgevers te respecten. Mocht je denken dat we daarin iets fout doen, gelieve ons dan te contacteren.

----- Tekst gaat verder na deze pagina -----

Mijn speciale dank gaat uit naar Hendrik Jan Schoo, Willem Velema en Flip Vuijsje. De in dit boek naar voren gebrachte ideeën hebben voor een niet gering deel vorm gekregen in gesprekken tussen ons vieren. Ook hebben zij het manuscript kritisch doorgelezen en van kommentaar voorzien. Prof. dr. H. Daalder, de geestelijke vader van het begrip 'Nieuwe Vrijgestelden', ben ik eveneens erkentelijk voor de kritische kanttekeningen die hij bij het manuscript maakte. Bert Vuijsje was een belangrijke stimulator van het idee om een journalistiek onderzoek te gaan doen onder de 'Nieuwe Vrijgestelden'. Piet Knollema, van het landelijk PvdA-sekretariaat, was zo vriendelijk, een groot deel van het werk, m.b.t. de enquête onder de PvdA-Partijraad voor zijn rekening te nemen. Hem en zijn kollega's bedank ik hartelijk voor hun medewerking.

Zonder de grote gastvrijheid van Jos Schneider en de goede nabuurschap van Sacha Wijmer was dit boekje nooit op tijd afgekomen. En zonder Paulien van Wensveen zou het veel sneller zijn afgekomen.

Amsterdam, december 1976.

I Vooraf: over vrijgesteld-zijn van kritiek

Dit boek gaat over de sociale positie van mensen die zich vaak beroepshalve bezighouden met het verminderen van sociale ongelijkheid. Op de positie van deze beroepsgroepen zal kritiek worden uitgeoefend, die erop neerkomt dat die groepen zélf in een aantal opzichten bevoorrecht zijn, vergeleken bij andere beroepsgroepen.

Eén van de manieren waarop deze laatste sociale ongelijkheid tot uiting komt, heeft te maken met de vrijheid om zelf de inhoud en de indeling van je werkzaamheden te bepalen. Op zich is daar niets tegen, maar er kunnen ongewenste neven-effecten optreden. Ongewenst vanuit het oogpunt van de werkgever — en dat is in de gevallen waarover ik het zal hebben, direkt of indirekt, de overheid.

Eén van de konsekwenties die deze relatieve vrijheid kan hebben, moet hier alvast genoemd worden. De werknemers die in het hierna volgende als 'Nieuwe Vrijgestelden' worden aangeduid, kunnen hun taken relatief ongehinderd verrichten vanuit een professioneel kader, een 'beroeps-ideologie'. Die ideologie geeft vorm aan de belangen van de 'kliënten', zoals de aanbieders van diensten, de Nieuwe Vrijgestelden in dit geval, die zien. Tegelijkertijd vormt zij de neerslag van de groepsbelangen der 'aanbieders' zelf. Beide soorten belangen worden vaak in één adem genoemd, nauwelijks van elkaar onderscheiden.

Dat is verwarrend en vervelend, want op die manier kan elke kritiek op de positie van de beroepsgroep worden uitgelegd als een aanval op de belangen van de kliënten. Via deze simpele konstruktie hebben Nieuwe Vrijgestelden zich vaak met sukses kunnen vrijwaren van kritiek op hun positie, want iedereen is het erover eens dat aan de belangen van de kliënten zo weinig mogelijk getornd moet worden.

Dit boekje is geschreven vanuit het standpunt dat de belangen van 'kliënten' en 'aanbieders van diensten' helemaal niet parallel hoeven te lopen en zelfs tegengesteld kunnen zijn.

Bijvoorbeeld omdat de cliënten als belastingbetalers geïnteresseerd zijn in een zo efficiënt mogelijke taakvervulling van de 'aanbieders' in overheidsdienst.

Bij dit soort kritiek gaat het niet om mensen, maar om posities. Ik zal betogen dat de posities die Nieuwe Vrijgestelden innemen in een aantal opzichten buitengewoon gunstig zijn. Voorts dat deze posities relatief grote kansen tot misbruik in zich bergen. En ten slotte dat zij relatief grote kansen scheppen tot politieke activiteit, wat tot een onevenredig grote invloed en macht kan leiden.

Het is niet de bedoeling om te gaan betogen dat alle Nieuwe Vrijgestelden zich verzetten tegen aantasting van hun relatief gunstige positie, misbruik maken van die positie of politiek actief zijn. Wél zal worden opgemerkt dat Nieuwe Vrijgestelden ook maar mensen zijn en dat een aantal hunner voor de geboden verleidingen bezwijkt. Daarbij zal ik vooral van 'gewone' indrukken en journalistiek materiaal moeten uitgaan, want onderzoek is op deze punten nauwelijks gedaan. Ik zal de veronderstelling opperen dat dit laatste niet toevallig is.

De periode waarin dit boekje verschijnt, is er één van bezuinigingen op de kollektieve uitgaven. Ook de sectoren waarop ik mijn analyse zal toespitsen — het Wetenschappelijk Onderwijs en het welzijnswerk — ondervinden daarvan de onplezierige gevolgen. Een complete behandeling van de pro's en kontra's van die bezuinigingen blijft hier achterwege.

Wél komen maatregelen aan de orde die gericht zijn op vermindering van de relatieve bevoorrechtiging van werknemers in het Wetenschappelijk Onderwijs en op verhoging van de efficiëntie in beide genoemde sectoren. Die maatregelen hebben een speciale aktualiteit gekregen in het licht van de bezuinigingen, maar waren zonder uitzondering al in onderzoek vóórdat de bezuinigingsnoodzaak zich aankondigde.

Via de hierboven genoemde simpele konstruktie verzetten Nieuwe Vrijgestelden zich vaak fervent tegen deze maatregelen: over hun eigen beroepspositie praten ze niet, maar des te meer over de belangen van de cliënten. Die belangen zijn inderdaad in het geding als uitkeringen worden verlaagd of

als het bereik van bepaalde soorten welzijnswerk wordt ingeperkt.

Met een minder bevoorrechte sociaal-ekonomische positie van de 'aanbieders' der diensten of met een efficiëntere opzet van hun bezigheden hebben de belangen van de 'ontvangers' echter nauwelijks te maken. En voorzover dat wél het geval is zijn hun belangen, zoals hierboven al opgemerkt, met dit soort maatregelen alleen maar gediend.

Het gerechtvaardigde verzet van veel Nieuwe Vrijgestelden tegen de echte bezuinigingen op het *werk*, zou heel wat geloofwaardiger overkomen als zij bereid zouden zijn, m.b.t. hun eigen positie die solidariteit op te brengen die de regering-Den Uyl ook van de lager betaalden vraagt.

Je hoeft geen voorstander van die regering te zijn om toch waardering te hebben voor de schuchtere pogingen tot nivellering van inkomens en privileges die zij onderneemt. Nieuwe Vrijgestelden hebben nogal eens de neiging, erop te wijzen dat zij nu gepakt worden, terwijl de inkomens en privileges van 'top-dogs' in de niet-overheidssector buiten schot blijven.

Dat is niet helemaal juist. Van 1973 (toen het kabinet-Den Uyl optrad) tot 1976 steeg het reëel vrij beschikbare inkomen van AOW-trekkers met 25,1%, van minimumloners met 16,5%, van even-meer-dan-minimumloners met 11,5% en van modale werknemers met 7,1%. Mensen die tweemaal het modale inkomen verdienden, zagen hun reëel vrij beschikbare inkomen stijgen met 2,2% en mensen die viermaal het modale inkomen verdienden zagen het dalen met 1,8%.¹

Ingrijpende nivellering aan de basis dus, schuchtere pogingen aan de top. Veel Nieuwe Vrijgestelden beroepen zich op een linksere filosofie: zij wensen terecht verdergaande nivellering. Maar als puntje bij paaltje komt kijken ze vanuit hun eigen positie naar boven, en niet naar beneden. Vrij vertaald luidt de redenering dan: wij weigeren iets van onze riantie positie op te geven, omdat wij linkser zijn dan Den Uyl.

Op een meer ter zake doende manier worden politieke standpunten in het geding gebracht, als het gaat om inperking van de financiële mogelijkheden die betrekking hebben op de omvang en het bereik van het werk. Het werk dat

Nieuwe Vrijgestelden doen is in principe belangrijk. Bezuinigingen daarop moeten zoveel mogelijk worden tegengegaan.

Aan de andere kant getuigt het van een weinig realistische visie, je houding af te stemmen op de verwachting dat binnen afzienbare tijd een kabinet zal optreden dat méér geld aan onderwijs en welzijnswerk ter beschikking zal stellen dan het kabinet-Den Uyl.

En dat doen bijvoorbeeld die delen van de welzijnssector, die nieuwe activiteiten op gebieden waar die hard nodig zijn, alleen wensen te beginnen als daarvoor extra geld ter beschikking zal worden gesteld. Ja, dat zou mooi zijn, maar voorlopig zit dat er op geen enkele manier in. De cliënten worden het slachtoffer van zo'n rechtzinnig-ideologische opstelling.

Zoals gezegd moest dit boekje hoofdzakelijk worden gebaseerd op journalistieke indrukken; het ligt in het verlengde van een artikelenserie die in 1976 in de Haagse Post verscheen.² Deze aanpak staat geen afgeronde konklusies toe; daartoe heb ik in dit boekje dan ook geen poging ondernomen. Wel is nieuw materiaal van hoofdzakelijk journalistieke aard toegevoegd, plus een sociologisch kader.

Dat kader wordt in hoofdstuk II geïntroduceerd aan de hand van literatuur over de sociale en economische positie van 'intellektuelen' en 'professionals'. Daarbij zal vooral worden gekeken naar hun plaats binnen de recent opgekomen groepering van 'employés'.

In hoofdstuk III wordt het begrip 'Nieuwe Vrijgestelden' ingevoerd en wordt een globale omschrijving gegeven van hun positie op de maatschappelijke ladder. Hoofdstuk IV is een beschouwing over de 'beroepsbelangen' van met name werknemers in het Wetenschappelijk Onderwijs, toegespitst op de sociale wetenschappers. Ik maak daarbij gebruik van de door de beroepen-sociologie geboden invalshoek.

Ook in de hoofdstukken V en VI staan de werknemers in het Wetenschappelijk Onderwijs centraal. Hun sociale positie wordt in hoofdstuk V uiteengezet; hoofdstuk VI is voornamelijk gewijd aan de manieren waarop die wordt verdedigd. In hoofdstuk VII komt de welzijnssector aan bod. Hoofdstuk VIII gaat over de vraag in hoeverre politieke standpunten in

het welzijnswerk een rol spelen, resp. behoren te spelen. Hoofdstuk IX is gewijd aan een ander soort politieke invloed die vanuit de welzijnssector wordt uitgeoefend: de verhouding tussen de 'koepelorganisaties' in het welzijnswerk en de politieke machtscentra.

In hoofdstuk X ten slotte worden de politieke invloed en macht besproken die individuele Nieuwe Vrijgestelden kunnen uitoefenen in allerlei vertegenwoordigende en besluitvormende organen — buiten hun eigenlijke werkring dus, maar wel dankzij het bijzondere karakter van die werkring.

II Het intellect en de bovenbazen

Iedereen ervaart dat er tussen de mensen verschillen bestaan in termen van 'hoger' en 'lager'. Maar zodra je over die sociale hiërarchie ('sociale stratifikatie' in het sociologisch) wat meer wilt zeggen, kan je allerlei kanten op. Stel je 'objectieve' maatstaven van hoger en lager vast, of vraag je de mensen hoe ze zichzelf en anderen plaatsen? Ga je uit van één toonaangevende maatstaf of van meerdere? En hoe meet je dat allemaal, als je het wilt onderzoeken?

Een paar belangrijke punten waarop bewoners van pakweg Wassenaar en de Amsterdamse Pijp zich vaak van elkaar zullen onderscheiden, liggen voor de hand: bezit, inkomen, beroep, opleiding, macht, sociaal aanzien, afkomst, consumptiepatroon. Zo kan je nog wel meer dingen bedenken. Je kunt ook elk van de hier genoemde maatstaven beschouwen als 'opgebouwd' uit een aantal 'achterliggende' maatstaven, waarbij blijkt dat er allerlei samenhangen bestaan.

Voorbeelden geven is overbodig: als je naar het bovenstaande lijstje kijkt, lijkt alles wel met alles samen te hangen. Maar als daarmee het laatste woord gezegd zou zijn, kon de sociologie wel ophouden en het is dus niet te verbazen dat sociologen sinds de tweede helft van de vorige eeuw naarstig op zoek zijn naar de uiteindelijke achtergrond(en) van al die verschillen.

Ergens aan het begin van die speurtocht stond Karl Marx. Hij voerde alle sociale verschillen terug op één kardinaal onderscheid: dat tussen de bezitters en de niet-bezitters van produktiemiddelen. De fabrieken en andere bedrijven waren het bezit van een minderheidsklasse. Kapitalisten, die het werk lieten doen door de bezitsloze arbeidersklasse. De kapitalisten konden kiezen uit een groot aanbod van arbeiders, die op een vrije arbeidsmarkt met elkaar konkurreeerden om de baantjes. Zo konden de lonen laag blijven en streken de kapitalisten het verschil op tussen die lonen en

de eigenlijke waarde van de geleverde produktie.

Omdat er maar één belangrijk sociaal verschil was, bestond er ook maar één heersende klasse: de kapitalisten waren zowel in de economie als in de politiek de baas. Ook binnen de uitgebuite klasse benadrukte Marx de eenheid. Verschillen in loon deden bijvoorbeeld niet terzake. Meneer A, die veel verdiende, maar geen produktiemiddelen bezat, hoorde bij de arbeidersklasse. Meneer B, die minder verdiende dan A maar een eigen bedrijfje had, bij de kapitalisten.

Sociaaldemokraten, die de inkomens zoveel mogelijk willen nivelleren zonder rigoreus een eind te maken aan de ongelijke verdeling van het produktiemiddelenbezit, zijn daarom in de ogen van orthodoxe Marxisten op het verkeerde pad.

Het duidelijke klassen-onderscheid dat Marx in het negentiende-eeuwse West-Europa om zich heen zag, zou naar zijn verwachting steeds scherper worden. Aan de ene kant zou de voortschrijdende mechanisatie de geschoolde arbeid doen verdwijnen, zodat er een homogene klasse van ongeschoolden zou ontstaan. Aan de andere kant zou de kapitalistenklasse steeds hechter worden: een opeenvolging van economische crises zou resulteren in toenemende concentratie van het kapitaalbezit.

Een heel andere visie werd ontvouwd door een tweede 'vader' van de hedendaagse sociologie, Max Weber. Hij voorzag juist een toenemende differentiatie binnen de klasse van bezitslozen. Zowel het bedrijfsleven als de overheidsdiensten zouden steeds sterker 'gebureaukratiseerd' raken. Ambtenaren en beambten zouden daardoor een steeds groter deel van de beroepsbevolking gaan uitmaken, ten koste van het percentage arbeiders.

Sociale stratifikatie moet volgens Weber geanalyseerd worden vanuit verschillende 'dimensies', klasse, status en macht, die vaak een onderlinge samenhang zullen vertonen, maar in principe toch onafhankelijk van elkaar staan. Hij gaf het begrip 'klasse' dan ook een veel beperktere betekenis dan Marx gedaan had: een categorie van personen die gelijke kansen hebben op de economische markt. Die kansen kunnen beïnvloed worden door bezit van produktiemiddelen, maar evengoed door iemands bekwaamheden (en dus zijn opleiding).

Op dezelfde manier kan 'macht' volgens Weber worden uitgeoefend via het bezit van produktiemiddelen, maar ook op allerlei andere gronden en in alle mogelijke situaties. Webers definitie van 'macht' is klassiek geworden: de mogelijkheid om binnen een sociale relatie de eigen wil door te zetten, ondanks tegenstand, en ongeacht de basis waaruit die mogelijkheid ontstaat. In dit hoofdstuk zal vooral aandacht besteed worden aan economische macht, maar uiteraard speelt macht ook in de politieke sfeer een belangrijke rol.

Als derde dimensie van sociale stratifikatie onderscheidde Weber zgn. 'Stände', wat vaak als 'status-groepen' wordt vertaald.¹ Het gaat daarbij om een bepaalde levensstijl, om konsumptiepatroon en sociaal aanzien. Zulke status-groepen kunnen ontstaan rond allerlei gemeenschappelijke kenmerken; Weber noemt o.a. het beroep.

In de moderne sociologie, uitgezonderd de orthodox-Marxistische, is Webers benadering gemeengoed geworden. Hoog of laag in resp. economisch, sociaal en politiek opzicht, wordt vaak bekeken vanuit de begrippen klasse, status en macht.²

Sinds het begin van deze eeuw (dat Weber i.t.t. Marx nog heeft meegemaakt) is de door Weber voorspelde ontwikkeling snel op gang gekomen. Zowel binnen als buiten het bedrijfsleven werden de verhoudingen steeds ingewikkelder en ontstond er een stijgende behoefte aan beheer, controle, informatie en technische kennis. Het aantal 'witte boorden' nam explosief toe — ook binnen het overheidsapparaat, dat zich met steeds meer dingen ging bemoeien.

Deze ontwikkeling gaat ook de laatste tijd nog voort. In de primaire sektor (landbouw en visserij) was in 1948 16 % van de Nederlandse beroepsbevolking werkzaam, in 1975 6,5 %. Voor de sekundaire sektor (nijverheid) bedragen die percentages resp. 37,5 en 34. Voor de tertiaire sektor (diensten, inkl. overheid) 46,5 en 59.³ Hierbij moet worden bedacht dat zich binnen de sekundaire sektor door de mechanisering en automatisering een sterke verschuiving heeft voorgedaan van hand- naar hoofdarbeiders. De handarbeiders zijn een duidelijke minderheid van de beroepsbevolking geworden. Maar hoe noem je de rest? Die hele snel toegenomen categorie van economisch onzelfstandige niet-handarbeiders wordt met een ongelukkige term vaak aangeduid als 'Nieuwe

Middenstand'. Ongelukkig om verschillende redenen, waarvan de belangrijkste wel is dat zo'n benaming suggereert dat de onderlinge overeenkomsten groter zouden zijn dan de verschillen. In feite vormen deze 'employés' zoals we ze verder zullen noemen, een uiterst gevarieerd samengestelde categorie.⁴

Ze verrichten de meest uiteenlopende bezigheden; sommigen zitten op kantoor, anderen niet; sommigen werken binnen een duidelijke hiërarchie, anderen niet; sommigen hebben een grote macht over ondergeschikten, anderen niet; sommigen hebben een grote vrijheid in het bepalen en indelen van hun werkzaamheden, anderen niet; sommigen verdienen veel, anderen niet.

Orthodox-Marxistische auteurs hebben er altijd moeite mee gehad, de employés binnen hun schema te plaatsen. Marx was zich wel bewust van hun opkomst, maar heeft geen duidelijke handleiding nagelaten. Enerzijds leveren de employés geen 'produktie', leven ze van de 'surplus-waarde' die de arbeiders voortbrengen. Reden dus om ze tot de kapitalistenklasse te rekenen. Aan de andere kant zijn ze ook geen kapitaalbezitters, moeten ze hun arbeidskracht op de arbeidsmarkt verkopen.

Marx zelf rekende de employés in principe tot de heersende klasse. Zijn latere navolgers zagen in dat dit moeilijk meer te verkopen was. Sommigen gingen tot splitsing over: het ene deel hoorde bij de uitbuiters-, het andere bij de uitgebuite klasse. Dit laatste deel is wel aangeduid als het 'Stehkragenproletariat', 'witte boorden-proletariaat' — of in de vrije vertaling van de socioloog Kruyt 'hoeden-proletariaat'.

Deze konstruktie was geoorloofd: Marx heeft vastgesteld dat binnen elk van de beide klassen sub-kategorieën konden bestaan. Andere auteurs grepen een andere door Marx geformuleerde mogelijkheid aan en bestempelden (delen van) de categorie der employés tot 'overgangsklasse' (een klasseformatie die vooruitloopt op een volgende fase in de ontwikkeling der produktieverhoudingen of juist een restant vormt uit een vorige).

Niet alleen aan de kant van de loontrekkers, ook aan die van de kapitalisten bleef de door Marx verwachte homogenisering uit. Met de opkomst van de N.V. viel de rol van de

vroegere 'kapitalist' in tweeën uiteen: als beheerder van zijn bedrijf werd hij opgevolgd door de moderne manager (een salaristrekker), als bezitter door de aandeelhouder.

Deze ontwikkeling is nog steeds inzet van felle discussie tussen Marxisten en niet-Marxisten over de vraag hoe in de moderne westerse maatschappij de 'heersende klasse' is samengesteld. De orthodox-Marxistische opvatting zal inmiddels duidelijk zijn. De andere partij wijst erop dat de vroegere kapitalistenklasse is uiteengevallen in managers, particuliere aandeelhouders en 'institutionele beleggers' (banken, verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen, die in Nederland meer dan de helft van het totale aandelenpakket van beurs-N.V.'s in handen hebben.⁵)

De orthodox-Marxistische figuur van de dikke kapitalist, die alle touwtjes in handen heeft en persoonlijk met de winst gaat strijken, is door deze ontwikkelingen duidelijk achterhaald. Kapitaalbezit — op zich met recht te beschouwen als een weinig verheffende inkomstenbron — speelt tegenwoordig een veel geringere rol dan vroeger. Dat geldt in de eerste plaats voor de inkomensverschillen, die in veel hogere mate bepaald worden door verschillen in bekwaamheid dan door verschillen in kapitaalbezit.⁶

Het geldt ook voor de verdeling van economische macht. Uit een groot aantal onderzoeken is gebleken dat de aandeelhouders hun greep op de gang van zaken in 'hun' bedrijven grotendeels aan de managers hebben moeten afstaan. Dat is niet alleen te wijten aan ongeïnteresseerdheid en ongeïnformeerdheid van de aandeelhouders, maar ook aan formele regelingen, die hun macht daadwerkelijk beperken.⁷

Voor de econoom Galbraith heeft erop gewezen dat deze machtsverschuiving verstrekkende gevolgen heeft. Hij benadrukt het feit dat managers heel andere belangen hebben dan aandeelhouders: zij zijn veel meer geïnteresseerd in efficiëntie, produktiviteit en groei van het bedrijf, dan in een zo hoog mogelijke winst. En omdat ze de uitvoerende macht in handen hebben, voeren ze het beleid in overeenstemming met hun eigen inzichten.⁸ Waarbij wel aangetekend moet worden dat managers aan de andere kant via winstdelings- en tantième-regelingen doordrongen zijn van de prettige kanten van winstmaximalisatie.

Hoever gaat de macht van die managers-groepering? Gal-

braith constateert dat hun invloed zich tot ver buiten het eigen bedrijf uitstrekt. Vooral de leiders van de grote internationale korporaties hebben dankzij hun 'oligopolistische' greep op het markt-gebeuren een grote macht over de hele maatschappij. Daarbij moet bedacht worden dat de managers op hun beurt weer grotendeels afhankelijk zijn van de besluiten die door de 'technostruktuur' worden genomen, de gespecialiseerde stafleden.⁹

Veel verder dan Galbraith ging James Burnham, met zijn ideeën over de 'managerial revolution'. De wetenschappelijk opgeleide managers en stafdeskundigen zijn niet alleen bezig, de macht over de bedrijven aan zich te trekken, maar zullen samen met de toppen van de overheidsbureaucratie een nieuwe 'heersende klasse' gaan vormen. Met deze theorie borduurde Burnham duidelijk voort op Marx: deze nieuwe heersende klasse zou de kapitalistenklasse opvolgen als machthebbers — uiteindelijk zelfs uitbuiters — op economisch én politiek gebied.

Andere sociale wetenschappers hebben in dezelfde richting gedacht. Vaak gaat het om de 'technokraten', die dankzij hun gespecialiseerde opleiding (bijv. in de computer-technologie) een totale macht zullen gaan uitoefenen in een als 'post-industrieel' of 'post-kapitalistisch' aangeduide maatschappij. Meer dan ooit zal volgens deze schrijvers 'kennis' toegang geven tot 'macht'.

Hoewel zelden ontkend wordt dat (semi-)wetenschappelijke opleidingen een steeds belangrijker rol zullen gaan spelen bij de strijd om rijkdom en macht, is op bovenstaande theorieën veel kritiek geleverd. Er wordt bijvoorbeeld op gewezen dat de specialisten in de Sovjet-Unie — die als planners een zeer belangrijke rol spelen in een situatie waar het particuliere bezit van produktiemiddelen zelfs helemaal is afgeschaft — nog steeds duidelijk ondergeschikt zijn aan de politieke machthebbers.

Er worden ook vraagtekens gezet bij de opvatting dat specialisten *binnen* de bedrijven de macht zullen overnemen. De Britse socioloog Anthony Giddens benadrukt dat specialisten wel een zekere autonome macht hebben, maar dan op hun eigen, afgebakende terrein — de stafafdeling bijvoorbeeld. Het eigenlijke beleid wordt uiteindelijk bepaald in de top van de bedrijfshiërarchie — door 'non-specialists', die de

adviezen van de wetenschappelijke staven naast zich neer kunnen leggen.¹⁰

De meeste critici van de 'technokratie'-theorie behoren tot de sociaal-wetenschappelijke stroming die de machtsverdeling in de moderne westerse maatschappij benadert vanuit een *pluralistisch* standpunt: de op alle gebieden 'heersende klasse' uit de tijd van Marx heeft plaatsgemaakt voor een hele serie 'leidende groeperingen'. Leden van die groeperingen oefenen economische en/of politieke macht uit op bepaalde, vaak duidelijk afgebakende gebieden. Zij doen hun machts-aanspraken gelden op grond van heel verschillende bases: kapitaalbezit, opleiding en politieke positie bijvoorbeeld. Het zal duidelijk zijn dat deze visie voortborduurde op de ideeën die door Max Weber werden geformuleerd.

Natuurlijk kunnen zulke leidende groeperingen elkaar overlappen of gemeenschappelijke belangen nastreven. Met name in de hogere maatschappelijke échelons is dat waarschijnlijk. Verbindingen tussen de politieke en de economische machtssferen liggen op dat niveau voor de hand. En ook het bezit van produktiemiddelen (aandelen) kan daarbij — zij het veel minder sterk dan vroeger — een rol spelen. Anthony Giddens:

'Het is duidelijk dat je met bezit nog maar zelden politieke macht kunt 'kopen', zoals in de negentiende eeuw. Maar wie veronderstelt dat de verbindingen tussen kapitaalbezit en politieke macht geheel zijn verbroken (...) gaat eenvoudigweg voorbij aan de sterke banden die in alle kapitalistische landen bestaan tussen het zakenleven en de conservatieve of liberale partijen. Op deze manier blijft bezit een fundamenteel bestanddeel van het machtssysteem in de kapitalistische maatschappij.'¹¹

Het is best zinnig, aldus Giddens, om in de huidige westerse maatschappij nog een 'upper class' te veronderstellen. Maar een succesvolle analyse daarvan moet verschillende bases van klasse- en machtspositie in aanmerking nemen.

Onze verkenning van de verschuivende achtergronden van macht en klasse, sinds het kapitaalbezit in belang ging dalen, heeft duidelijk gemaakt dat de betekenis van het *beroep* tezelfdertijd sterk is toegenomen. Ook hier wordt wel verwezen naar de Sovjet-Unie, waar geen bezittersklasse meer

bestaat, maar wél sociale ongelijkheid, samenhangend met de uitoefening van een hoog- resp. laag-gekwalificeerd beroep.

De Nederlandse socioloog F. van Heek, op zoek naar een 'algemene indicator van de posities in de maatschappelijke rangorde', konkludeerde in 1958 dat het beroep nog het meest in aanmerking kwam. Juist in het hoogkapitalistische tijdperk wordt daaraan, vergeleken met vroeger, een zeer grote betekenis toegekend. En met name in het 'burgerlijke' Nederland speelt het beroep bij de sociale waardering van persoon of groep een zeer grote rol, voegde hij eraan toe.¹² In de jaren '40 en '50 werd in veel landen onderzoek gedaan naar de onderlinge rangorde die de beroepen met elkaar vormen. Daarbij ging men uit van het 'prestige' dat elk beroep bij de bevolking genoot. Zo ontstond een ranglijst van het hoogst tot en met het laagst aangeschreven beroep. Het beroep werd hierbij 'als een soort samenvattende index gezien, waarin opleiding en beloning mede werden geacht tot uitdrukking te worden gebracht.'¹³

De uitkomsten wezen op een grote mate van overeenstemming, ook internationaal. Bernard Barber wijst in de *International Encyclopedia of the Social Sciences* op de treffende overeenkomsten tussen beroepsprestige-onderzoekingen in 24 kontemporaine, maar sterk uiteenlopende maatschappijen.¹⁴

In Nederland ondernam de hierboven genoemde F. van Heek zo'n onderzoek. Er zijn nogal wat vraagtekens gezet bij Van Heeks stelling dat hij een nationaal geldige beroepsprestige-stratifikatie had verkregen, maar zijn uitkomsten hebben toch een grote aandacht gekregen.

Bovenaan de lijst (die 57 beroepen omvat) prijkt de hoogleeraar, gevolgd door resp. arts, burgemeester van een grote gemeente, rechter, ingenieur, notaris, advocaat en tandarts. Behalve de burgemeester allemaal academische beroepen, van een min of meer 'notabel' karakter bovendien (het onderzoek werd in de jaren '50 verricht). De eerbied voor de wetenschap zat er goed in: het laagst gekwalificeerde academische beroep blijkt dat van pastoor: goed voor een veertiende plaats. De 'directeur van een grote onderneming (b.v. met 500 man personeel)' komt pas na de tandarts op de negende plaats.¹⁵

Over het soort beroepen dat bij van Heek hoog scoorde is vooral in Engeland en de V.S. een enorme stroom sociologische literatuur verschenen. Ze worden gebracht onder de noemer van de 'professions': broodwinningen die bestaan uit het geven van deskundige adviezen of het verrichten van diensten, waarvoor een hoogwaardige, gespecialiseerde opleiding nodig is. 'Professionals' genieten in hun werkzaamheden een hoge mate van autonomie, of ze nu economisch onafhankelijk zijn (de 'vrije beroepen') of gesalarieerd.

Essentieel voor het karakter van een 'profession' is verder dat de beoefenaars ervan rond hun specialistische vaardigheid een hechte organisatie hebben opgebouwd, waarin een 'erekode' ligt verankerd. De literatuur heeft dan ook vaak de 'centrale waarden' van zo'n profession naar voren gehaald. Het bevorderen van de gezondheid der medemensen bijvoorbeeld — of het onbaatzuchtig zoeken naar de wetenschappelijke waarheid.

Voorals de Engelse literatuur stelde het altruïsme van de professionals nogal eens tegenover het keiharde winstbejag van de kommercie. De professionals zelf hebben aan deze beeldvorming uiteraard van harte meegewerkt. Zelfs in hun gemeenschappelijke benaming zit al een ethisch trekje: 'openbare belijdenis' is de oer-betekenis van 'professie'.¹⁶

Max Weber sprak destijds al van 'beroeps-standen', met een eigen erekode en levensstijl. Later heeft die aanduiding op ruime schaal ingang gevonden, met name voor de vrije beroepen en delen van het ambtenarenkorps. We spreken nog steeds van de 'medische stand' en van 'standsorganisaties'.

Pas vrij recent brak het inzicht door dat deze 'standsorganisaties' niet alleen de beroeps-eer veilig stellen, maar ook de blijvende monopolisering van maatschappelijk vitale bezigheden, waarover leken niet kunnen oordelen, maar waarvoor ze wel dik mogen betalen. Sindsdien zijn de 'professions' vaker geanalyseerd als belangengroepen en hun beoefenaars als leden van de hogere en hoogste maatschappelijke klasse.¹⁷ In hoofdstuk IV zullen we hen in die laatste kwaliteit nogmaals tegenkomen.

Uit de nieuwe witte boorden-kategorie der employés heb ik hierboven diegenen gelicht die een hooggekwalificeerde opleiding omzetten in een hoog inkomen plus een zekere eko-

nomische macht: de managers, de specialisten, de 'professionals'. Ik ging daarbij steeds duidelijker uit van het *beroep* als belangrijkste indikator van iemands plaats in de sociale stratifikatie.

Evengoed kan het andere aspekt — de *opleiding* — naar voren worden gehaald. We gaan daarmee — volgens Van Heeks beroepsprestige-schaal — in de ogen van de 'gemiddelde Nederlander' nogmaals een stapje omhoog, want onder de categorie personen met een (semi-) wetenschappelijke opleiding vallen ook de werknemers in het wetenschappelijk onderwijs. Aan het eind van de jaren '50 (toen de wetenschappelijk medewerker nog moest worden uitgevonden) stond de hoogleraar model voor het wetenschappelijk bedrijf. Het hoogst aangeschreven beroep.

Getuige de rijke sociologische literatuur over 'intellektuelen' heeft niet alleen de minder geschoolde medemens een hoge pet op van die categorie. Dat geldt ook voor de intellektuelen zelf. Althans: voor een aantal van hen, want het is juist de grootste makke van die hele literatuur dat er steeds over 'de intellektuelen' wordt gesproken, alsof dat een eenduidige categorie zou zijn. Over weinig groeperingen is zoveel sociologische onzin verkocht.

Net als de literatuur over de 'professionals' is die over 'de intellektuelen' rijk aan hooggestemd gewauwel over geestelijke roeping, morele verantwoordelijkheid, kortom aan overpeinzingen omtrent de grote taak waartoe de betrokkenen geroepen zijn. En dan niet de taak als beoefenaar van een bepaald beroep, maar een meer verheven bestemming, regelrecht voortvloeiend uit het intellektueel-zijn. Fraaie theoretische konstrukties, zelden of nooit onderbouwd met empirisch materiaal.

Deze grootscheepse navelstaarderij is vooral bedreven in de V.S., ook in Frankrijk en Duitsland; in Nederland drongen vage echo's door. Aan het begin van de stroom stond Max Webers broertje Alfred, die de 'intelligentia' definieerde als 'sociaal relatief vrij-zwevend'. Zij nam een ongebonden positie in, tussen de beide door Marx onderscheiden klassen. Karl Mannheim borduurde hier later op voort en riep de intellektuelen, vanwege hun kennis en hun positie tussen de partijen, uit tot de bestuurders van de toekomst. Ze moesten niet-ideologische theorieën in het algemeen belang ontwik-

kelen en kwamen vervolgens zelf 't meest in aanmerking om in een nieuwe, planmatig geleide en democratische maatschappij, de politieke leiding op zich te nemen. De filosoof moest koning worden.

Anders, maar even 'funktionalistisch' van opzet, was het plannetje van Theodor Geiger. 'De intelligentia'¹⁸ kon beter buiten de macht blijven, want macht korrumpert. Zij kon zich maar beter opstellen als een 'kritische elite', als voortbrengster en beheerster van het representatieve (d.w.z. het meer verheven) kultuurbezit.

In ons eigen land werden soortgelijke ideeën, maar dan genuanceerder, in 1962 naar voren gebracht door P. Thoenes. Aan de universiteiten ziet hij een nieuwe groep ontstaan, 'de deskundige leiders van staat en samenleving. Met alle voorbehoud geformuleerd: een nieuwe elite. Met het verlaten van het liberale beginsel en met het aanvaarden van deze nieuwe regenten is in de samenleving in het nationaal verband een nieuw verantwoordelijkheidsgevoel en een nieuw integratiekader geschapen (. . .)' 'De taak is schoon en de verantwoordelijkheid is zwaar.'

Ook veel sociologen zullen tot deze 'nieuwe deskundigen-elite' gaan behoren. Zij moeten 'de Verzorgingsstaat voorzien van een oprechte politieke democratie, van een inspirerende maatschappelijke visie op de toekomst en van een inspirerende sociale wetenschap.'

Evenals Mannheim en Geiger ziet Thoenes voor de nieuwe elite een 'natuurlijke' rol weggelegd: de vergaarde kennis aan te wenden in het algemeen belang. Ook bij hem heeft het begrip 'elite' iets uitverkoren-achtigs. Maar hij voegt eraan toe dat de nieuwe elite in principe een anti-demokratisch karakter heeft en dat 'wij de taak, deze elite te doen functioneren in een waarachtig democratisch kader, (. . .) niet aan haar zelf kunnen delegeren.'¹⁹

Er worden ook minder optimistische, zelfs tegengestelde geluiden gehoord omtrent het toekomstig lot der intelligentia. En wel vanuit dezelfde gezichtshoek van de intellectueel, niet als werknemer met een (semi-) academische opleiding, maar als lid van een 'elite' met een meer verheven taak. Het volgende citaat van Ph. Idenburg is tekenend: 'De intellectueel is, voor zover wij kunnen zien, veelal gedegradeerd tot

de vaak afhankelijk werkende technicus, de intelligente specialistische hoofdarbeider. Hij is niet meer degene die leeft uit een breed verantwoordelijkheidsgevoel voor het culturele leven.'²⁰

Dit werd geschreven in 1960, een periode waarin wel vaker mineurgeluiden werden gehoord omtrent de 'gelijkschakeling' van de intellectuelen en een daarmee gepaard gaande daling van hun sociaal aanzien. In toenemende mate worden de academici volgens deze opvatting gewone werknemers, evenals de overige employés ingepast in het keurslijf van de bureaukratische organisatie. Het percentage van alle manlijke academici dat een zelfstandig beroep uitoefende, daalde van 40 in 1930 tot 30 in 1947 en 25 in 1960.²¹

De grote meerderheid is tegenwoordig dus werkzaam als beambte of ambtenaar en dat percentage zal nog wel verder stijgen. In het boek 'Jonge academici en het bedrijfsleven' (1972) wordt dan ook gekonstateerd dat de akademikus 'geontmythologiseerd' is, 'van zijn troontje gestoten wordt en voortaan ondergaat in het gemene volk'. Net als de overige employés, zo gaat het verder, is hij afhankelijk geworden van de arbeidsmarkt en de eisen van de arbeidsorganisatie, en van de machthebbende elite maakt hij geen deel meer uit.²² We maken hier kortom kennis met een toekomstvoorspelling die zo ongeveer het spiegelbeeld vormt van de managers-, technokraten- en elite-theorieën. De konklusie ligt voor de hand dat ze allemaal lijden aan een schromelijke overdrijving en eenzijdigheid, voortkomend uit een al te gemakkelijk generaliseren en een gebrek aan empirisch onderzoek.

Hoewel het bijzonder ver gaat om de gesalarieerde akademikus als onderdeel van het 'gemene volk' te beschouwen, ondervinden bepaalde categorieën academici natuurlijk wel de gevolgen van de gewijzigde verhouding tussen vraag en aanbod op de academische arbeidsmarkt. Eén van de belangrijkste verworvenheden die daarbij in het geding zijn, is de aloude *vrijheid* van het 'intellectueel beroep'.

'Van oudsher horen de begrippen 'intellectueel beroep' en 'vrijheid' bij elkaar. Door de bureaucrativering van de intellectuele beroepsuitoefening is deze verbinding echter discutabel geworden', schreef A. van Braam in 1970. En hij citeert andere auteurs, die opmerken dat geen enkel intellectueel beroep het wassend getij der bureaukratie heeft kunnen

ontgaan en dat bureaucratie botst met de geest en de beginselen der intellectuele beroepen.²³

Bepaalde groepen academici vallen — na een lang achterhoede-gevecht — inderdaad ten prooi aan de onafwendbaar voortgaande bureaucrativering. Alle andere groepen employés waren hen daarin al voorgegaan. Dit betekent niet dat alle privileges waarop een hogere opleiding traditioneel recht gaf zijn verdwenen of zullen verdwijnen — maar wel dat de 'akademische stand' niet meer is wat hij geweest is.

In die zin wordt de 'ontmythologisering' een feit: academici worden wat zij in feite altijd hadden moeten zijn, werknemers met een hogere opleiding. Dat wordt in eigen kring door velen betreurd.

Voor de ene groep academici gaat deze ontwikkeling sneller dan voor de andere. Door hierboven over 'de academici' te spreken zijn we eigenlijk in de zojuist afgekeurde gewoonte vervallen, hen allen over één kam te scheren. Met name buiten het bedrijfsleven zijn de achterhoede-gevechten nog in volle gang. Het gaat om die categorieën die als meest recente 'golf' tot de groepering van employés toetraden, en die de vrijheidsideologie het duidelijkst artikuleerden.

Het groeiende leger van employés deed een sterke behoefte ontstaan aan twee specifieke vormen van deskundigheid. Al die meer of minder gekwalificeerd werk verrichtende employés moesten worden opgeleid. De onderwijs-sektor groeide van 1948 tot 1975 dan ook sneller dan enige andere: van 2 % tot 4,5 % van de beroepsbevolking. 77.000 manjaren in 1948, 216.000 in 1975.²⁴

En de gegeven opleidingen waren lang niet altijd technisch of algemeen-vormend van karakter. Ook de 'produktiefactor mens', zoals het wel cynisch werd aangeduid, ging een speciale deskundigheid vereisen, zowel binnen als buiten het werk. Niet in de laatste plaats door de ontmenselijking en ontgeestelijking van de werkzaamheden.

De socioloog Kruyt vatte bondig samen hoe deze laatste golf van nieuwe employés nodig werd: 'De toegenomen arbeidsproductiviteit maakt zowel *nodig* als *mogelijk* dat steeds meer mensen een bestaan vinden buiten de produktie in eigenlijke zin: in administratie en controle, bestuur, beheer, planning en advies, onderzoek en onderwijs, sociale dien-

sten, vrije beroepen en verenigingsleven, in kunst en ontspanning, enz.'²⁵ (kursivering van mij, HV).

Deze 'laatste golf' — mensen die werken in onderwijs en onderzoek, sociaal werk, informatie en communicatie — wordt wel aangeduid als een nieuwe sektor van de beroepsbevolking, de 'kwartaire sektor'. De Duitse socioloog Helmut Schelsky, met wie we in het volgende hoofdstuk nader kennis zullen maken en de laatste toekomstvoorspeller die hier de revue passeert, is van mening dat deze kwartaire sektor op het punt staat de macht over te nemen.

Hij wijkt in zoverre af van de eerder besproken machtsvername-theoretici, dat hij het oog gevestigd heeft op hooggekwalificeerde werknemers *buiten* het bedrijfsleven: mensen in het onderwijs, andere soorten kennis-overdracht en het sociaal werk. Mét hun aantal zag Schelsky de laatste decennia hun invloed groeien.

Ook Schelsky benadert zijn onderwerp vanuit de positie der 'intellectuelen'. Alfred Weber en Karl Mannheim hadden volgens hem ongelijk met hun ideeën over een 'vrij-zwevende intelligentia'. 'De intellectuelen' hebben wel degelijk eigen sociaal-ekonomische en politieke machtsaanspraken. Alleen hebben ze een tijdlang een 'dienende rol' gespeeld, in een soort overgangperiode. Die is nu voorbij. Wat dat volgens Schelsky betekent zal in het volgende hoofdstuk blijken.

We zijn in dit hoofdstuk tot de konklusie gekomen dat bij het doorgronden van de ongelijkheid tussen mensen verschillende 'dimensies' bekeken moeten worden, die elkaar soms wel en soms niet zullen overlappen. Die dimensies hebben betrekking op de sferen van ekonomische klasse, politieke en ekonomische macht en sociale status. Bezit, beroep en opleiding bleken belangrijke 'achterliggende' indicatoren bij meer dan één van deze dimensies.

Vervolgens hebben we geconstateerd dat over de betekenis van die indicatoren veel theoretiserende, ideologiserende en generaliserende onzin is verkocht. Voor de laatste twee, beroep en opleiding, blijkt dat vooral op te gaan wanneer de hogere opleidings- en beroeps categorieën het onderwerp van discussie vormen. Empirisch onderzoek is in die sferen weinig gedaan, van de 'middengroepen' en de arbeiders weten we heel wat meer. Het is opvallend dat Anthony Giddens

voor Engeland tot precies dezelfde konklusie komt.²⁶

Hoe komt dat nou? In de eerste plaats misschien doordat onderzoek in de bovenste regionen oneindig veel moeilijker is dan onder mensen die minder te verliezen hebben. En in de tweede plaats misschien doordat het inzicht dat het tijd werd om de bovenbazen van hun troon te stoten, juist doorbrak in de periode die gekenmerkt werd door de 'methodestrijd' in de sociale wetenschappen. Een eindeloos geouwehoer over uitgangspunten verlamde jarenlang het initiatief tot empirisch onderzoek.

Goudsbloms weergave van de stand van zaken in zijn boekje 'Dutch Society' (1967) mag achterhaald zijn wat betreft de verklaringen die hij geeft, maar de feitelijke situatie die hij schetst heeft nog weinig aan aktualiteit verloren: 'Er is weinig bekend omtrent de achtergronden van de sociale stratifikatie, en dat geldt met name voor de elites. Men komt in de verleiding, dit gebrek aan informatie toe te schrijven aan het nog steeds bestaande overwicht van de leidende burgerij (. .); de jonge academici, opgeklommen vanuit lagere sociale niveaus, vertoonden in het algemeen de neiging, deze paternalistische inslag, (. .), die bekend staat als 'regentenmentaliteit', kritiekloos over te nemen. Maar dit is slechts een voorlopige indruk (. .)'²⁷

Gegeven het feit dat de hoogste sociale lagen slecht onderzocht zijn, hoeft het allerminst te verbazen dat de onderzoekers aan hun eigen positie in die hoogste lagen ook zelden zijn toegekomen. Toch is die positie interessant, niet alleen vanwege de economische kant ervan, maar ook omdat de academici aan universiteiten, hogescholen en onderzoek-instituten de laatste gesalarieerde dragers zijn van het traditionele stands-besef dat hun kollega's in het bedrijfsleven in toenemende mate moeten opgeven.

Vanuit ons gezichtspunt dat beroep en opleiding in belangrijke mate iemands plaats op de maatschappelijke ladder bepalen, gaan we in de volgende hoofdstukken verder in op de positie van verschillende groeperingen, die met elkaar gemeen hebben dat ze behoren tot de 'kwartaire sektor': de laatste golf van employés die de niet-kommerciële bureaucratieën kwam versterken en daarbij een nieuw élan wist te geven aan de tanende 'vrijheid van het intellectuele beroep'.

III Een nieuwe klasse?

In het midden van de jaren '60 bleek het naoorlogse ideaal van de 'eeuwige welvaartsstaat' minder met de werkelijkheid overeen te stemmen dan men na de geslaagde wederopbouw was gaan aannemen. Geluk bleek niet zo gewoon als we gedacht hadden — en zeker niet synoniem aan 'steeds meer van alles'. Er was nog iets extra's voor nodig, iets niet-materieels, dat voorlopig maar als 'welzijn' werd aangeduid.

De overheid reageerde soepel op deze nieuwe uitdaging. Sociaal werk was steeds iets geweest voor in moeilijkheden verkerende personen, voor achtergebleven groeperingen en gebieden. Maar nu was in principe de hele bevolking tot probleemgebied geworden. In 1965 werd het Ministerie voor Maatschappelijk Werk omgedoopt tot Ministerie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk; het aantal welzijnsvoorzieningen was toen al explosief aan het toenemen. 'Welzijn' mocht dan een vage term zijn, concrete problemen waren er genoeg. De naoorlogse hoop op een 'nieuw begin', waarin de patriarchale, regenteske bestuursvormen van vóór 1940 geen rol meer zouden spelen, was ijdel gebleken. Toen ons verzuilde politieke stelsel tekenen van verval begon te vertonen, deden zich in de leegte die daardoor ontstond, grote spanningen voor.

Oude idealen vonden hier een nieuwe voedingsbodem. Participatie, democratisering, medezeggenschap, vermindering van de afstand tussen bestuurders en bestuurden — het werden de slagwoorden van de jaren '60. In buurten en wijken togen steeds meer welzijnswerkers aan de slag en ook in de politiek waarde de vernieuwing rond. Provo, de Studenten Vak Beweging, D'66, Nieuw Links en de PPR, allemaal waren ze erop uit om de democratie weer tot een inspirerend ideaal te maken, door ons en voor ons.

Daarvoor was nodig dat de oude regenten plaats maakten

voor nieuw en fris politiek kader. Er moesten mensen worden aangetrokken met veel tijd, informatie en motivatie. Zo kwam het dat de organen van de nieuwe politieke groeperingen als vanzelfsprekend volliepen met welzijnswerkers, studenten en wetenschapsbeoefenaars. In de tweede helft van de jaren '60 ontstond ook op dat laatste gebied een ruim aanbod: de personeelsformatie aan de universiteiten en hogescholen groeide ongekend snel.

De nieuwe schwing die de 'neo-konfessionelen' van de PPR en de 'neo-demokraten' van Nieuw Links en D'66 aan het Nederlandse politieke gebeuren gaven, riep veel enthousiasme op, maar lokte hier en daar ook bezorgde opmerkingen uit. Februari 1974 konstateerde de Leidse politikoloog prof. Hans Daalder in een diës-rede dat de toenemende 'politisering' van maatschappelijke vraagstukken versterkt werd door o.a. 'de opkomst van nieuwe elites die het begrip politisering sterk ideologisch beleven.'¹

In (vooral linkse) politieke kringen zag Daalder een onevenredige vertegenwoordiging van studenten, vormingswerkers en docenten aan het Wetenschappelijk Onderwijs en het Hoger Beroeps Onderwijs. Bij andere gelegenheden noemde hij ook de journalistiek en de omroepwereld als rekruteringskaders voor 'nieuwe politieke elite-groeperingen.'

Allemaal groeperingen die vrij over een belangrijk deel van hun tijd beschikken en — soms — verbaal sterk begaafd zijn. Daalders universitaire vrienden J.Th.J. van den Berg en H.A.A. Molleman droegen in hun boek 'Crisis in de Nederlandse Politiek' (1974) nog wat kenmerkende punten aan. Zij spreken zelfs van 'vertegenwoordigers van een nieuwe klasse in de maatschappij en een nieuwe generatie (. . .). Een groep die krachtens haar taak en positie weinig eerbied heeft voor bestaande sociale en politieke tradities; die ook zonder schade aan individuele welvaart haar kritiek kan spuien binnen en buiten de tolerante muren van collegezalen en vormingscentra.'

'Het zijn mensen, die (. . .) door beroep of studie bovenop de maatschappelijke veranderingsprocessen zitten, en er daardoor erg gevoelig voor zijn. Vaak beschikken ze over sociale vaardigheden, waardoor zij in gewijzigde maatschappelijke omstandigheden politiek effectief kunnen

opereren.'²

Daalder vergelijkt hen in zijn rede van 1974 met de 'vrijgestelden' van de opkomende vakbeweging. Funktionarissen die vrijgesteld waren van direkt produktieve arbeid om zich geheel te wijden aan de belangen van de arbeiders. Waarbij een duidelijk verschil is dat 'de oude arbeidersbeweging zelf moeizaam de kosten voor haar vrijgestelden op moest brengen, terwijl thans de departementen van Onderwijs en Wetenschappen en CRM in hoge mate de kosten dragen.'³

Er zijn nog wel meer verschillen. Veel van de 'oude vrijgestelden' kwamen pas in dienst van partij of vakbond na jarenlang arbeider te zijn geweest — tussen de mensen wier belangen ze nu moesten behartigen. Daalder: 'De vrijgestelden van vroeger droegen een duidelijke maatschappelijke verantwoordelijkheid en hadden voorheen ook ervaring opgedaan in allerlei organisaties. Tegenwoordig komen de Nieuwe Vrijgestelden zó uit de wereldvreemde subcultuur van universiteit of sociale academie. In die 'Reinkultur' hebben ze zelden een grote verantwoordelijkheid voor hun eigen daden leren dragen.'⁴

Enigszins verwante geluiden werden in het begin van deze eeuw ook wel over de 'oude vrijgestelden' gehoord. De anarchisten herdoopten de SDAP spottend in Studenten-, Dominees- en Advokaten-Partij; reeds bij de oprichting van die partij in 1894 hadden 'heeren' zonder eelt op hun handen een belangrijke rol gespeeld.

De werkelijk vanuit fabriek of ambacht opgeklommen 'oude vrijgestelden' gaven inderdaad zo ongeveer tot 1894 de toon aan. W.H. Vliegen geeft in zijn standaardwerken over de opkomende arbeidersbeweging ('De Dageraad der Volksbevrijding' en 'Die onze Kracht Ontwaken Deed') korte biografieën van 66 figuren die van 1878 tot 1894 een belangrijke rol speelden. Een aantal was 'vrijgesteld' door één van de arbeidersorganisaties (meest vakbonden), anderen trachtten zelfstandig aan de kost te komen door het schrijven, drukken en uitgeven van socialistische krantjes. 42 van deze 66 waren van origine arbeider of klerk, 17 oefenden een hoger gekwalificeerd beroep uit.⁵

Na 1894 komen wel de Dominees en de ex-Studenten, maar weinig Advokaten. Voor de periode 1894—1919 vermeldt

Vliegen 103 belangrijke activisten, grotendeels bezoldigd door partij of vakbond. Nog slechts 30 van hen waren arbeider of klerk; 71 oefenden een hoger gekwalificeerd beroep uit of waren afkomstig uit de maatschappelijke bovenlaag.⁶ Onder degenen met een hoger gekwalificeerd beroep waren zeven journalisten, zes dominees en 17 onderwijzers. Dat laatste beroep, in mindere mate ook het eerste, was typisch weggelegd voor begaafde arbeidersjongens die hogerop wilden. Vliegeng biografiertjes vormen een — uiteraard gebrekige — illustratie van de geleidelijke opkomst van een hoger gekwalificeerd soort vrijgestelden, ten koste van het aantal ex-arbeiders. Daar staat tegenover dat ook in de periode 1894—1919 een niet te verwaarlozen aantal ex-arbeiders en opgeklommen arbeiderskinderen tot het kader van de arbeidersbeweging bleef behoren.

Dat de rol van 'intellektuelen' in het partijkader ook toen al omstreden was, blijkt bijvoorbeeld uit het konflikt dat zich afspeelde rond de 'Nieuwe Tijd-groep'. De gematigde Troelstra trok in zijn 'Inzake Partijleiding' (1906) fel van leer tegen deze orthodoxe Marxisten, die drie jaar later grotendeels naar de Sociaal-Democratische Partij zouden overstappen.

Sommige passages uit Troelstra's boekje vertonen een opvallende gelijkenis met huidige opvattingen, zoals de bovenstaande van Daalder, over de Nieuwe Vrijgestelden. Troelstra stelt dat de intellektuelen zich in de partij moeten bezighouden met wetenschappelijke begeleiding en propaganda. En hij vervolgt:

'Daar zijn er onder de intellektueelen die zich bij dezen arbeid niet bevredigd vinden; die roeping gevoelen, zich te begeven in de organisatie en de praktische leiding der Partij. Natuurlijk staan deze voor hen, bij gebleken geschiktheid, even goed open als voor anderen. (...) Zij kunnen daardoor langzamerhand dien praktischen kijk op de dingen verwerwen, die een geregelde omgang met de *werkelijke arbeiders*, in hun *daagsche pak*, geeft en die van den dagelijkschen invloed der werkelijkheid uitgaat.'

Troelstra steekt niet onder stoelen of banken dat hij van de ontvankelijkheid der intellektuelen voor deze wereld van de gewone man geen hoge pet op heeft.⁷

Met de twee genoemde verschillen — een principieel verschil van werkgever en een gradueel verschil in ervaring met de wereld van het 'daagsche pak' — hebben we de oude en de nieuwe vrijgestelden nog niet voldoende van elkaar onderscheiden. Een derde verschil, dat overigens samenhangt met de eerste twee, is gelegen in de omstandigheid dat veel Nieuwe Vrijgestelden zich *professioneel* bezighouden met de maatschappij, maatschappelijke verandering en logisch daaraan gekoppeld: de politiek.

De Nieuwe Vrijgestelden die Daalder op het oog had, zijn geen autodidakten die een taakomschrijving krijgen van een achterban, die metterdaad controleert of zij waar voor haar geld krijgt. Ze hebben een universitaire of HBO-opleiding en legitimeren hun taakuitoefening met een beroep op hun professionele kode. Hun 'vrijheid' is dan ook een dubbele: zowel de indeling van de werkdag als de inhoud van de verrichte taken zijn slechts in geringe mate onderhevig aan controle door de werk- of subsidie-gever, de overheid.

Een laatste onderscheid, dat evenmin los te zien is van de eerder genoemde verschillen, moet nog genoemd worden. Er zijn veel *meer* Nieuwe Vrijgestelden dan er destijds 'oude' waren. Zij vormen met elkaar een aanzienlijke groepering, gekenmerkt door overeenkomsten in opleiding en beroep. Dat beroep wordt meestal vanaf het begin van de maatschappelijke loopbaan, en voor een lange tijd, uitgeoefend. De economische status en de 'levensstijl' die ermee verbonden zijn, vormen dan ook samenbindende elementen van permanente of semi-permanente aard.

De door de politikoloog Daalder geformuleerde stellingen omtrent de totstandkoming en de aard van de politieke invloed die Nieuwe Vrijgestelden uitoefenen, kunnen niet los gezien worden van sociologische achtergronden als hierboven genoemd. In Max Webers terminologie zou de vraag luiden: in hoeverre vormen Nieuwe Vrijgestelden met elkaar een *beroepsstand* (of meerdere beroepsstanden)?

Op dit punt aangekomen, moeten we nogmaals stilstaan bij de omschrijving die Daalder van 'Nieuwe Vrijgestelden' heeft gegeven. Hij reserveerde dat begrip voor die studenten, docenten en vormingswerkers, die hun voorsprong in tijd, kennis en verbaal vermogen ook daadwerkelijk omzetten in politieke invloed. Die mogelijke politieke invloed zal in dit

boekje vooral worden opgevat als een uitvloeisel van de relatieve *vrijheid* die alle leden van de betrokken beroepskategorieën in hun taakuitoefening genieten. In het vorige hoofdstuk is over de achtergronden van die vrijheid, en de bijbehorende ideologie, al iets gezegd.

Hieronder zullen de sociale en economische achtergronden van de betrokken beroepskategorieën als zodanig, dan ook uitgebreid aan de orde komen. In dit hoofdstuk begin ik met een globale omschrijving van hun plaats binnen de sociale stratifikatie, uitgaande van de in hoofdstuk II geïntroduceerde begrippen klasse, status en macht. Vanuit de hierboven geschetste opvatting zal Daalders definitie daarbij in zoverre worden gewijzigd dat de term 'Nieuwe Vrijgestelden' in principe voor alle leden van de betrokken categorieën wordt gebruikt.

Welke categorieën eigenlijk? Daalder noemt docenten aan WO en HBO, vormingswerkers en studenten — minder uitgesproken ook journalisten en omroepmedewerkers. Toegevoegd zouden misschien nog moeten worden: sociale wetenschappers die werken aan onderzoek-instituten, bij begeleidingsdiensten of in de therapeutische sfeer. Of ook leraren, onderwijzers en andere categorieën beroepsbeoefenaars die in (semi-) overheidsdienst zijn, een zekere vrijheid in hun werk genieten en politiek min of meer geïnvolveerd zijn? Natuurlijk zijn er graden van 'Nieuwe Vrijgesteldheid'; het hangt er maar van af hoe scherp je je definitie formuleert.

De aandacht zal zich in dit boekje hoofdzakelijk richten op de werknemers in her Wetenschappelijk Onderwijs en de welzijnswerkers (daarin met name de sociaal-kulturele sektor).⁸ Twee groeperingen van (semi-)overheidswerknemers die in hun taakuitoefening een duidelijk geprofileerde vrijheid genieten, welke zij vaak benutten om politiek actief te zijn. Beide groeperingen zijn te beschouwen als onderdeel van de 'kwartaire sektor', die in het vorige hoofdstuk aan de orde kwam.

Qua *economische klasse* behoren de leden tot de hoogste, resp. de hogere regionen. Werknemers in het Wetenschappelijk Onderwijs zitten, de jongsten uitgezonderd, in de hoogste vijf procent van de inkomenspyramide.⁹ Stafmede-

werkers in het welzijnswerk vallen in ongeveer dezelfde categorie. Beroepskrachten in het welzijnswerk verdienen minder, maar gemiddeld toch een stuk meer dan het modale inkomen.

Sociale status en 'levensstijl' zijn minder gemakkelijk te omschrijven. In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat academische beroepen — zeker indien uitgeoefend aan de universiteit — een zeer hoog sociaal aanzien opleverden; het beroep van welzijnswerker was in Van Heeks tijd nog van zo weinig belang dat hij het niet in zijn beroepsprestigeschaal opnam. Bestaat er nu ook een bepaalde 'levensstijl', die met de status van deze beroepen samenhangt?

Onderzoek hiernaar is alleen voor bepaalde categorieën welzijnswerkers gedaan, met hoofdzakelijk vragen over de werkbeleving.¹⁰ Een sociaal profiel van een min of meer representatieve Nieuwe Vrijgestelde moet dan ook op 'gewone' indrukken en veronderstellingen worden gebaseerd. Daarom grijpen we hieronder een fiktief geval uit het volle leven.

En maken we kennis met Eric, begin dertig, wetenschappelijk medewerker in één van de universiteitssteden van de Randstad. Hij woont met zijn vrouw Anke in een van de oudere wijken, dicht bij het centrum. Binnenkort gaan ze verhuizen naar een buurt 'op stand'. Niet om de stand, maar omdat je daar af en toe nog een ruim huis op de kop kunt tikken.

Ze hebben het pand samen gekocht. Een hoge hypotheek was makkelijk te krijgen; Eric's toekomstmogelijkheden zijn goed en ook Anke werkt, voor halve dagen. In verband met het binnenkort te verwachten tweede kind hebben ze nog overwogen, allebei half time te gaan werken, maar dat kon Eric toch moeilijk plooiën met zijn over de hele week verspreide kollege-uren en vergaderingen.

Het was nog een heel gezocht voor ze dat huis gevonden hadden, maar gelukkig kon Eric zich overdag vaak vrijmaken om te gaan kijken. Het verbouwingsplan is gemaakt door een bevriende architect.

In de buurt waar ze nu wonen zit zo'n kwart van de bewoners in de universitaire of de welzijns-wereld. Onder hen hebben ze hun meeste vrienden en kennissen. Anke kwam ze vroeger

elke dag tegen bij de krèche, die ze zelf nog heeft helpen opzetten.

In de nieuwe buurt is geen krèche, maar wel een kleuterschool. Daar heerst bij het brengen en afhalen een compleet parkeerprobleem, want de meeste moeders (en een enkele vader) komen met de auto. Er wonen veel dokters en advocaten en zo. Echt de betere standen, dat wordt wel wennen. Maar gelukkig hebben zich er ook al een paar vrienden en kollega's gevestigd.

Eric en Anke lezen de Volkskrant; vroeger waren ze ook geabonneerd op Vrij Nederland, maar dat werd toch wel erg saai en nu zijn ze overgestapt op de Haagse Post. Dat vinden ze een prima blad, hoewel de laatste tijd wel wat rechts. De televisie gaat niet zo vaak aan — hoofdzakelijk voor nieuws en aktualiteiten, voetballen en VPRO.

In de buurt zijn verschillende bruine kafés. Eric en Anke treffen er een vaste ploeg, met ook nog een paar ouwe mannetjes ertussen. Op het ogenblik gaan de gesprekken vooral over de verkiezingen die voor de deur staan. De ouwe mannetjes willen daarbij nog wel eens dwarsliggen, maar het overgrote deel van het gezelschap stemt progressief.

Eric zelf gaat PPR stemmen; hij zit daarvoor ook in de gemeenteraadsfractie, die in deze universiteitsstad hoofdzakelijk uit studenten en wetenschappelijk medewerkers bestaat. Fraktievergaderingen willen nogal eens tot diep in de nacht uitlopen. Dat vindt Anke vervelend, maar het is tenslotte belangrijk werk. Zelf is ze nog steeds actief in de krèche. Ze heeft er in het begin veel werk in gestoken en wist zo een flink aantal ouders voor het idee te winnen.

Eric en Anke hebben een druk bestaan. Vooral veel vergaderen. Ook 's avonds zijn ze vaak aan de gang; soms verlangen ze er wel eens naar, de deur gewoon om vijf uur achter zich te kunnen dichttrekken, zoals een arbeider of een kantoorbediende.

De veronderstelling dat Eric een 'min of meer representatieve Nieuwe Vrijgestelde' is, impliceert dat het leefpatroon van de meeste Nieuwe Vrijgestelden overeenkomst zou vertonen met het geschetste beeld. Of liever gezegd: de geschetste sfeer, waarin echter één 'harde' veronderstelling besloten ligt. Namelijk dat Nieuwe Vrijgestelden — verbonden door

opleiding, beroep en vrijheid — inderdaad een aparte sociale categorie vormen. Met een eigen 'cultuur', een voorkeur voor bepaalde woonbuurten en voor sociale contacten binnen die categorie.

Als deze veronderstelling juist is, zou je kunnen spreken van een 'beroepsstand' of — zoals Van den Berg en Molleman in het hierboven gegeven citaat — van een 'nieuwe klasse', waarbij het begrip 'klasse' in niet-Marxistische zin wordt gebruikt. Dat neemt niet weg dat Van den Berg en Molleman met hun nieuwe klasse vooral schenen te doelen op de Nieuwe Vrijgestelden als categorie die de beschikking heeft over specifieke *machtsmiddelen*.

Daarmee ben ik toe aan het laatste begrip in de trits klasse/status/macht, waarmee ik de positie van de Nieuwe Vrijgestelden in de sociale stratifikatie globaal probeer aan te geven. Over hun *ekonomische* macht zijn we snel uitgepraat, behalve als het om hoogleraren gaat. Vaker dan wetenschappelijk medewerkers bekleden die naast hun universitaire baan functies (adviseurschappen, kommissariaten) in het bedrijfsleven.

Veel groter dan deze 'ekonomische macht', opgevat als machtsuitoefening in de sfeer van het ekonomische verkeer, is de 'macht' die Nieuwe Vrijgestelden bezitten over hun eigen doen en laten in het kader van hun broodwinning. Ik roep de definitie van Weber nog eens in herinnering, waarop veel hedendaagse definities van macht geïnspireerd zijn: de mogelijkheid om binnen een sociale relatie de eigen wil door te zetten, ondanks tegenstand, en ongeacht de basis waaruit die mogelijkheid ontstaat.

In principe gaat het daarbij om macht *over anderen*. De socioloog S. M. Lipset heeft er in een artikel in de International Encyclopedia of the Social Sciences op gewezen, dat zulke machtsrelaties ook een logisch spiegelbeeld hebben. Macht kan volgens hem worden opgevat als 'het vermogen, de levenskansen van anderen te beïnvloeden, of omgekeerd als de mate waarin men vrij is van controle door anderen.'¹¹

Of men dit nu 'macht' (over het eigen doen en laten) noemt, of 'vrij zijn van machtsuitoefening door anderen' — binnen de sociale relaties met hun werkgever en diens vertegenwoordigers, hebben Nieuwe Vrijgestelden veel meer dan

andere loon- en salaristrekkers de mogelijkheid, de eigen wil door te zetten.¹²

We hebben gezien hoe Daalder o.a. uit deze omstandigheid verklaart dat Nieuwe Vrijgestelden zich vaak politiek actief betonen. Hij zegt niet dat ze 'politieke macht uitoefenen' en deze zorgvuldige formulering is terecht. Er is veeleer sprake van politieke *invloed*. De begrippen 'macht' en 'invloed' zijn in de sociale wetenschappen altijd van elkaar onderscheiden, maar op sterk uiteenlopende manieren.

H. M. Helmers, R. J. Mokken, R. C. Plijter en F. N. Stokman vatten de literatuur hierover heel overzichtelijk samen in hun boek 'Graven naar macht.'¹³ Zij komen tot de konklusie dat macht het 'samenstel van gedrags- of keuzealternatieven van andere actoren' geheel of gedeeltelijk vastlegt of verandert. Invloed bepaalt 'het gedrag of de keuze van andere actoren (ten dele) (. .) binnen een voor die actoren beschikbaar samenstel van gedrags- of keuzealternatieven.' Iemand die invloed heeft kan het gedrag van anderen dus *ten dele* bepalen, maar geen nieuwe gedrags-alternatieven opleggen of bestaande verbieden.

De belangrijkste bronnen van invloed, aldus Helmers c.s., zijn goed georganiseerde en gebundelde informatie en deskundigheid. Het bezitten van invloed hangt dan ook vaak samen met het bezetten van 'strategische posities in communicatie- en informatienetwerken', waaruit de mogelijkheid ontstaat om anderen te overreden en te overtuigen.

Het is duidelijk dat op deze wijze de ook door Daalder genoemde journalisten en omroepmedewerkers 'invloed' uitoefenen. Hetzelfde geldt voor de groeperingen die ik als exemplarisch voor de 'Nieuwe Vrijgestelden' beschouw; de werknemers in het Wetenschappelijk Onderwijs en de sociaal-kultureel werkers. Dit geldt zowel op mikro-niveau (de kontakten met resp. studenten en cliënten) als op makro-niveau (de mogelijkheid om de aanwezige informatie en deskundigheid op sociaal-politiek gebied ook buiten de eigenlijke werkkring tot gelding te brengen).

Deze laatste vorm van — politieke — invloed zal in hoofdstuk X uitgebreid aan de orde komen, waarbij ik, in navolging van Helmers c.s., zal stellen dat deze invloed indirekt een bron kan zijn van macht, of zelfs kan worden omgezet in macht.

Minder omwegen heeft de Duitse socioloog Helmut Schelsky nodig in zijn boek 'Die Arbeit tun die Anderen'.¹⁴ Wanneer we nog even uitgaan van het hierboven gemaakte onderscheid tussen mikro-niveau en makro-niveau, is Schelsky van mening dat mensen die strategische posities in de sfeer van informatie, communicatie, onderwijs en sociale dienstverlening innemen, ook binnen hun eigenlijke werkkring een stevige machtsbasis bezitten.

Schelsky verwacht daaruit zelfs een 'Nieuwe Klassenstrijd', waarbij hij uitgaat van een klassebegrip dat 'niet is geënt op de arbeids- en produktievoorwaarden uit het verleden'. Een niet-Marxistisch klassebegrip dus: het bezit van produktiemiddelen is allang niet meer de belangrijkste basis van klassevorming en van machtsuitoefening.

De Nieuwe Klassenstrijd, die tegelijkertijd een strijd om de macht is, zal uitgevochten worden tussen enerzijds de 'bewustzijnsmakelaars' en anderzijds de mensen die het gewone produktieve werk moeten doen. De categorie mensen die zich bezighoudt met onderwijs, informatie, kommunikatie, vorming, geestelijke en sociale begeleiding en hoe je 't verder ook wilt noemen, is de laatste decennia snel gegroeid. Tegelijkertijd groeide hun invloed.

Volgens Schelsky is het soort werk ('Sinn-produktion') dat deze mensen doen op zichzelf nuttig en noodzakelijk, in zekere zin ook als 'produktieve arbeid' te kenschetsen. Maar juist omdat het sociale belang van dit soort werk op de meest uiteenlopende gebieden zo groot is, zijn de dragers ervan in staat, de 'ontvangers' ervan in hoge mate te beïnvloeden. 'De 'intellektuelen' zijn, vanuit een oogpunt van maatschappij-behoud, functioneel tegelijkertijd onmisbaar en gevaarlijk.'

'De Sinn-produzenten' monopoliseren een produktiemiddel dat tevens een belangrijk machtsmiddel is — volgens Schelsky veel belangrijker dan materiële produktie of geweld. Als zij zich dit gaan realiseren en zich ontwikkelen tot een 'klasse' met eigen sociale en politieke doeleinden, behoeft nog slechts de 'bewuste wil tot heersen' te rijpen en de Nieuwe Klassenstrijd is een feit.

In West-Duitsland is dat stadium volgens Schelsky reeds aangebroken. Hoe onpersoonlijker, hoe ingewikkelder de maatschappij wordt, des te meer kansen liggen er voor de

machts-ontplooiing der 'bewustzijnsmakelaars'. Die zijn er daarbij bewust op uit, hun machtsstreven te verhullen door voortdurend te hameren op het belang van de 'oude klas-senstrijd' — de strijd tussen arbeid en kapitaal, zoals het orthodoxe Marxisme die ziet.

Schelsky slaat de invloed die de 'bewustzijnsmakelaars' via hun werk uitoefenen, zeer hoog aan: de 'ontvangers' worden min of meer gehersenspoeld en gaan zich zelfs keren tegen hun eigenlijke belangen. Zij verliezen hun vrijheid van handelen en ook volgens de hierboven gegeven definities zou de 'invloed' van degenen die dit alles veroorzaken, hierbij overgaan in 'macht'.

Bij zijn inhoudelijke beschrijving van de ideologie der 'bewustzijnsmakelaars' gaat Schelsky uit van de godsdienstsociologie. Hun ideologie is niet minder dan een religie en de Nieuwe Klasse is er een van Priesters (dit komt verder aan de orde in hoofdstuk VIII). Aan de positie van de nieuwe klasse in de huidige sociale stratifikatie besteedt Schelsky dan ook weinig aandacht. Volgens hem is die van weinig belang, omdat de rol van de bewustzijnsmakelaars vooral 'functioneel' moet worden geanalyseerd: elke 'intellectueel', waar ook gesitueerd op de maatschappelijke ladder, kan al dan niet een 'gelovige' zijn.¹⁵

Het zal duidelijk zijn dat Schelsky het oog heeft op een categorie die overeenkomsten vertoont met, maar veel ruimer is dan onze 'Nieuwe Vrijgestelden'. Een duidelijk gespecificeerde definitie geeft hij nergens, maar wel noemt hij een aantal categorieën met name: hoogleraren en leraren van allerlei pluimage, onderwijzers, journalisten, recreatie-organisators, kunstenaars, scholieren en studenten. Speciale aandacht wordt besteed aan sociologen, polemologen, pedagogen, theologen en (geëngageerde) publicisten. Al deze groeperingen worden — voor zover ze de 'Nieuwe Heilsleer' hebben omhelsd — over één kam geschoren. Voornamelijk daardoor maken Schelsky's profetieën een nogal overspannen indruk. De Nieuwe Klasse is vooral vereend door *geestelijke* belangen. Verschillen in sociale positie worden niet in aanmerking genomen en empirische gegevens hierover blijven dan ook totaal achterwege. Schelsky filosofeert erop los over een soort monolithisch blok en besteedt

geen enkele aandacht aan bijvoorbeeld verschillen in politieke visie. Op concrete politieke ideeën t.a.v. specifieke punten, zoals die binnen zijn Nieuwe Klasse leven, gaat hij nauwelijks in.

Een tweede opvallende misser is Schelsky's stellige indruk dat de bewustzijnsmakelaars de Nieuwe Klassenstrijd zullen *winnen*. Naarmate de samenleving ingewikkelder wordt en sociale behoeften de materiële in belang zullen gaan overtreffen (vgl. het onderscheid welzijn/welvaart), zal de macht der bewustzijnsmakelaars toenemen. En dus hun kansen om de Nieuwe Godsdienst aan steeds meer mensen op te leggen. Maar zoals Schelsky ons omtrent de precieze samenstelling van zijn Nieuwe Heersende Klasse weinig overtuigends weet te vertellen, zo blijft ook de concrete, alledaagse inhoud van zijn Nieuwe Religiositeit in het vage. Als een hardwerkende vader die het over zijn aan de universiteit lanterfantende zoon heeft, somt hij op wat de Nieuwe Klasse allemaal *niet* wil: consumptie, prestatie, controle, het burgerlijke najagen van korte termijnbelangen. Waar ze dan wel voor zijn? Revolutie!

Het getuigt wel van een hoge mate van naïviteit — of misschien beter: in staar ontaarde verontrusting — om te voorspellen dat dit soort 'alternatieve' ideeën door steeds groter delen van de Westeuropese bevolking zal worden overgenomen. Bij verkiezingen in verschillende landen rukken de typische midden-partijen op — de partijen van produceren, consumeren en geen flauwekul. In ons eigen land bleek onlangs uit het tweede rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau dat tussen 1970 en 1975 het 'konservatisme' op verschillende gebieden is toegenomen.¹⁶

Ontaan van zijn karikaturale trekken bevat Schelsky's boodschap twee stellingen die ik ook op de 'Nieuwe Vrijgestelden' van toepassing acht. Ten eerste dat de aard van hun werkzaamheden relatief grote moeilijkheden tot beïnvloeding in zich bergt. Daarop kom ik terug in hoofdstuk VIII.

Ten tweede dat deze mogelijkheid tot beïnvloeding — al dan niet bewust — mede kan worden aangewend om de eigen professionele groepsbelangen te verdedigen. In de volgende hoofdstukken zal bij verschillende gelegenheden worden

betoogd dat de 'aanbieders' van diensten hun professionele belangen onvoldoendse scheiden van de belangen der 'afnemers'.

Zulke ongewenste, vertroebelende verknoppingen van uiteenlopende belangen, zullen in de sektor van de Nieuwe Vrijgestelden relatief vaak vóórkomen. Zij vloeien voort uit de geboden vrijheid en uit het feit dat de belangen van de 'afnemers' vaak door de 'aanbieders' worden gedefinieerd vanuit een professioneel kader, dat deels ideologisch van karakter is.

Maar dit wil helemaal niet zeggen dat de 'aanbieders'-belangen, zoals Schelsky stelt, steeds parallel aan elkaar lopen. Binnen de categorie der Nieuwe Vrijgestelden bestaan verschillende beroepsgroepen, elk met hun eigen belangen. In sommige opzichten vertonen die belangen overeenkomst met elkaar: in het volgende hoofdstuk zal bijvoorbeeld worden gekonstateerd dat de verschillende beroepen die Nieuwe Vrijgestelden uitoefenen, zgn. 'emerging professions' zijn, recent opgekomen beroepen.

In andere opzichten zullen de groepsbelangen van verschillende categorieën Nieuwe Vrijgestelden uiteenlopen. Bij mijn verdere analyse zal ik — terwijl Schelsky bijna het omgekeerde doet — beroeps-ideologieën in de eerste plaats beschouwen als resultanten van zulke groepsbelangen.

IV Het bevullen van het eigen nest

... En zo ging de keizer in de processie, onder de prachtigste troonhemel, en alle mensen op straat en voor de ramen riepen: 'O, wat zijn die nieuwe kleren van de keizer heerlijk mooi! Wat een prachtige sleep heeft hij, wat zit het beeldrig!' Niemand wou laten merken dat hij niets zag, want dan zou hij voor ondeugdelijk in zijn werk of voor allerverschrikkelijkst dom gehouden worden.

Met geen van zijn kleren had de keizer ooit zo'n sukses gehad.

'Maar hij ...' begon een klein kind. Toen werd het in de rede gevallen door een man met een lorgnet en een knevel en een pak van geribbeld fluweel. Van achter in de rij riep hij: 'Jullie denkt maar dat je die kostelijke gewaden ziet! Maar ik weet wel beter, dankzij mijn lorgnet. Het is een tover-lorgnet, waardoor je niet ziet wat de mensen beweren te zijn, maar wat ze in werkelijkheid zijn. En ik heb zojuist waargenomen dat de keizer geen draad aan zijn lijf heeft!'

'Hoor wat die man daar zegt', zei iemand die naast hem stond. En de een fluisterde de ander de woorden van de man toe: 'Hij heeft niets aan. Een man met een tover-lorgnet heeft het gezien! Hij heeft niets aan.'

'Hij heeft helemaal niets aan!' riep eindelijk het hele volk. Maar toen de man met het lorgnet zich wilde verwijderen, werd hij aan zijn mouw getrokken door het kind dat geroepen had.

En toen hij zich naar haar toe boog om te luisteren wat zij te zeggen had, greep een klein handje het lorgnet weg. 'Dacht ik al', mompelde het meisje, toen ze erdoor keek. 'Gewoon vensterglas.'

Veel Nieuwe Vrijgestelden houden zich beroepshalve bezig met 'de maatschappij'. Individuen en groepen worden door hen geobserveerd, geanalyseerd en soms ook van advies ge-

diend en veranderd. Vooral sociaal werkers en sociale wetenschappers gaan bij hun activiteiten weinig goedgelovig te werk. Ze weten dat elke handeling een achterliggend belang weerspiegelt, dat mensen soms verbergen, soms niet meer bewust ervaren. Het kan nuttig zijn om die achterliggende drijfveren op te sporen en datgene dat de mensen beweren te zijn, door te prikken. Sociale wetenschappers zouden best een variant op de leuze van de democratie in hun vaandel kunnen schrijven: 'georganiseerd wantrouwen'.

De beroepen-sociologie heeft op dit gebied al een zekere traditie opgebouwd. Verdedigingsmechanismen van bijvoorbeeld artsen en advocaten zijn genadeloos aan de kaak gesteld. We weten precies waarom dokters niet bereid zijn om hun ondeskundige patiënten te laten delen in hun twijfels: dokter weet wat goed is en daarmee uit. Het prestige van het beroep en het standsbesef blijven daardoor onaangetast. Volgens de Pools-Britse socioloog Stanislav Andreski gebruiken beoefenaars van zulke vrije beroepen het principe dat je geen vuile was van confrères moet buitenhangen ('dog does not eat dog'), 'als middel om de verantwoordelijkheid voor onachtzaamheid te ontlopen en tegelijkertijd monopolistische winsten te maken'. Hij voegt eraan toe dat je van 'leveranciers van diensten aan de konsumenten' nu eenmaal weinig anders te verwachten hebt.

Anders ligt het voor beroepen die 'hun bestaan rechtvaardigen onder verwijzing naar het najagen van 'algemene waarheden'. 'Wie zich aan de universiteit met de maatschappij bezighoudt en zichzelf plus zijn kollega's toch verbergt achter het 'dog does not eat dog'-beginsel, is volgens Andreski een parasiet en een bedrieger. Onder de sociale wetenschappers zijn er volgens hem heel wat, wier bezigheden de toets der kritiek in feite niet kunnen doorstaan. Maar ze dekken elkaar met een opgeklept-gewichtig vakjargon, dat naar buiten toe de indruk wekt dat er fantastische tovertechnieken zijn ontwikkeld. Andreski's boek heet dan ook veelbetekend 'Social Sciences as Sorcery': Sociale Wetenschappen als Tovenarij.¹

Andreski is een uitzondering, want het gebeurt inderdaad maar zelden dat de beroepen-sociologie het eigen beroep en de eigen beroepsbelangen op de korrel neemt. Ook groepen

die zich bezighouden met het 'najagen van algemene waarheden' kennen gemeenschappelijke belangen, die weinig gediend schijnen met het doorprikken van de bijpassende beroepskodes en -ideologieën.

De beroepen-sociologie heeft vooral aandacht besteed aan de zgn. *emerging professions* — broodwinningen die pas kort geleden het karakter van een echt, hooggekwalificeerd, 'beroep' zijn gaan aannemen, waarvoor je veel moet leren en vervolgens veel mag vragen (zie hoofdstuk II). Zulke beroepen met name zijn erbij gebaat, hun bestaan te rechtvaardigen. Vaak gebeurt dat onder verwijzing naar hun onmisbaarheid en grenzeloze moeilijkheid, die het voor buitenstaanders riskant maakt, zich er een oordeel over aan te matigen.

Beroepen als sociale wetenschapper, wetenschappelijk medewerker en welzijnswerker — de beroepen die de Nieuwe Vrijgestelden beoefenen — zijn allemaal van die 'emerging professions'. Tot nu toe hebben ze weinig wantrouwends over zichzelf geschreven.

Dat wil niet zeggen dat er in de buitenwereld niet wantrouwig over ze wordt gedacht. Nieuwe Vrijgestelden houden zich vaak met erg vage dingen bezig, waarvan het bovendien maar de vraag is of gewone mensen het ook niet kunnen. Juist daarom is het voor de betrokkenen van groot belang om hun beroep te 'bewijzen' als moeilijk en onmisbaar.

Van dokters en advocaten kan je zeggen wat je wilt, maar iedereen zal het erover eens zijn dat ze iets kunnen wat andere mensen niet kunnen. Hun arbeidsprestatie is tot op zekere hoogte 'meetbaar'. Nieuwe Vrijgestelden leveren juist een moeilijk meetbare arbeidsprestatie. Aan de ene kant schept dat grote mogelijkheden voor charlatans en nep-tenaars. Wie zal op dit moment in de sociale wetenschappen de 'waarde' bepalen van wat een onderzoeker doet? Elke poging daartoe kan volgens Andreski gepareerd worden 'met een beroep op de professionele kode, die immers een garantie vormt voor integriteit en vooruitgang'.

Aan de andere kant genieten Nieuwe Vrijgestelden in ruil voor hun vage bezigheden een relatief hoog maatschappelijk aanzien en een relatief hoog inkomen. Dat is een combinatie die makkelijk tot spanningen en onzekerheid kan leiden — zeker als er vanuit de buitenwereld (door mensen die gewoon

van half negen tot vijf moeten werken en nog minder vangen ook) of vanuit eigen kring vraagtekens worden geplaatst.

Dat laatste is onlangs opmerkelijk onvervaard gebeurd door Christien Brinkgreve in het Amsterdams Sociologisch Tijdschrift.² Onder stafleden van universitaire instituten is sprake van een door positieve en negatieve sankties in stand gehouden *cultuur der laksheid*, meent zij. 'Het heeft veel weg van een *gentlemen's agreement*, die neerkomt op: 'We weten het van elkaar, maar als jij ons niet verraadt, dan laten wij jou ook met rust.'

'De voordelen van deze stilzwijgende overeenkomst zijn groot. Naast het solidariteitsgevoel dat elke beroepsethiek verschaft, heeft deze cultuur nog het grote voordeel van de arbeidsbesparing die hij oplevert, aangezien men zich op deze wijze een geringere arbeidsinspanning kan permitteren.'

Maar de buitenwereld denkt dat het allemaal heel wat voorstelt en om dat zo te houden moeten sociologen (over hen gaat het hier) toegeven aan de steeds loerende *blufdwang*. Het is bluffen geblazen, vooral wegens de positie van het beroep, 'die tot uiting komt in de financiële waardering en het prestige dat men geniet als uitoefenaar van dat beroep.' Wie deze kode doorbreekt, aldus de schrijfster, kan verwachten dat hij dat op zijn brood krijgt: 'Beschuldigingen van oncollegiaal gedrag, van overmatige ambitie, van bekrompenheid (.), missen hun straffend effect zelden.' Zelf werd Christien Brinkgreve op treffende wijze gekonfronteerd met de juistheid van deze theorie. Nadat passages uit haar artikel in de Haagse Post waren gepubliceerd, kreeg ze veel reacties in de trant van: Is dat nou wel verstandig, met de bezuinigingen en gezien de arbeidsmarkt?

Eén staflid merkte, horend dat de schrijfster op dat moment werkloos sociologe was, half-ironisch op: 'Moet je dan ook zo je eigen nest bevuilen?' *'Why Foul One's Nest?'* – Andreski koos dezelfde hartekreet als titel voor zijn eerste hoofdstuk, een poging om de verontwaardigde confrères vóór te zijn in hun reacties op zijn uit-de-school-klapperij.

In NRC/Handelsblad vond eind 1976 een korte polemiek tussen twee aan de universiteit verbonden sociologen plaats

over de kwestie van de Nieuwe Vrijgestelden.³ De eerste, J.J.Godschalk, meent dat het geschrift over dat onderwerp een hetze-achtig karakter vertoont en vaak op demagogie neerkomt, om daar onverhoeds aan toe te voegen dat de betrokken skribenten grotendeels gelijk hebben:

'Vooral aan de Sociale Fakulteiten worden door medewerkers nogal eens op schandalige wijze de kantjes eraf gelopen, en dat terwijl men inderdaad een uitstekend salaris krijgt. Ook houden velen zich daar op betuttelende en betweterige wijze bezig met het verbeteren van de wereld.(.)'

Deze passage schoot Godschalks collega Friso D. Heyt in het verkeerde keelgat. Hij constateert in zijn eerste discussiebijdrage dat 'deze generaliserende opmerkingen onder meer de ernstige beschuldiging van plichtsverzuim inhouden aan het adres van nogal wat leden van de sociaal-wetenschappelijke staven van onze universiteiten' en eist van Godschalk de 'harde feiten' waarop hij zijn beschuldigingen baseert.

Het naschrift van Godschalk nodigt uit tot gul citeren: 'Medewerkers aan de sociale faculteiten hebben het allemaal ontzettend druk. Het is echter opvallend vaak onduidelijk waar ze dan die driftige activiteiten ontwikkelen, want bij de tot nu toe gehouden aanwezigheidscontroles bleek een groot deel van hen spoorloos.(.)'

'Op vergaderingen is in het algemeen slechts een kleine minderheid aanwezig. En van het onderzoek dat ze geacht worden te verrichten komt toch wel verdacht weinig naar buiten. Wanneer je het allemaal eens precies vastgesteld wilt zien door middel van een enquête, dan gaat iedereen eerst na wat de normen zijn voor hun tijdsindeling, waarna ze dat trouwhartig op papier zetten.'

En hij besluit: 'Ik weet niet wat u onder harde feiten verstaat, meneer Heyt, maar u wilt mij toch niet wijsmaken dat u niet weet over wat voor soort mensen ik het heb.' In een tweede discussiebijdrage stelt Heyt een week later o.a. vast dat dit geen 'harde feiten' zijn.

Dat neemt niet weg dat Godschalk in zijn magistrale laatste zin een sterke illustratie geeft bij het probleem dat ons in dit hoofdstuk bezighoudt. Er zijn vermoedens, indrukken, die kunnen leiden tot inderdaad 'ernstige beschuldigingen'. Maar onderzoek-materiaal ontbreekt, zodat de ene socioloog

de andere in zo'n discussie niet meer kan bieden dan een bewijs uit het ongerijmde.

Sociale wetenschappers vormen beroeps- (dus ook belangen-)groepen als alle andere. Ze zijn speciaal opgeleid om dat soort belangen op te sporen, te onderzoeken en door te prikken, maar passen die technieken opvallend weinig op zichzelf toe. Enigszins chargerend zou je kunnen zeggen dat ze in een dubbele monopoliepositie verkeren: alleen zijzelf weten wat hun (vage, vragen oproepende) beroep inhoudt en als je een specialist zoekt die over de technieken beschikt om nou eens precies uit te zoeken wat en hoeveel zo'n sociale wetenschapper uitvoert, dan kom je juist bij diezelfde club terecht. Vooropgesteld natuurlijk dat je alle 'domeinclaims' van sociale wetenschappers, tegenover bijvoorbeeld journalisten of gewoon mensen met gezond verstand, serieus neemt. Geen enkele beroepsgroep laat zich graag door sociologen onderzoeken, stelt de beroepen-socioloog Philip Elliott: 'Beoefenaars van de meeste beroepen plegen sociologen die hen willen bestuderen, achterdochtig te bejegenen(. . .). De socioloog schijnt erop uit te zijn, de verscheidenheid van individuele situaties en bekwaamheden te reduceren tot algemene systemen en structuren', 'routine- of standaard-procedures.'¹

In het volgende hoofdstuk zullen we juist deze vrees herhaaldelijk aantreffen bij mensen die aan de universiteit werken. Misschien hebben we hier één oorzaak van het feit dat er in Nederland alleen in 1963 een serieuze studie is verschenen over de 'emerging profession' van wetenschappelijk medewerker. Of eigenlijk 'wetenschappelijk ambtenaar', want toen dr. B.S. Witte zijn onderzoek deed, bestonden er nog nauwelijks wetenschappelijk medewerkers.⁵ Witte ging met echte sociologische technieken aan de gang en toonde aan dat wetenschappelijk ambtenaren in feite achtergestelde lieden waren; dat ze het slechter hadden dan wenselijk was. Voor zijn kollega's fungeerde hij als 'witmaker'. 'Zwartmakers' — die vandaag de dag eerder van de omgekeerde veronderstelling zouden moeten uitgaan — staan minder gauw op.

V Het wetenschappelijke arbeiders-paradijs

In universitair Nederland bestaat een *Bond voor Wetenschappelijke Arbeiders*. Wetenschappelijke medewerkers die al gauw zo'n twee keer het modale inkomen verdienen, maar toch zij aan zij met de andere loonslaven opkomen voor het socialisme. Dat stelsel wordt door rechts wel eens smalend aangeduid als het *arbeidersparadijs*.¹ Als wetenschappelijk arbeider heb je het reeds betreden.

Leuk en interessant werk doe je, op basis van eigen verantwoordelijkheid. Niemand die je afkat, integendeel: louter aardige, tolerante mensen om je heen. Grotendeels jong. Een hoog maatschappelijk aanzien is verzekerd en een al even hoog inkomen, dat zoetjesaan blijft stijgen. Geen baas die je kan ontslaan als je je politiek flink opstelt. De vrijheid van het vrije beroep gekombineerd met de sociale zekerheid van de ambtenaar.

Een paar weken na je indiensttreding valt de uitnodiging om lid te worden van de *Diners Club* in je bus. Je bent progressief en gearriveerd tegelijk, is dat niet wonderbaar? Vroeger — toen de wetenschapsbeoefenaars zich nog verre verheven achtten boven de mede-arbeiders van nu — heette de universiteit wel de *alma mater*: milde voedstermoeder.

Terugblikkend op die voorbije periode ben je geneigd, aan die term een ironische betekenis te hechten, die onze bezwaren-achteraf goed weergeeft. Milde voedstermoeder: behoorde je eenmaal tot haar kinderen, dan koesterde ze je; in haar blinde liefde stelde ze geen vragen, riep ze je niet ter verantwoording. En haar kostelijke geschenken waren van blijvende waarde. Er was sprake van een luizige situatie. Letterlijk luizig, onder andere omdat die aangename, niet-verplichtende werksfeer deels uit de openbare financiën werd betaald. Sindsdien is er veel veranderd, maar ook het een en ander gelijkgebleven. Over dat laatste gaat dit hoofdstuk. Het begon nogal venijnig — niet omdat er iets is

tegen prettig werken, maar omdat prettig werken op kosten van de gemeenschap ook verplichtingen schept.

De recent opgekomen categorie van universitaire werknemers die zich niet mochten tooien met het predikaat 'hoogleraar' of 'lector', voelde zich overigens verre van bevoorrecht. Zij werkten als *wetenschappelijk ambtenaar* onder een hoogleraar aan wiens grillen ze in hoge mate waren overgeleverd. Een duidelijk omschreven rechtspositie hadden ze niet. Hun salarispositie was gelijk aan die van andere academici in rijksdienst.

Dat veranderde in het begin van de jaren '60. Het bedrijfsleven had een schreeuwende behoefte aan academisch gevormd personeel en betaalde hoge salarissen. Een groot-scheepse 'brain drain' van de openbare naar de partikuliere sektor was het gevolg. De socioloog B.S. Witte, die in 1962 onderzoek deed onder de wetenschappelijke ambtenaren, omschreef de toestand kernachtig: 'De industriële sector, waarin de bedrijven onderling elkaar om de goede krachten beconcurreren, biedt zodanige salarissen en arbeidsvoorwaarden, dat het idealistische of eigenaardige figuren moeten zijn die hieraan weerstand kunnen bieden.'¹

Dat bleken er te weinig. En zo kwam in 1963 de langverbeide emancipatie van de wetenschappelijke ambtenaar tot stand, dankzij de werking van het veelgemaakte marktmechanisme. Het was meteen goed raak. Ten eerste profiteerden de WA's van de 'Toxopeus-ronde' — een loonexplosie in de hele ambtelijke wereld om de 'brain drain' tegen te gaan, die de ambtenaren o.a. het welvaartsvaste pensioen bracht.

Maar voor de universiteit was dat niet genoeg. Het studenten-aanbod stond voor een periode van explosieve groei, waardoor het onderwijs een steeds belangrijker onderdeel zou gaan vormen van het wetenschappelijk bedrijf. Er moesten snel bekwame krachten worden aangetrokken. Het probleem was de wereld uit toen onderwijsminister Cals, ook in 1963, het *rangensysteem wetenschappelijk medewerkers* invoerde.

Deze nieuw uitgevonden funktionarissen gingen zich bezighouden met onderwijs én onderzoek — een combinatie die volgens Cals 'welhaast principieel verschilde' van de bezigheden der wetenschappelijke ambtenaren. Die deden óf aan

onderzoek óf aan onderwijs. Zo bestonden er sinds 1 juni 1963 twee groepen van wetenschappelijke werknemers naast elkaar.

Of beter gezegd *boven* elkaar, want de wetenschappelijke medewerkers hadden een heel wat prettiger carrière-perspektief dan die werkmieren van wetenschappelijke ambtenaren. Het aanvangssalaris lag voor WM's enkele *periodieken* (jaarlijkse verhogingen) hoger dan voor WA's. Dat was voordeel nr. 1. Was, want het beleid van staatssecretaris Klein is er duidelijk op gericht, dit verschil te doen verdwijnen.

Voordeel nr. 2 is nog onverminderd van kracht: voor WA's en WM's bestaan verschillende rangensystemen met bijbehorende salarisschalen. Na de aanvangsrank (WM of WA) wacht promotie tot *WM eerste klasse* resp. *WA eerste klasse*. Na de top van de bijbehorende salarisschaal bereikt te hebben, kan men bevorderd worden tot *wetenschappelijk hoofdmedewerker* of *wetenschappelijk hoofdamtenaar*. De WHM komt nu terecht in schaal 149a, splinternieuw ingevoerd in 1963. Het is een erg lange schaal, die begint met f 4365 bruto per maand en pas twaalf periodieken later eindigt met f 6253.²

Een wetenschappelijk hoofdamtenaar kan dat bedrag ook bereiken, maar daar is heel wat meer voor nodig. Hij belandt in schaal 148, die eindigt op f 5217, duizend gulden minder dan de top van de vergelijkbare medewerkersrang. Alleen bij een uitmuntende beoordeling kan hij doorstoten naar schaal 150 (*wetenschappelijk hoofdamtenaar A*) en ook die f 6253 halen.

Voordeel nr. 3 hangt hier nauw mee samen. WA's worden als ze willen overgaan naar een hogere rang/salarisschaal serieus beoordeeld. Daarvoor bestaat het *rijksbeoordelingsvoorschrift*, dat op alle ambtenaren van toepassing is. Op WM's dus ook, maar daarvan is in de praktijk weinig terechtgekomen. In verreweg de meeste gevallen doorlopen zij *automatisch* de achtereenvolgende rangen. Veertien jaar na hun indiensttreding komen ze in 149a terecht en daarna gaat het helemaal vanzelf naar die uiteindelijke f 6253. Oftewel 75 mille per jaar plus vakantietoeslag plus AOW-premie.

Om kort te gaan: het rangenstelsel voor wetenschappelijk medewerkers, in 1963 goeddeels vanuit arbeidsmarkt-overwegingen ingesteld, is zeldzaam profijtelijk. Na zijn (in 1963 geenszins bedoelde) automatische bevorderingen behoort de wetenschappelijk hoofdmedewerker tot de hoogst gesalarieerde 4% van het ambtenarenapparaat. Deze lokkende mogelijkheid — in combinatie met het ontbreken van een duidelijk geregelde en gecontroleerde personeelsbeoordeling — moest wel tot ongewenste bijverschijnselen leiden.

Om te beginnen werden op grote schaal WM's benoemd op WA-functies. In de vakgroepen — de eenheden waar het eigenlijke onderwijs en onderzoek plaatsvindt — worden bijna geen WA's aangesteld, terwijl daar door de grote toeloop van studenten juist talloze *collegeboeren* werkzaam zijn, die praktisch uitsluitend onderwijstaken vervullen. De 'welhaast principiële verschillen' die Cals in 1963 aanvoerde, zijn zoetjesaan uit het gezicht verdwenen.³

Een ander gevolg van de fantastische mogelijkheden die het WM-schap biedt, is dat de opbouw van ons wetenschappelijk corps steeds meer gaat lijken op het beeld dat weleens wordt geschetst van het *Mexicaanse leger*. Meer officieren dan manschappen dus. In 1970 was het wetenschappelijk corps als volgt samengesteld: 27 % WM's, 19 % WM's eerste klasse, 31 % wetenschappelijk hoofdmedewerkers en 23 % hoogleeraren en lectoren.

Er waren toen dus al meer wetenschappelijk hoofdmedewerkers dan gewone wetenschappelijk medewerkers en die scheve verdeling zal in de toekomst alleen nog maar schever worden. De grote toeloop van WM's vond plaats in de jaren '60: in 1961 telde het wetenschappelijk corps 5600 leden, in 1976 ruim 14.000. Het waren vooral jonge academici die een baan aan de universiteit kregen. In 1970 was 17 % van het wetenschappelijk corps dan ook jonger dan 29 jaar, 54 % jonger dan 39.

De grote meerderheid van hen vindt nergens een mooiere baan dan aan de universiteit, blijft dus en wordt hoofdmedewerker. Dat kost het rijk veel geld, leidt tot Mexicaanse leger-toestanden en uiteindelijk tot een universiteit vol bejaarden. Want nieuwe krachten kunnen voorlopig nauwelijks worden aangetrokken (er geldt een formatiestop) en een

ambtenaar ontslaan, daar is heel wat voor nodig.

De hier geschetste 'rangeninflatie' dateert van vóór 1963. Lezend in het hierboven al genoemde boek van B.S. Witte waan je je soms in 1977. 'Wil de universiteit of hogeschool deze kracht toch voor zich winnen, dan zal zij het salaris moeten verhogen: Men geeft enkele periodieke verhogingen cadeau; men verleent extra dienstjaren voor 'lange studieduur' en voor een 'cum laude' doctoraal examen. Doch veelal ziet men zich gedwongen tot aanstelling in een hogere rang.' 'Men ziet zich soms tevens gedwongen de wetenschappelijk ambtenaar toe te staan, dat hij zich naast zijn functie op de universiteit of hogeschool, bezighoudt met privé-werkzaamheden die zijn inkomen doen stijgen. Soms wordt hij betaald als 'half-time'-kracht. Het komt evenwel ook voor, dat hij voor een halve dagtaak het salaris van een volledige functie ontvangt.'⁴

Het is aan het begin van dit hoofdstuk al gezegd: veel is veranderd, veel ook niet. Maar sommige van de euvels die men door de veranderingen dacht te bestrijden bleken een taai leven te leiden.

'Ik vind dat men aan de universiteit ongelooflijk veel verdient, vergeleken bij andere overheidsbanen. (...) Het lijkt me niet meer dan normaal dat je toch eens kijkt of in alle gevallen die doorstroming naar zo'n hoog salaris verantwoord is. De beoordelingen zijn nu buitengewoon summier. De praktijk is echt van: ben je in vaste dienst, dan word je ook hoofdmedewerker.' Dat zegt dr. Harm Pinkster, voorzitter van de Amsterdamse Letterenfakulteit in een interview.⁵

Aan Pinksters fakulteit komt een nieuw personeelsbeleid. Aankomende medewerkers krijgen een precieze taakomschrijving. Bij bevordering zullen duidelijke voorwaarden gesteld worden aan de verrichte prestaties. Voor de beoordeling worden expliciete en objectieve normen uitgewerkt. De verwachting is dat deze drempels ook tot hogere prestaties zullen stimuleren.

Er is nog een ander argument. Bij een ongewijzigd personeelsbeleid zou de salarislust de komende tien jaar een autonome stijging (prijskompensaties dus niet meegerekend) vertonen van 2 ½ % per jaar. Als Duisenbergs norm ge-

handhaafd blijft dat de kollektieve uitgaven met slechts 1 % per jaar mogen stijgen, zou dat betekenen dat steeds meer mensen moeten afvloeien.

Waar komt dat hoge percentage vandaan? Vooral in de Letterenfakulteit stroomden in de jaren '60 de jonge doctorandussen binnen. 63 % van het wetenschappelijk personeel is er jonger dan veertig jaar. Het natuurlijke verloop is hoogstens 2 % per jaar, want waar vind je als neerlandicus of germanist een aantrekkelijker baan? Al die jonge doctorandussen blijven dus zitten waar ze zitten, maar dat geldt niet voor hun salaris: dat beweegt zich langzaam maar zeker in de richting van die 75 mille. Als er niets zou veranderen, zou over 15 jaar 83 % van het personeel *ouder* zijn dan veertig jaar en tegen zijn top aanzitten. Vandaar die 2 ½ % stijging per jaar.⁶

De achtergrond van de nieuwe aanpak van de Letterenfakulteit is duidelijk: door een zorgvuldiger bevorderingsbeleid zorgen dat het aantal formatieplaatsen niet lijdt onder de onvermijdelijke financiële beperkingen. Meegenomen is dat het natuurlijke verloop zou kunnen toenemen en dat men gestimuleerd wordt tot het leveren van waar voor zijn geld.

De Amsterdamse Letterenfakulteit is voorlopig een uitzondering. De meeste WM's *hoeven* geen waar voor hun geld te leveren — wat natuurlijk niet wil zeggen dat de meeste dat ook niet doen — omdat niemand daarop toeziet. Vooral wat betreft het wetenschappelijk *onderzoek*, waaraan hij in principe bijna de helft van zijn tijd dient te besteden, kan een WM vrij zwemmen. Iedereen die aan een universiteit werkt kan verhalen vertellen over kollega's die zich al jarenlang wijden aan bezigheden waaromtrent op het instituut nimmer iets wordt vernomen.

Bij gebrek aan een goede kwalitatieve beoordeling zou je je toevlucht kunnen nemen tot het paardemiddel van de aanwezigheids-kontrolé. Maar oei, daarmee raak je de teerste snaren van de wetenschappelijke ziel. Ook hier sloeg dr. B.S. Witte al de spijker op zijn kop: 'Hoewel vele wetenschappelijke ambtenaren niet schromen gretig de voordelen van hun ambtenaarlijke functie te aanvaarden (bijvoorbeeld pensioenrechten), wensen zij toch veelal niet als ambtenaar te worden gezien.'⁷

Zou dat wel gebeuren, dan zou er wat voor ze zwaaien. In

1972 bleek uit een onderzoek van de Algemene Rekenkamer dat ruim 7 % van de werknemers aan universiteiten en hogescholen om onbekende redenen afwezig was. Nog eens 20 % ontbrak om bekende redenen: verlof, dienstreis, thuiswerken. De Rekenkamer signaleerde een 'gevaarlijk gebrek aan adequate controle bij het veelvuldig aangetroffen thuiswerken.' Vrij vertaald bleek er op het gebied van de goedkeuring en registratie van afwezigheid een janboel te bestaan.⁸

Nadat staatssecretaris Klein over deze uitslag een brief op poten naar de universiteitsbesturen had geschreven, werden hier en daar pogingen ondernomen om wat meer zicht op de zaken te krijgen. Het voorbeeld van de Tilburgse Hogeschool kan strekken tot lering en vermaak. Het College van Bestuur besloot tot een stelsel van variabele werktijden — nauwelijks iets nieuws zult u zeggen, maar deze keer met *registratie*.

Het wetenschappelijk personeel stond meteen op z'n achterste benen: 'Het karakter van de wetenschappelijke arbeid' was met zo'n registratie niet te rijmen! Men kondigde onvervaard aan, er niet aan te zullen meewerken. Maart 1975 voerde het College van Bestuur niettemin prikklokken in.

Maar ook nu zette de alma mater haar kinderen niet het mes op de keel. Het Tilburgs Hogeschoolblad van 11 april 1975 meldde: 'Het speciale van deze klokken is dat het personeel ze niet hoeft te gebruiken. Men mag ook persoonlijk of per afdeling met de hand turven. Een aanzienlijk deel van het personeel doet zelfs dat niet.'

'Er is tot nu toe minstens één personeelslid gesignaleerd dat trouw klokt. Voor de meeste klokken wordt gevreesd dat ze vastroesten. Een medewerker (.) verklaarde ons dat hij de prikklok gebruikt om er nauwkeurig zijn horloge op gelijk te zetten: elk stuk papier van niet al te grote afmetingen levert een fraaie afdruk van de juiste tijd op.'

Het voortreffelijke blad citeert dr. P. Kop, die de klok node zou missen. 'Het grote voordeel ervan is, dat je weet wanneer je werkt', meent hij. 'Als je te laat begint denk je al gauw dat dat een uitzondering is, maar de klok wijst dan onverbidde-lijk aan dat het te vaak gebeurt. En andersom natuurlijk ook.' Augustus '75 besloot het College van Bestuur maar met de klokken te stoppen. 'Voor de enkeling die er nadrukkelijk om vraagt' wilde het CvB nog wel een klok laten hangen. Dr.

Kop kon dus doorgaan en verklaarde: 'Nadat ik iedere week de vergaarde punten heb opgeteld, bewaar ik de kaarten maar in mijn bureaula. Daar liggen nu al zeventien kaarten.'

In de zomer van 1975 ontving staatssecretaris Klein een merkwaardig verzoek. Het opleidingscentrum Nijenrode had voor de halve werktijd een wiskundeleraar in dienst, aan wie het bestuur gaarne een hoger salaris wilde uitkeren. Het bleek dan ook om een bijzonder soort leraar te gaan, een *hoogleraar*. Het bestuur wilde deze halve leerkracht graag voor Nijenrode behouden, vandaar dat verzoek om een meer professorale bezoldiging.

Klein weigerde niet alleen de gevraagde salarisverhoging, maar belde ook naar de Delftse TH, waar de leerstoel van de betrokken prof stond. Die stoel was duidelijk de helft van de week leeg en Klein liet weten dat hij de aanstelling en de salariëring van de schnabbelende hooggeleerde dus zou halveren. Na een pijnlijke briefwisseling beëindigde de prof zijn nevenwerkzaamheden en droeg hij een deel van de geïnde neveninkomsten af aan het Rijk.

Deze hoogleraar wilde het onderste uit de kan en kreeg derhalve het lid op de neus, maar talloze van zijn kollega's zijn voorzichtiger. Naast en dankzij hun universitaire bezigheden houden ze lezingen, schrijven ze boeken, geven ze medische konsulten en lessen buiten de universiteit, leveren ze adviezen aan het bedrijfsleven. De neveninkomsten die uit deze schnabbels voortvloeien steken ze als vanzelfsprekend in eigen zak.

Dat is volgens de Groninger kriminoloog prof. R.W. Jongman *krimineel gedrag*. In 1975 schreef hij een brief aan het Groninger College van Bestuur, waarin hij het beeld opriep van een 'fabrieksarbeider, die zo nu en dan een middagje voor een andere baas of voor zichzelf werkt, daarvoor loon ontvangt en dan bovendien zijn normale loon behoudt. Velen zouden dit absurd vinden, terwijl die situatie aan de universiteit 'normaal' is (uitzonderingen niet te na gesproken). We spreken dan nog niet eens over de werkloze arbeider die er 'stiekem' iets bijverdient. Als zo'n man niet oppast moet hij zich verantwoorden voor de rechter. Dat zijn mooie, zuivere vormen van discriminatie.'

Dat klopt als een bus, want de schnabbelende hoogleraar is

evenzeer in overtreding als de werkloze bouwvakker die goedkoop een muurtje metselt voor z'n buurman. Ingevolge artikel 68 van de Wet op het Wetenschappelijk Onderwijs mag van full time leden van het wetenschappelijk corps de 'volledige werkkracht' worden geëist. En artikel 71 stelt dat hoogleraren en stafdocenten geen betaalde nevenwerkzaamheden mogen verrichten zonder goedkeuring van het College van Bestuur.

Artikel 71 funktioneert zeer onvoldoende, zoals blijkt uit de slechts bij toeval betrapte Nijenrode-deugniet. Dat vonden de Groninger kriminologen ook. Met z'n dertien richtten ze een speciaal fonds op, waarin alle verdiensten gestort werden, die werden ontvangen voor 'werkzaamheden die óf geheel in werktijd verricht óf op zijn minst grotendeels in werktijd voorbereid werden'.

De dertien kriminologen brachten zo in ruim een jaar tijds f 10.000 bijeen, waarvan een fors gedeelte verdiend was door prof. Jongman. Nu begon een langdurig touwtrekken met het College van Bestuur omtrent de bestemming van het geld. Het CvB eiste onmiddellijke overmaking van deze 'Rijks gelden' op de rekening van de universiteit. Jongman c.s. weigerden, zolang er nog geen centrale aanpak van het probleem bestond.

Het initiatief van de Groninger kriminologen lokte weinig formele reacties uit. Vermeldenswaard zijn de discussiebijdragen van de Rotterdamse jurist prof. mr. W.J. Slagter. Hij beschuldigde de Groningers van een 'dogmatisch nivellerings-streven, dat waarschijnlijk uit persoonlijke frustratie verklaarbaar is'. De bekwaamste beoefenaren van een vakgebied verdienen in de maatschappij soms meer dan als hoogleraar, voerde Slagter in het Rotterdamse universiteitsblad 'Quod Novum' aan. De mogelijkheid van bijverdiensten kan helpen om deze lieden toch aan de universiteit te verbinden. Zeker als iemand werkzaamheden verricht buiten zijn veertigjarige werkweek komen de daaraan verbonden inkomsten hem dan ook toe.

Slagter liet gemakshalve buiten beschouwing dat deze bijverdiensten in het algemeen in strijd met de wet verkregen zijn (de hierboven genoemde artikelen van de W.W.O.) en dat een hoogleraar — goed voor ruim een ton per jaar — geen

recht heeft op extra betaling van overwerk-uren.

Geheel ten onrechte verweet Slagter de kriminologen dat ze en passant ook nog een paar andere privileges van wetenschappers willen afschaffen. Hij bleek een uit de lucht gegrepen vrees te koesteren voor het minder luxueus inrichten van hoogleraarsvertrekken en het registreren van verlofdagen. En als klap op de vuurpijl vond hij het 'een povere vertoning, indien acht medewerkers in bijna een jaar tijd niet meer dan f 7000 weten te vergaren.'

Later veranderde Slagter van mening: revenuen uit nevenwerkzaamheden behoren toch eigenlijk aan de universiteit, 'uiteraard voor zover het werk in diensttijd is verricht, op te vatten als een werkweek van veertig uren (. .)'. Wat een hoogleraar buiten zijn veertig-urige werkweek doet, daar heeft in principe niemand iets mee te maken. 'Hoeveel timmerlui en boekhouders werken niet 's avonds voor eigen risico?'

Hij citeert staatssecretaris Klein, die van mening is dat een hoogleraar gezien zijn salariëring bepaald niet hoeft te volstaan met een volledige inzet gedurende veertig uren per week en konstateert ook dat het onderscheid tussen 'werktijd' en 'vrije tijd' voor wetenschappelijk personeel eigenlijk niet goed te maken is. Inderdaad, maar dan moet je ook niet aankomen met boekhouders die na vijven wat bijverdienen.¹⁰

Professoren zijn ook maar mensen, alle academische *mores* ten spijt. De medische hoogleraar prof. P.G. Hugenholtz ziet het zo: 'De arts is een individualist — in wezen een vrije ondernemer. Dat is nu precies wat hun eigen is, en wat we hier in huis aanmoedigen: de vrije ondernemingszin. Maar de laatste tijd bekruipt mij een gevoel van onbehaagzaamheid.'¹¹

Dat nieuwe gevoel is te wijten aan het optreden van staatssecretaris Klein, die van plan is om de bijverdiensten van medische hoogleraren aan banden te leggen. Over bovengenoemde uitspraak van prof. Hugenholtz zegt hij: 'Kennelijk ontbreekt bij deze man ten enen male het besef dat de gemeenschap in hem heeft geïnvesteerd op een grandioze wijze. Vervolgens stelt de gemeenschap hem in de gelegenheid om werk te verrichten dat hij kennelijk met bijzonder veel

plezier doet... en om dan te zeggen dat er geen verantwoordelijkheid meer bestaat, ja, dan ook nog menen te kunnen claimen, dat je een salaris moet hebben dat verder niemand anders aangaat...'¹²

Nog vóór de Kamerverkiezingen van 1977 wil Klein met een voorstel komen om de extra-inkomsten van medische hoogleraren en lectoren te vervangen door een toeslag van gemiddeld 25 % en ten hoogste 50 % boven hun normale bezoldiging. In de praktijk zal dat neerkomen op een jaarsalaris van 75.000 tot 180.000 gulden. Aardig bedragje? Een enquête onder de medische specialisten van het Rotterdamse Dijkzigt-ziekenhuis, waaraan ook prof. Hugenholtz is verbonden, leerde dat de helft tot driekwart van hen zou opstappen als Klein hen door zijn infame plan tot de bedelstaf zou brengen.

De academische ziekenhuizen zouden dan onvoldoende interessante werkgevers worden, werd hem door de medische hooggeleerde mafia voorgehouden tijdens een discussiebijeenkomst. 'De rijkheid, nee beter de volheid van het gebeuren in het academisch ziekenhuis dreigt te verschromelen.'¹³

Welk soort 'rijkheid' in dit gedenkwaardige citaat allereerst bedoeld wordt, laat zich slechts vermoeden. Misschien is hier een andere gevleugelde uitspraak van toepassing, die begin 19e eeuw werd gedaan door de dominee J.H. van der Palm: '... De geleerden en geestelijken (moeten) nimmer aanspraak (. .) maken op een gelijk fortuin, als de handel en soortgelijke winstgevendende bedrijven aanbrenge[n]; want een groot deel hunner beloning bestaat in de eer, in de bewustheid van het nut, dat zij stichten, en in den aard hunner bezigheden, zoo rijk aan voldoening voor den geest en het hart. Ongelukkig de geleerde of geestelijke, die de waarde hiervan niet gevoelt, en ook dit gedeelte van zijnen loon voor goud zou willen inruilen.'¹⁴

De hoogleraar met één hand kontinu op zijn portefeuille, het is even wennen. Want wat is een professor? Een verstrooide man, levend voor de wetenschap en wars van aardse zonden als laksheid of winstbejag. Een beetje wereldvreemd eerder en bereid om zich opofferingen te getroosten bij zijn onvermoeibaar zoeken naar de waarheid.

Dat is de prof uit de stripboekjes, maar niet alleen dat. Méér

nog dan de overige Nieuwe Vrijgestelden van de universiteit gunt de wetgever de hoogleraren een geweldige vrijheid, gebaseerd op een als vanzelfsprekend beschouwde totale toewijding en integriteit. Hun verplichtingen zijn slechts zeer summier omschreven, in het Reglement hoogleraren en lectoren. Beoordeeld worden ze nooit. Hun aantal verlofdagen is niet geregeld.

Niet alleen de wetgever gaat uit van een beeld dat in zijn vanzelfsprekendheid achterhaald lijkt. Bij Van Heeks onderzoek naar de Nederlandse beroepsprestige-stratifikatie in 1953 bleek het beroep van hoogleraar hoger aangeschreven dan enige andere broodwinning. Alle welstandsgroepen, bewoners uit alle windstreken van ons land, in grote en kleine gemeenten en van alle gezindten, bleken het daarover eens.¹⁵ Het is niet de bedoeling, hier te betogen dat de meerderheid van de wetenschappelijk medewerkers en hoogleraren de kantjes eraf loopt of uitsluitend aan het geld denkt. Maar het lijkt wel zeker dat zij niet allen bestand zijn tegen de vrijheid die ze als Nieuwe Vrijgestelden traditioneel genieten. En dat kost de belastingbetaler geld, dat juist in een tijd van beperkte kollektieve uitgaven beter besteed kan worden.

Veel geld: van alle ambtenaren verdienen alleen de direktoren-generaal en sekretarissen-generaal (samen nog geen honderd) meer dan de ruim 1800 hoogleraren. Volgens staatssekretaris Klein zijn er maar weinig landen waar de hoogleraren relatief en zelfs absoluut zo'n hoog salaris hebben als bij ons. 'De Duitse hoogleraar zit op 60 à 70 % van de Nederlandse. De Engelse en Zweedse hoogleraar idem, en bovendien hebben ze er relatief ontzettend veel minder van. Ik zit op het ogenblik bij ruim 1800 hoogleraren en 1200 lectores, een hoogst merkwaardige scheefgroei. Vandaar ook dat wij, vergeleken met het buitenland, met onze totale lasten voor het wetenschappelijk onderwijs zo'n faktor 1,5 hoger zitten als percentage van het totale Bruto Nationaal Produkt.'¹⁶

'Wij herinneren ons, dat de Franse aristokratie vóór de revolutie zijn tijd naar eigen keuze kon doorbrengen met spelen, leren of werken. Er werd geen enkele controle op hen uitgeoefend. Wel waren zij levenslang verzekerd van een hoog welvaartsvast inkomen. Aan niemand waren zij ver-

antwoording schuldig voor hun doen en laten.' Deze associatie drong zich na de publikaties over de Nieuwe Vrijgestelden op aan ir. F.N.I.Schwarz, waarnemend voorzitter van het College van Bestuur van de Delftse TH.

In zijn rede ter opening van het akademisch jaar 1976/77 konstateerde hij dat tal van de verhalen over de Nieuwe Vrijgestelden leden aan 'enige karikaturale overdrijving', maar dat 'een zekere toepasbaarheid op ons wetenschappelijk personeel niet valt te ontkennen.'

Deze reactie is karakteristiek te noemen voor de meeste commentaren uit de academische wereld. De geleverde kritiek is ongenueanceerd en overdreven, maar bevat een kern van waarheid en het is goed dat een en ander eens aan de orde wordt gesteld — dat is ongeveer de strekking. In hoofdstuk IV is J.J. Godschalk al ten tonele gevoerd, die in NRC/Handelsblad de vloer aanveegde met de demagogische publikaties over de Nieuwe Vrijgestelden, om vervolgens bij herhaling ernstige kritiek te leveren op de manier waarop veel sociale wetenschappers aan de universiteiten hun werk doen.¹⁷

Wat te doen met ongenueanceerde beschuldigingen die een kern van waarheid bevatten? Een meer genuanceerd beeld trachten te verkrijgen door middel van zorgvuldig onderzoek is één mogelijkheid. Ir. Schwarz koos het alternatief: hij waarschuwde dat de voorschriften m.b.t. betaalde bijbaantjes moesten worden nageleefd en pleitte voor een bereikbaarheidscontrole:

'Het moet niet meer zo zijn dat als men een wetenschappelijk medewerker wil opbellen, niemand weet waar hij uithangt. Dat sommige werkzaamheden beter thuis kunnen worden verricht, spreekt vanzelf, maar dat moet dan ten kantore bekend zijn. Ook zal op eenduidige wijze geregistreerd moeten worden wanneer men met vakantie is.' Geen gek idee, dat laatste nieuwigheidje.

VI Hun strijd, onze strijd . . . en een speciaal soort solidariteit!

'Het is wel een interessant vak, hoor (. . .). Het grootste deel van de tijd zit je niets te doen. De meeste technici werken veel harder dan ik. Ik heb één keer het goede idee gehad dat iedereen hetzelfde moest verdienen. Het zou toch hartstikke leuk zijn als iedereen een ton kreeg? Er zou een veel grotere saamhorigheid ontstaan . . . Maar misschien ben ik utopisch, want niemand wilde er iets van weten.' Aktrice Sylvia Kristel tegen Alissa Morriën van de Nieuwe Revu.¹

'Bij mijn weten klooit *elke* Nederlander elke dag maar wat aan, voor zover hij of zij niet aan een lopende band staat, huisvuil ophaalt, graafwerk verricht, de kassa van V en D bedient of bij HP werkt natuurlijk. Het ellendige is alleen, dat dat legertje aanklooiers nog zo in de minderheid verkeert. (. . .) Het wachten is op de dag dat *alle* Nederlanders hun vrije tijd zelf bepalen, een inkomen boven het modale genieten, grote politieke invloed hebben en niemand lult over wat je vandaag hebt uitgespookt. (. . .) Open dus die poort van het *Arbeidersparadijs*. Liever Vandaag dan Morgen. De 113.000 (Nieuwe Vrijgestelden), die ons zijn voorgedaan, het *voorbeeld* hebben gegeven, zijn veel te weinig in getal.' Willeke Snap in de Groninger Universiteitskrant.²

'Als er op een gegeven moment veel behoefte bestaat aan een bepaald soort arbeid (bv. wetenschappelijke arbeid) dan zal er voor een bepaalde groep loontrekkenden (bv. wetenschappelijke arbeiders) meer uit het vuur te slepen zijn dan voor andere groepen (bv. ongeschoolden). Toch kunnen de ongeschoolden, van wie de eigen positie in de loonstrijd op dat moment niet zo sterk is, zich aan de stijging van het inkomen van de wetenschappelijke arbeiders optrekken. Als de wetenschappelijke arbeiders geen loonstrijd voeren, schaden ze niet alleen zichzelf, maar ook de andere loontrekkenden.' Gerrit Salemink in *Wetenschap & Samenleving* (het blad van de Bond voor Wetenschappelijke Arbeiders

en het Verbond van Wetenschappelijke Onderzoekers).³

Bovenstaande citaten hebben drie dingen met elkaar gemeen. In de eerste plaats weerspiegelen zij het sympathieke streven, een komfortabele inkomens- en werk-situatie bereikbaar te maken voor iedereen. In de tweede plaats zal dat streven niet ten koste moeten gaan van de werknemers die zo'n situatie reeds hebben bereikt. En ten derde zijn alle citaten afkomstig van mensen die spreken namens deze laatste categorie.

Het is niet de bedoeling, hier te insinueren dat dit soort uitspraken in de eerste plaats bedoeld is om de eigen positie te rechtvaardigen tegenover mensen die het met minder moeten doen. De laatste twee citaten passen binnen een politiek model dat in hoofdstuk II al aan de orde is geweest: de negentiende-eeuwse Marxistische opvatting dat de grote sociaal-ekonomische strijd in onze samenleving gaat tussen enerzijds het geheel van de loontrekkers en anderzijds de kapitaalbezitters. Doorredenerend vanuit dit axioma komt men logisch tot de konklusie dat elke cent die aan de winsten der kapitaalbezitters kan worden onttrokken, moet worden meegenomen — of hij nu in een goed of in een slecht gevuld loonzakje terecht komt.

Loonstrijd door hoog gesalarieerden dient dus — nog steeds, vanuit het genoemde axioma — een politiek belang (minder winst voor het kapitaal) en het door Salemink genoemde 'eigen belang'. Akademici hebben een hoge arbeidswaarde en om die te reproduceren moeten ze extra hoog betaald worden, anders worden ze extra uitgebuit. Maar waaraan de minder bedeelde loontrekker de verwachting zou kunnen ontlenen dat hierdoor ook zijn kansen op lotsverbetering binnen een enigszins afzienbare tijd zouden toenemen, blijft duister.

In het vorige hoofdstuk is uiteengezet hoe de academici in dienst van de overheid — en in het bijzonder de wetenschappelijke medewerkers — in het begin van de jaren '60 hun positie wisten te verbeteren op grond van arbeidsmarktontwikkelingen. Thans vertoont de arbeidsmarkt voor academici een tegenovergestelde tendens, met als gevolg dat de overheid als werkgever hetzelfde doet als toen: aanpassing van de lonen aan die tendens. Het enige

verschil is dat die aanpassing nu eveneens in tegenovergestelde richting verloopt: niet omhoog maar omlaag.

Ondervinden ongeschoolde arbeiders van dit soort verschuivingen enige gevolgen voor hun loonzakje? In het eerste geval (succesvolle loonstrijd van wetenschappelijke medewerkers) wél, volgens Saleminck: zij kunnen zich hieraan 'optrekken'. In het tweede geval (daling van de academische inkomens) niet: 'Geen enkele minimumlijder of steuntrekker zal daar (..) ook maar een cent wijzer van worden. De enigen die dat wel worden zijn de kapitaalbezitters (..).'

Een vrij essentieel punt wordt bij deze redenering konsekwent buiten beschouwing gelaten. Dat met looneisen vanuit deze hoek geen dikke VVD'er onder druk wordt gezet, maar de overheid. Een min of meer progressieve regering, die juist naar besparingsmogelijkheden in de loonsfeer zoekt om het leven voor minimumlijders en steuntrekkers zo aangenaam mogelijk te kunnen maken.

Het hierboven geciteerde artikel van Gerrit Saleminck werd geschreven in het kader van een discussie over 'nivellering aan de top'. De inleiding stemde hoopvol: 'Jarenlang hebben progressieve wetenschappers in koffiekamers hun eigen, hoge inkomens ter discussie gesteld maar voorlopig toch maar in boerderijtjes geïnvesteerd waar de discussie in rustiger omgeving voortgezet kon worden.'

Soms is er iemand die uit zulke discussies ook een konklusie trekt en zelf het initiatief neemt om zijn de pan uit groeiende rechtspositie te korrigeren. In 1975 weigerden twee wetenschappelijk medewerkers aan de Rotterdamse Erasmus-universiteit een automatische promotie. Begin 1976 werd hun voorbeeld gevolgd door een medewerker aan dezelfde universiteit. Hij schreef aan het bestuur van zijn fakulteit der sociale wetenschappen:

'In de eerste plaats heb ik het salaris van wetenschappelijk hoofdmedewerker niet nodig, zeker als ik de vrijheid in de werkzaamheden ('psychisch' inkomen) in aanmerking neem. In de tweede plaats heb ik bezwaar tegen het kennelijk automatisme waarmee leden van het wetenschappelijk personeel worden bevorderd.'⁴

Een soortgelijke instelling lag ten grondslag aan een recent initiatief van leraren, die ik overigens niet tot de exemplarische 'Nieuwe Vrijgestelden' heb gerekend. November 1975

richtte een groep leraren uit Venray zich schriftelijk tot hun kollega's van HAVO en VWO. Onderwijsminister Van Kemenade had in zijn begroting voor 1976 f 160 miljoen bezuinigingen aangekondigd – en tegelijk f 114 miljoen extra uitgaven, vooral ten goede komend aan het onderwijs voor 'kansarme' groepen.

'Los van de vraag of de rijksbegroting een weerspiegeling geeft van de prioriteiten die ieder voor zich stelt, kan men erkennen dat de overheid zich voor grote financiële problemen geplaatst ziet', begint de brief. 'En omdat een voortdurende toename van de belasting- en premiedruk ongewenst wordt geacht in de huidige economische malaise is het geen wonder dat veler gedachten uitgaan naar ingrijpende veranderingen.'

Er is maar één soort bezuiniging die niet leidt tot werkloosheid of tot vershraling van het onderwijs, wordt vervolgens gekonstateerd: 'Binnen de huidige maatschappelijke en economische situatie zijn onze salarissen (en bijkomende voorzieningen) buitengewoon goed. Als er werkelijk bezuinigd moet worden binnen het onderwijs, c.q. de sector HAVO/VWO, kan er alleen van een verantwoorde en doeltreffende oplossing gesproken worden als deze ligt in de sfeer van de directe salariskosten.'

Diefstal uit eigen portemonnee! 1700 van de 30.000 in aanmerking komende leraren stuurden hun handtekening, maar het Nederlands Genootschap van Leraren (NGL) reageerde anders: 'Met hun onberaden voorstel ondergraven de initiatiefnemers de maatschappelijke positie van de leraren bij HAVO en VWO. (..) De kwaliteit van het onderwijs is met een maatschappelijke declassering van de onderwijsgeveden allerminst gediend.'

Op 9 december 1975 organiseerde het NGL een grote protestmanifestatie tegen de voorgenomen bezuinigingen op het onderwijs en een dreigende aantasting van de rechtspositie der leraren, waarbij het Venrayse initiatief niet onvermeld bleef. De belangen van het onderwijs en die van de eigen portemonnee werden als vanzelfsprekend in één adem genoemd. Ter vergadering arriveerde één politieke adheesie-betuiging: niet van de CPN (wat gezien het hierboven besprokene niet verbaasd zou hebben), maar van de beide VVD-kamerfrakties.

Sommige leraren schreven naar Venray dat ze stiekem moesten reageren. Er bleken zelfs lijsten verdonkeremaand. Anderen klaagden over 'intimidatie van de kant van kollega's' of meldden dat ze na het ondertekenen van de Venray-verklaring door de rektor op het matje waren geroepen en door de kollega's met de nek werden aangekeken.

De meest gangbare afwijzende reactie was die, welke ook het NGL centraal stelde: waarom wij wel en anderen niet? De initiatiefnemers waren zich dat bezwaar natuurlijk bewust. In hun brief schreven ze: 'Wij kennen ook de groepen in onze samenleving die een positieve bijdrage zouden kunnen en moeten leveren. Maar . . . iemand moet beginnen.'

En leraren zijn de ongeschiksten niet om te beginnen, vonden de initiatiefnemers. Tenminste, de zgn. 'eerste-graads leraren', die de hoofdmoot van het ledenbestand van het NGL uitmaken. Zij beginnen op hun 25e met ruim f 30.000 per jaar en kunnen uitlopen tot bijna het dubbele. Leraren bij het MAVO, die minder verdienen, schreven de Venrayers niet aan; ze waren mede op inkomens-nivellering uit.

Eén van de initiatiefnemers: 'Kijk eens naar MAVO-leraren, onderwijzers, de conciërge of je eigen vader! Wij zitten toch zeker gebakken! Een hoog inkomen plus sociale zekerheid, en dat in deze tijd.'⁵

Uitspraken en acties als de hierboven genoemde, weerspiegelen in de ogen van de meeste bonden van wetenschappelijk personeel een verraderlijk gebrek aan solidariteit. Zoals we onder Nieuwe Vrijgestelden vaker zullen zien: de politieke lijn van de CPN-aanhanger en de pure belangenstrijd van de bonden — zelfs de 'herenbonden' — sluiten wonderwel op elkaar aan. Beide zitten als bokken op de haverkist van het heiligste goed in ambtenarenland: de *verworven rechten*.

Heel duidelijk doet de verstrengeling van CPN- en belangenbehartigings-argumenten zich voor rond de uitspraak dat Kleins plannen met het wetenschappelijk corps *denivellerend* zouden werken. Men kan moeilijk ontkennen dat een minder luxueuze bejegening van de universitaire arbeiders in het geheel van de maatschappij een nivellerend effect heeft; maar *binnen* de groep van universitaire arbeiders worden de zwaksten gepakt en blijven de meest bevoorrechten buiten schot.

De maatregelen waarom het gaat, sluiten ten dele aan bij de adviezen die zijn uitgebracht door drie 'knelpuntenkommissies'. In 1971, toen van bezuiniging nog nauwelijks sprake was, stelde het ministerie van O & W een 'Stuurgroep Structuur Wetenschappelijk Corps' in, die moest adviseren 'over de wijze waarop aan de herstructurering van het wetenschappelijk corps verder gestalte kan worden gegeven.' Deze stuurgroep zal niet vóór 1978 rapport kunnen uitbrengen.

Om toch op korte termijn al iets te kunnen doen — en hierbij speelde de noodzaak tot bezuinigen wél een rol — werden de knelpuntenkommissies ingesteld, die in 1975 en 1976 rapport uitbrachten.⁶ De oplossingen wijzen duidelijk in één richting: behandel de leden van het wetenschappelijk corps meer als gewone ambtenaren. Er moet een methodische personeelsbeoordeling komen. Functies, taken en persoonlijke bekwaamheden moeten eindelijk op elkaar worden afgestemd. De automatische promoties moeten verdwijnen.

Tot zover valt er weinig te kankeren over een denivellerend effect. Anders wordt het al wanneer het gaat om de hoogleraren en lectoren. Per 1 februari 1976 voerde Klein voor de hoogleraren een salarisschaal in. Of eigenlijk voerde hij die *opnieuw* in, want zo'n schaal bestond tot 1966, toen aankomende profs — nadrukkelijk op grond van arbeidsmarkt-overwegingen — voortaan meteen het maximum-bedrag van die schaal mochten gaan toucheren.

Een jonge hoogleraar begint nu dus met f 5901 bruto per maand, om uiteindelijk op f 9283 te belanden.⁷ 'Herenbonden' als de Centrale voor Hogere Ambtenaren — maar ook links-activistische kringen — hadden hun antwoord klaar: de kleintjes, de aankomende professoren, moesten het weer ontgelden, het zittende bestand bleef buiten schot!

Veel heftiger — maar in principe langs dezelfde lijn verlopend — was het protest tegen de maatregelen die voor aankomende wetenschappelijk medewerkers werden voorgesteld.⁸ Hun aanvangssalarissen bewegen zich duidelijk in de richting van de bedragen waarmee andere jonge academici in rijksdienst (en ook de wetenschappelijke *ambtenaren* in het Hoger Onderwijs) beginnen. De eerste verlaging kwam in september 1975 — in de aanvangssalarissen van alle academici in rijksdienst, dus ook WM's. Die laatsten kwamen

daardoor terug op het niveau waar ze in 1963 begonnen waren; een in 1972 gegeven verhoging werd nu ongedaan gemaakt.

Het voorlopige eindpunt van deze ontwikkeling zal waarschijnlijk liggen bij een aanvangssalaris voor alle academici in rijksdienst van f 2520 bruto per maand. Tot september 1975 begonnen WM's met f 3137. Een forse verlaging. WM's moesten dubbel bloeden: als jonge academici in rijksdienst en nog eens extra als WM's, wier relatieve bevoorrechtiging wordt beknot.

Met name deze maatregelen hebben een stroom van kritiek via studentenbladen en vakbonden losgemaakt. Denivellering! Aan de top gebeurt niets, maar de aankomende WM wordt op een hongerloontje van f 2520 per maand gezet! Er wordt meestal niet bij verteld dat diezelfde WM vier jaar later alweer op f 3014 zit — en normaal gesproken uiteindelijk op de f 6253 die een wetenschappelijk hoofdmedewerker haalt.

Wil je echt nivelleren, dan zou je bijvoorbeeld de uitloop in de wetenschappelijke salarisschalen moeten beknotten.

Klein zou wel willen: 'In principe kun je best met een voorstel komen om de wetenschappelijk medewerkers of hoofdmedewerkers een andere inschaling te geven. Maar dan kom je aan het zittend bestand, een enorm zware procedure. Andere rijksambtenaren zitten in diezelfde schalen. Er heeft ooit een bepaalde afweging plaatsgevonden van al die functies. Daarom moet je met dat soort voorstellen naar het Georganiseerd Overleg van de ambtenarenbonden met Binnenlandse Zaken.'⁹

En op dat moment komt de aap uit de mouw. Want in het Georganiseerd Overleg draait het voor de ambtenarenbonden maar om één ding: verdediging van de verworven rechten. En dezelfde links-activistische bondsvertegenwoordigers die Klein zo kwalijk nemen dat hij 'denivelleert' door alleen de aankomende WM's te pakken, heffen daar samen en in vereniging met VVD-achtige bonden van hogere ambtenaren, een verontwaardigd boe-geroep aan, zodra naar dat zittend bestand ook maar een vinger wordt uitgestoken.

15 juni 1976, Oudemanhuispoort, Amsterdam. ABVA (de NVV-ambtenarenbond) en VAWO (Vereniging van Academici bij het Wetenschappelijk Onderwijs, aangesloten bij de

Centrale voor Hogere Ambtenaren) organiseren een protestbijeenkomst tegen de bezuinigingsplannen. Er ligt een motie ter tafel, waarin o.a. wordt gepestesteed tegen de voorgenomen salarisverlaging voor student-assistenten en de verlaging van de WM-aanvangssalarissen.

Een jongen en een meisje achter in de zaal roepen verbazing en verwarring op als ze te kennen geven, die verlaging van aankomende WM's nog niet zo gek te vinden. Het lijkt ze in ieder geval wenselijk, in de motie ook een passage op te nemen waarin wordt aangedrongen op nivellering in de hogere rangen. Maar de belangenbehartiging staat in zijn zenuwen: de eenheid van alle wetenschappelijke arbeiders, al dan niet aangesloten bij een 'herenbond', mag nu niet doorbroken worden.

Een staccato van tegen-argumenten daalt op de vraagstellers neer. Ze moeten kijken naar de maatschappelijke context en de grote bedrijven; als ze nu niet protesteren gaat straks ook het technisch en administratief personeel voor de bijl. Na een tijdje zwijgen ze, een beetje aangeslagen.

Van achter het spreekgestoelte wordt opgemerkt dat het nu niet het juiste moment is om een passage op te nemen over verlaging van de hoogste salarissen: '*Dat is nu niet zo nijpend, zeg ik het zo goed?*' Daarna verdwijnt de kwestie uit het gezicht.

Niet alleen het punt 'verlaging van de hoogste salarissen' wordt ondergeschikt gemaakt aan een mengsel van politieke en belangenbehartigings-argumentaties. Hetzelfde lijkt soms te gelden voor de mogelijke 'verhoging van de laagste salarissen.'

Dat gaat dan over het Technisch en Administratief Personeel (TAP) van universiteiten en hogescholen. Voor TAP-leden bestaan er geen automatische promoties — integendeel, de koppeling aan andere functies bij de rijksoverheid is voor hen rigide. Dr. Harm Pinkster van de Amsterdamse Letteren-fakulteit: 'Bij bevordering van een typiste van pakweg rang V naar rang Va heb je een groot formulier in tienvoud nodig. En dat scheelt op het maximum-salaris van die rang dan geen 1500 gulden per maand, zoals bij de praktisch automatische overgang van wetenschappelijk medewerker naar hoofdmedewerker, maar 75 gulden per maand.'¹⁰

Zo was ook de toestand aan de Delftse TH. Door een rigide bevorderingssysteem, in combinatie met een zwaar overbelaste afdeling personeelszaken, zaten veel conciërges, typistes en laboranten al jaren op hetzelfde reële inkomen. Ze hadden hun 'top' bereikt en konden slechts via een zeer langdurig en voor ieder ondoorzichtig proces van functiewaardering overgaan naar een hogere salarisschaal.

Totdat de democratisering de bakens aan de eerbiedwaardige instelling geheel verzette. Linkse fracties van personeel en studenten gingen hun stempel drukken op de Hogeschoolraad en kregen mei 1975 ook de portefeuille personeelszaken binnen het College van Bestuur in handen. Augustus van dat jaar werd een brede werkgroep ingesteld, die een nieuw promotiebeleid voor het TAP moest uitdokteren. De voorbereidingen voltrokken zich in het diepste geheim. Geen wonder: het lag in de bedoeling, de loonschalen van de 'lager betaalde' TH-werknemers samen te voegen tot vijf 'functiewaarderingsgebieden'. Binnen elk van die gebieden zouden schaal-overgangen veel soepeler dan voorheen kunnen plaatsvinden, reden waarom men ging spreken van *Operatie Roltrap*. In de praktijk zou deze nieuwe opzet meteen al salarisstijging voor de helft van het niet-wetenschappelijk personeel ten gevolge hebben. Daarmee zou voor andere instellingen van Hoger Onderwijs een precedent geschapen zijn, tevens een doorbreking van het rijks-personeelsbeleid. Daarom zwegen de Delftse plannenmakers tegenover Den Haag.

10 december 1975 was *D-day*. Ruim duizend bevorderingsbesluiten lagen klaar om aan de betrokkenen te worden uitgereikt. Maar op het allerlaatste moment lekte het plan naar Den Haag uit en het ministerie van O & W wist nog op het nippertje te voorkómen dat het op deze manier voor een fait accompli zou worden gesteld.

Teleurstelling bij de Delftse TH-bevolking, woede bij staatssecretaris Klein, die het eerder een 'Operatie Rotgrap' zei te vinden. Het College van Bestuur raakte tussen twee vuren: de achterban, die wilde dat de plannen toch werden uitgevoerd en de staatssecretaris, die dreigde met alle hem ter beschikking staande middelen. Hektische dagen en lange vergaderingen rond de jaarwisseling.

Op 14 januari 1976 kwam het CvB met een opmerkelijk

kompromis-voorstel. De plannen zouden wél worden uitgevoerd, maar alleen voor de *laagst*betaalden: de personeelsleden onder het modale inkomen. Die moesten immers het dringendst worden opgetrokken en Klein zou zich tegen deze maatregel politiek niet zo gemakkelijk kunnen verzetten. De vergadering hoonde het voorsel weg en stond er op dat volgens plan alle *lager* betaalden zouden worden opgetrokken: tot en met diegenen die per jaar f 35.000 bruto verdienen (in feite een kleine f 39.000, want ambtenaren hoeven geen AOW-premie te betalen).

De Waarheid, die de Delftse kwestie als enige landelijke krant vanaf het begin volgde, sprak van 'een poging om de verschillende loongroepen tegen elkaar uit te spelen'. Op de TH-vergaderingen werd benadrukt dat dit soort voorstellen slechts 'verdeeldheid in de aktie' teweegbracht. In één adem met de achterstelling van de lagere inkomens werd in aktiebulletins de beknibbeling op het salaris van 'beginnende professoren' aan de kaak gesteld.

Hiermee konden de kleine duizend man onder het modale inkomen hun snelle promotie wel vergeten. Via een 'Commissie Noodprocedure' probeert men nu moeizaam, op de oude wijze, de onderste rangen leeg te halen. Zo werd het belangrijkste gedeelte van een sympathiek plan de grond in geboord doordat men alleen de overeenkomsten tussen een loontrekker van 20 mille en één van 35 mille telde — en niet de verschillen.

In dit hoofdstuk is betoogd dat deze speciale soorten van 'solidariteit' — waarbij alle loontrekkers over één kam worden geschoren — niet alleen, zoals hierboven, slachtoffers maakt. De ideologie lijkt bij uitstek toegesneden op de positie van mensen die als werknemer bevoorrecht zijn, maar het toch goed menen met de arbeidersklasse. Waaraan nogmaals toegevoegd zij, dat zo'n ideologie vaak zal stoelen op volstrekt respectabele opvattingen van politieke aard.

Dat neemt niet weg dat veel links-denkende Nieuwe Vrijgestelden juist hierdoor voorbijgaan aan de afwijkende positie die hun groepering inneemt temidden van de overige groeperingen werknemers. Soms gaat dat zo ver dat men zich niet kan indenken dat anderen die positie bekritisieren op grond van de gedachte dat ook tussen werknemers onderling

nivellering wenselijk is.

Duidelijk was dat het geval in Siep Stuurmans artikel 'Een nieuwe schopstoel voor Jan Modaal' in de Groene Amsterdammer.¹¹ Hij gaat ervan uit dat ook onze huidige maatschappij nog slechts twee klassen kent: de bezittende klasse en de arbeidersklasse. Derhalve zijn er ook slechts twee soorten intellectuelen, die óf de belangen van de ene klasse verdedigen, óf die van de andere. De kritiek op de Nieuwe Vrijgestelden moet daarbij in de eerste plaats gezien worden als een aanval van de bezittende klasse op de (linkse) politieke denkbeelden die veel Nieuwe Vrijgestelden uitdragen. Kritiek op hun bevoorrechte positie is daarbij slechts een onguur foefje.

Door een dergelijke vorm van etiketten-plakkerij — dit hier heet 'links' en dat daar 'rechts' — ontsla je jezelf van de noodzaak om op konkrete bezwaren in te gaan, wat Stuurman dan ook zorgvuldig achterwege laat. Hij volstaat ermee, te konstateren dat er weer uitsluitend 'vergelijkingen *binnen* de groep van loon- en salaristrekkenden' worden gemaakt — terwijl ondernemingswinsten, grondspeculatie en financierskapitaal buiten schot blijven.

Twee weken later werd hij er in een ingezonden stuk op gewezen dat hier sprake is van 'het beruchte argument van selektieve verontwaardiging: je mag niet over Zuid-Afrika spreken als je de Sowjet-Unie even vergeet.'¹² Waarop Stuurman in een naschrift riposteert dat juist de anderen aan dit euvel lijden, die '(. .) de mond vol hebben over nivellering, maar in feite de winst-inkomens willen verhogen.'

Stuurman — en met hem velen die de negentiende-eeuwse maatschappelijke dichotomie nog onverminderd aanwezig achten — schijnt zich niet te kunnen voorstellen dat men zowel op de macht van de grote bedrijven kritiek heeft als op de relatieve bevoorrechtiging van groepen werknemers.

Is dat per definitie onmogelijk? Of mag het één misschien toch, maar dan onder een kadertje 'Overigens ben ik van mening dat het ander ook nodig is'? Wie weet, maar de aanhef die De Groene boven Stuurmans artikel zette doet het ergste vrezen:

'Heeft de aanval op de positie van de nieuwe vrijgestelden andere achtergronden dan alleen een vreemde uitbarsting van gevoel voor sociale rechtvaardigheid?'

VII De welzijnssector: wie is de baas in 'Ons Huis'?

'Meestal beperken we ons tot het praten met de leiding. Maar als je er wat dieper op ingaat, blijkt in meerdere gevallen dat de werkelijkheid toch niet overeenkomt met het officiële programma. De goeien niet te na gesproken. Dan zijn er bijvoorbeeld maar vijf kinderen in zo'n groep. Zeggen zij: ja, maar dat willen we juist, want dan is pas een intensieve benadering mogelijk. Daar sta je dan, want daarover staat nergens iets.

De werkers zouden zelf wat meer moeten gaan kijken wat er in feite gedaan wordt. Doen ze het zelf niet, ja, dan zal je toch moeten gaan dwingen, ja. Eigenlijk wel. Maar ja, dwingen in Nederland.' F.E. Gustenhoven, distriktsinspekteur Jeugdzaken en Volksontwikkeling voor Noord-Holland in een interview.¹

Niemand weet precies hoeveel mensen zich in ons land beroepshalve bezighouden met het 'welzijn' van anderen. De term heeft een rekbare betekenis en zelfs als je een beperkte definitie aanhoudt, heb je het over mensen die op sterk uiteenlopende manieren ressorteren onder een hele serie ministeries: in de eerste plaats CRM, maar ook Sociale Zaken, Onderwijs, Justitie en Defensie.

Bij elkaar telt Nederland tussen de 200.000 en 300.000 welzijnswerkers.² Het grootste deel van hen valt onder CRM en daar weer het grootste deel van houdt zich bezig met glashelder omschreven activiteiten: de 150.000 gezins- en bejaardenverzorgsters, van wie ruim een derde part-time in het werk zit. Die 150.000 vormen de hoofdmoot van het *maatschappelijk werk*: de hulp aan personen en specifieke groepen die in sociale moeilijkheden verkeren.

In die sector zijn ook naar schatting 5000 'beroepskrachten' werkzaam, opgeleid aan de Sociale Akademie.³ Omvang en inhoud van hun taken zijn minder vast omschreven dan bij

de gezins- en bejaardenverzorgsters het geval is. Maar *dwingen in Nederland* wordt pas echt een probleem in de hoek van het *sociaal-kultureel werk*: 7000 à 8000 beroepskrachten, die zich bezighouden met het functioneren van speciale maatschappelijke groeperingen en van hele 'samenlevingsverbanden' — van buurt tot regio.⁴

De positie van deze wijk-, klub- en buurthuiswerkers, opbouwwerkers, jeugd- en jongerenwerkers en vormingswerkers voldoet in grote lijnen aan onze definitie van de Nieuwe Vrijgestelde. Zij genieten een grote vrijheid in keuze en uitvoering van hun taken en bezien die taken vaak vanuit een politieke motivatie. Hun arbeidsvoorwaarden zijn in een aantal opzichten geënt op die van de ambtenaar.⁵

Ooit was het 'maatschappelijk initiatief' het startpunt van het welzijnswerk. Groepen mensen gingen — hetzij voor de emancipatie van de eigen groep, hetzij ten bate van anderen — vrijwillig activiteiten ontplooiën. Het kwam er al gauw op neer dat elke 'zuil' het werk onder de eigen 'achterban' op zich nam: katholieke, protestants-christelijke en 'neutrale' verenigingen kwamen tot bloei.

De band tussen de voormannen van de 'zuil', de vrijwilligers en de 'klieften' was hecht. Toen er geleidelijk behoefte ontstond aan professionele ondersteuning, brachten de verenigingen dan ook geld bijeen om een 'vrijgestelde' in te huren die de welzijnsbevordering tot beroep had gekozen. Langzamerhand ging daarnaast de overheid subsidiëren, zonder zich overigens met het beleid te bemoeien.⁶

Na de Tweede Wereldoorlog breidde het 'maatschappelijk werk' zich snel uit. In 1952 werd het Ministerie voor Maatschappelijk Werk ingesteld, in 1965 omgedoopt tot Ministerie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. Beroepswerkers, hun koepelorganisaties en dit jonge ministerie hadden vanaf het begin een groot gemeenschappelijk belang: *groei* van de welzijnsvoorzieningen. Een zeer legitiem belang bovendien: de welvaartsstaat kende nog steeds grote groepen die naast het net visten. In 1966 maakte het kabinet-Cals 'welzijn' voor 't eerst tot één van de centrale uitgangspunten van politiek handelen.

In die periode groeide ook de verwachting dat welzijnswerk méér kon inhouden dan alleen het korrigeren van maat-

schappelijke achterstands-situaties. Het kreeg er een politiek aspect bij: de bevolking moest gestimuleerd worden, mee te denken over en mee te doen aan de besluitvorming op allerlei gebieden die voor haar van belang waren. De overheid zag het belang van dit werk in en handelde daarnaar.

Tegelijkertijd was de 'vraag' van de direkt betrokkenen naar dit soort welzijnswerk niet overweldigend. Het 'aanbod' was in elk geval groter: veel beroepskrachten voelden zich aantrokken tot dit 'bewustmakingswerk'. Het kreeg gestalte in buurt-, wijk- en klubhuizen, vormingscentra en opbouworganen. Maar *Ons Huis*, het gebouwtje dat een groep gelijkgezinde vrijwilligers ooit in weekends en avonden opknapte, is daarmee wel goed uit het gezicht verdwenen.

Het hoort bij een tijdperk waaraan de ontzuiling voorgoed een einde heeft gemaakt. De 'achterbannen' vielen uiteen; levensbeschouwelijke aspecten werden van marginaal belang bij het soort hulp dat de klieften gingen vragen. Vrijwilligers waren steeds moeilijker te vinden en hun werk werd grotendeels overgenomen door krachten die hun kennis niet op zondagsschool of catechisatie hadden opgedaan, maar aan de Sociale Akademie of — sinds 1966 — aan het Andragogisch Instituut.

In deze ontwikkeling past nog een derde proces, dat volgens Bram Peper (in zijn 'Vorming van Welzijnsbeleid') evenals de ontzuiling en de professionalisering duidelijk zichtbaar is na 1945 en vooral sinds de jaren '60. Naarmate de traditionele 'achterbannen' afbrokkelden, slonken ook de eigen financiële bijdragen uit die hoek. Het overheidsaandeel in de financiering maakte een snelle groei door en benadert tegenwoordig in de meeste gevallen de 100%.⁷

Drie ontwikkelingen die de welzijnssector in feite tot een overheidsaangelegenheid hebben gemaakt. De term waarmee de welzijnsinstellingen zichzelf aanduiden, doet anders vermoeden. Twee woorden die recht overeind staan in de welzijns-vaktaal: *Partikulier Initiatief* oftewel P.I.

Een inwoner van Den Helder die een onderkomen zoekt voor zijn zojuist opgerichte tafeltennisclubje zal lang moeten zoeken eer hij een gastvrij buurthuis heeft gevonden. Het Rijk subsidieert voor klubhuis- en buurtwerk en Opbouwwerk in Bijzondere Situaties per Den Heldenaar nul cent per

jaar. Heel anders liggen de mogelijkheden voor een inwoner van de Veluwe gemeente Rheden. Daar moet zich een fantastische keuze voordoen, want per Rhedenaar subsidieert het Rijk voor de genoemde werksoorten f 10,45.

Inwoners van industriesteden als Hengelo, Schiedam en Vlaardingen moeten het met weer heel wat minder doen: respectievelijk f 7,04, f 6,98 en f 5,11. Utrecht voert de lijst aan met f 19,57, Amsterdam zit alweer een stuk lager: f 15,20.⁸

Ook buiten het sociaal-kultureel werk kom je dit soort scheefgroei wel tegen. Zo is er één algemeen maatschappelijk werker per 9378 Zuidhollanders, maar in Zeeland zijn er naar verhouding bijna tweemaal zo veel: één per 5411 inwoners. De typische probleem-provincie Groningen heeft de op één na laagste dichtheid algemeen maatschappelijk werkers in den lande: één per 7911 inwoners.⁹

Hier te veel, ginds te weinig. Een onderzoek naar het Vormingswerk voor Jeugdigen in 1976 spreekt zelfs van 'konkurrentie' tussen vormingsinstituten in eenzelfde regio.¹⁰ En ook een rapport van de Bond voor Wetenschappelijke Arbeiders spreekt van 'de vaak bijtende gevechten, die (..) gevoerd worden tussen elkaar verdringende gemeentelijke en partikuliere instellingen, waarbij wijk voor wijk alle diskrepanties van het welzijnswerk weer aktueel worden (..).'¹¹ Ook (of eigenlijk: juist) als je rekening houdt met verschillen in achterstands-situaties, blijkt uit lijstjes als de hierboven genoemde, hoezeer de spreiding van welzijnsvoorzieningen op *wildgroei* heeft berust. Achteraf hoeft dat ook niet te verbazen: groei was het belang van alle betrokken partijen; serieuze planning ontbrak, prioriteiten werden nauwelijks gesteld. 'Welzijn' lag goed in de markt in de rijke en optimistische jaren '60. Elke instelling kreeg het zijne.

Reeds voordat, maar ook doordat 'groei' in de afgelopen jaren steeds minder vanzelfsprekend werd, kwam de overheid — de financier! — tot het inzicht dat er efficiënter met de beschikbare middelen moest worden omgesprongen. Ook inspekteur Gustenhoven mijmerde daarover, in het hierboven genoemde interview:

'Ik zeg tegen een kollega, stel je kon op de Westertoren gaan staan en je zag dat hele patroon van het welzijnswerk gevisualiseerd onder je liggen. Dat je precies kon zien waar her-

schikking in aanmerking komt. Dan kwam je nog een heel eind. Toen zegt mijn kollega: ja, maar er is geen trap omhoog. Het zijn allemaal vaste gegevens. Niet alleen het inzicht, ook de macht ontbreekt ons. Want op die trap zit het Partikulier Initiatief en dat is niet voetstoots bereid om de trap te laten beklimmen.'

Niet alleen de spreiding van de voorzieningen, maar ook de hele opbouw van de welzijnswereld vertoont de sporen van ongekoördineerde groei en ad hoc-beleid. Een gigantisch konglomeraat van werksoorten en werkvormen, via een alleraardigste van regelingen verbonden met de verschillende departementen. De meeste instellingen veranderden, toen de verzuilde achterbannen wegvielen, van verenigingen in stichtingen. De besturen vullen zichzelf door koöptatie aan en hoewel de meerderheid van de stichtingen inmiddels 'ontzuild' is, hebben vertegenwoordigers van de oorspronkelijke 'richting' vaak nog een zekere greep op het bestuur weten te behouden.¹²

Konflikten tussen deze uit vrijwilligers bestaande besturen en de jonge, veelal politiek gemotiveerde beroepskrachten komen regelmatig voor. De grote lijn hierbij is, dat het gebeuren in de organisaties in toenemende mate ontglipt aan de greep van de bestuurders. Zij zijn steeds minder in staat, de prioriteiten en de kwaliteit van het professionele werk te beoordelen.

Bestuurders zijn ook niet meer zo makkelijk te vinden. 'Was het vroeger zo dat het bestuur van een instelling, meestal na rijp beraad, besloot een beroepskracht (..) aan te stellen, nu zijn het vaak de beroepskrachten (of ook gemeentebestuurders) die moeite moeten doen om nieuwe bestuursleden voor de instellingen te vinden.'¹³

Hier komt bij dat de uitvoerders van het eigenlijke werk vaak op gespannen voet staan met de 'koepelorganisaties' die hun belangen op hoog niveau moeten behartigen. Bij die interne spanningen en alles-overheersende vaagheid voegt zich nog de kritiek van buiten en het bezuinigingsbeleid van de regering.

Mei 1974 stelde CRM een keiharde diagnose in de vorm van een *Knelpuntennota*.¹⁴ De versnippering, het langs elkaar heen werken, de vaagheid van doelstellingen, de ontoegan-

kelijkheid voor de gewone mensen — het werd allemaal breed uitgemeten en slechts weinigen waagden het, dit beeld te bestrijden. Maar een diagnose is nog geen recept.

Dat bleek toen op 5 juli 1976 de *Bijsturingskommissie* rapport uitbracht.¹⁵ Bijna drie jaar lang had die gestudeerd op de sector waar de vaagheid en de vrijheid het grootst waren: het sociaal-kultureel werk. Voorgesteld werd nu om het subsidie-geld niet langer te verdelen op basis van de toevallig gegroeide situatie, maar uitgaande van een voor ieder gelijk 'bodembedrag' per inwoner voor sociaal-kultureel werk. Daar bovenop kan een extra bedrag beschikbaar worden gesteld als er in een bepaald gebied veel achterstandssituaties vóórkomen.

Als de adviezen van de *Bijsturingskommissie* worden opgevolgd — en dat zal ongetwijfeld in grote lijnen gebeuren — zal vanaf 1 januari 1978 het plannen van en het toezien op het sociaal-kultureel werk niet meer op rijksniveau gebeuren, maar op gemeentelijk of regionaal niveau. Instellingen en gemeenten zullen duidelijke 'taakstellende' plannen moeten maken en de uitvoering daarvan zal worden gekontroleerd. Tenslotte zal ook geprobeerd worden, het vrijwilligerswerk weer een beetje op poten te zetten. Dat past duidelijk in de CRM-opvattingen van de laatste jaren. De knelpuntennota: 'De vraag naar vrijwilligers dient zich juist met zoveel klem aan, o.a. om de afstand van de beroepskrachten ten opzichte van de bevolking te overbruggen.' Het is de bedoeling dat puur vrijwilligerswerk rechtstreeks door de overheid ondersteund gaat worden. In één sektor van het sociaal-kultureel werk is daar al een bescheiden begin mee gemaakt: het Jeugd- en jongerenwerk.

Zo komt langzaam maar zeker puntje bij paaltje: de subsidiërende overheid gaat zich meer bemoeien met de uitvoering van het werk. Maar het *Partikulier Initiatief* — in het sociaal-kultureel werk vooral belichaamd in de koepelorganisaties SALCO en NBV¹⁶ — draagt zijn naam niet voor niets. De CRM-plannen gaan de koepels veel te snel en veel te ver. Ze trokken zich, toen de algemeen onderschreven diagnose in een konkreet recept resulteerde, uit de *Bijsturingskommissie* terug en deden niet meer mee.

Naast kritiek op de gevolgde procedure lag hieraan vooral

ten grondslag dat SALCO en NBV helemaal geen regeling willen — ook geen overgangsregeling, zoals de door CRM voorgestelde — voordat er een algemene Wet op de Welzijnsvoorzieningen is aanvaard. Pas dan zullen verantwoorde criteria kunnen worden opgesteld; tegelijkertijd zal de rechtspositie van de welzijnswerkers uniform moeten worden geregeld.

Een vrome wens: aan zo'n wet wordt door CRM hard gewerkt, maar of hij er vóór de verkiezingen van mei 1977 doorkomt, is zeer de vraag. Netto resultaat: alles moet voorlopig blijven zoals het is en het P.I. moet blijven freewheelen. Want zonder wet kan volgens de koepelorganisaties ook onmogelijk een verantwoord 'bodembedrag' per inwoner bepaald worden.

Een ander bezwaar van SALCO en NBV lijkt minder eenzijdig op het bereiken van uitstel gericht. De *Bijsturingskommissie* stelt voor, de gemeenten voor 100 % te laten beslissen hoe de subsidiegelden besteed zullen worden. In het nu geldende stelsel van 'koppelsubsidies' fourneren Rijk en gemeente elk 50 %. Veel administratieve rompslomp en slecht passend in het streven van de regering om het beleid zo dicht mogelijk bij de 'konsumenten' te laten voeren.

Terecht zijn de koepels van mening dat je in een politiek gevoelige sector als het sociaal-kultureel werk moet uitkijken met dit soort maatregelen. Om te voorkómen dat gemeenteraden bepaalde 'opruierende' voorzieningen de nek om draaien, zou het Rijk bindend een aantal 'basisvoorzieningen' moeten opleggen, waarop elke burger recht heeft. Hierbij moet wel worden aangetekend dat de gemeenteraden ook nu al een belangrijke invloed op de subsidiëring kunnen uitoefenen door het koppelsubsidie-stelsel.

Last but not least speelt bij de houding van de sociaal-kulturele koepels één passage uit het advies van de *Bijsturingskommissie* mee: 'Aangenomen mag worden dat de verdeling van de gelden belangrijk zal gaan afwijken van de huidige. Dat betekent dat in een aantal gemeenten minder geld per inwoner beschikbaar zal komen dan thans het geval is. In een aantal andere gemeenten zal het juist méér zijn.'

Een logische konsekventie van dat rare lijstje met Den Helder nul cent en Utrecht bovenaan? Wel voor de regering. Die is erop uit om het bestaande werk kritisch door te lichten en

zo geld vrij te maken om elders nieuwe, nodige activiteiten te beginnen — onder het motto *Nieuw voor Oud*.

Maar niet voor het Partikulier Initiatief. Dr. G.J. van der Top, directeur van de SALCO: 'Eerst moet maar eens worden aangetoond dat er in Utrecht te veel zou worden uitgegeven. Misschien is dat wel net het goeie bedrag. (. .) Tenzij CRM extra geld weet vrij te maken, zal er in Den Helder weinig vooruitgang mogelijk zijn. Zonder méér geld is er op lege plekken niks mogelijk.'¹⁷

Wat dit standpunt in de praktijk betekent, moeten bijvoorbeeld de inwoners van Groninger saneringsbuurten aan den lijve ondervinden. Wethouder Wim Wildeboer (PPR): 'Ons kollege wil de hoogste prioriteit geven aan de arbeidersbuurten, waar de stadsvernieuwing plaatsvindt. Daar zijn de sociale problemen het grootst. Maar uitgerekend in die buurten is geen enkele maatschappelijk werker te vinden. Wat ons betreft mogen ze daar de eerstvolgende vakature meteen vervullen. Maar dat willen ze dan alleen met nieuw geld. Die mensen worden dus het slachtoffer van dat spelletje van de welzijnswerkers.'¹⁸

Het standpunt is even simpel als duidelijk en het weerspiegelt de manier waarop in een groot deel van de welzijnssector tegen het overheidsbeleid wordt aangekeken: prioriteiten kunnen niet gesteld worden, want ons werk omvat alleen het hoogstnodige. Nieuwe activiteiten moeten betaald worden door elders geld te zoeken, niet door oude activiteiten af te stoten of onder een meer efficiënte controle te brengen. Zelfs het *Anti-CRM-Bezuinigingsfront*, opgericht toen staatssecretaris Vonhoff in 1971 met zijn berucht geworden 'botte bijl' ging bezuinigen in het welzijnswerk, is weer tot leven gewekt.

Twee dingen worden door de protesterende welzijnswerkers konsekwent vergeten. Ten eerste is de sterkere greep van de overheid niet alleen het gevolg van de bezuinigingsnoodzaak. 'Wat ons te doen staat is meer dan een toevallig bijstellingsbeleid onder druk van de omstandigheden. De noodzaak van een fundamentele herbezinning dringt zich nog sterker op dan voorheen', stelde de CRM-Memorie van Toelichting 1976.

Maar ook 'voorheen' was al het besef gegroeid dat er een

hoop moest veranderen. Zowel de Beraadsgroep die de Knelpuntennota moest opstellen als de Bijsturingskommissie zijn al in 1973 aan het werk gezet, toen de vette jaren nog niet ten einde waren.

In de tweede plaats heeft de manier waarop de regering-Den Uyl de groei tempert weinig met een 'botte bijl' te maken. Staatssecretaris Meijer heeft er herhaaldelijk op gewezen dat CRM er relatief gesproken nog gunstig vanaf is gekomen: als de bezuinigingen ponsd-ponsgewijs op elk departement waren toegepast, zou CRM over 1976 140 miljoen gulden hebben moeten inleveren; dat is teruggebracht tot 50 miljoen.

Ook in de voorgaande jaren steeg de CRM-begroting in procenten sterker dan de Rijksbegroting als geheel. Van 1974 tot 1977 zijn de CRM-uitgaven bijna verdubbeld, van 4,2 tot 8,2 miljard gulden, waarmee Defensie bijna is ingehaald als tweede uitgaven-departement na Onderwijs & Wetenschappen. De werkelijke groei van zowel bestaand als nieuw werk — dus na aftrek van de prijsstijgingen — bedroeg in die periode ruim 50 %. Het sociaal-kultureel werk profiteerde mee van deze stijging.

Naast teleurstelling over het uitblijven van de vanzelfsprekende subsidieverhogingen van weleer, liggen in veel gevallen politieke inzichten ten grondslag aan de houding van het P.I. Als er bezuinigd moet worden, dan maar op Defensie en Economische Zaken. Minder straaljagers kopen en geen subsidies vertrekken aan multinationals.

Het doet wat vervreemdend aan, deze op zich sympathieke verlangens keer op keer te horen verwoord door vertegenwoordigers van dat vertrouwde Partikulier Initiatief. Er blijkt een verbazingwekkende coalitie te zijn ontstaan: in de Tweede Kamer heeft datzelfde P.I. geen geestdriftiger pleitbezorger dan de CPN.

Na zijn aanhang aan de universiteit behoorlijk te hebben uitgebreid, is de CPN zich met groot succes op de welzijnssector gaan toeleggen. Daartoe moest overigens wel een kleine strijd gestreden worden tegen de 'handlangers van het establishment die zich tijdelijk achter onbespoten bloemkolen en suikerrietstengels verborgen.'¹⁹ In omgekeerde richting vielen kwalifikaties als 'spijkerpakkenproletariaat' en

'salonrevolutionairen op centraal verwarmde barricaden.' De welzijnswerkers moeten hun vrijheid behouden, vindt de CPN, want heel wat beter dan de regering weten zij wat er onder de massa leeft. Daar komt bij dat aan de *verworven rechten* van loontrekkers onder geen beding getornd mag worden. Standpunten die wonderwel aansluiten bij de manier waarop veel welzijnswerkers hun positie legitimeren. Met name het punt van de verworven rechten doet nogal denken aan de manier waarop de CPN onder de Nieuwe Vrijgestelden aan de universiteiten aanhang won.

Maar in hoeverre trekken met name de sociaal-kultureel werkers zich wat aan van de wensen die aan de 'basis' leven? Wiens belang is ermee gediend dat het sociaal-kulturele P.I. onder de bestaande omstandigheden weigert, mee te werken aan een betere spreiding van de voorzieningen? Niet het belang van de mensen in de stedelijke saneringswijken en de achtergebleven delen van het platteland, waar veel te weinig voorzieningen bestaan.

Wél het korte termijn-belang van de instellingen en werkers, dat soms 'belangrijker wordt geacht dan het kunnen-uitvoeren van een beleidskeuze van de gemeenteraad'. Deze zinsnede is niet afkomstig van B & W van Staphorst in een protest tegen revolutionaire onrustzaaiers, maar van het linkse programkollege van de stad Groningen. Het gaat over het Jeugd- en jongerenwerk en er wordt aan toegevoegd dat 'tegenspel tegen de specifieke belangenorganisaties noodzakelijk kan zijn.'²⁰

De Groninger wethouder Jacques Wallage is dan ook niet van mening dat het sociaal-kulturele P.I. de wensen van de basis vertolkt: 'Er is een soort verzelfstandiging aan de gang, die zich helemaal onttrekt aan publieke en politieke controle en die ik zeer on-socialistisch vind.'²¹ Ook de Knelpuntennota had iets dergelijks al opgemerkt en de CRM-Memorie van Toelichting 1976 herhaalde het:

'Het P.I. in de zin van zelfwerkzaamheid en eigen verantwoordelijkheid van de burger (..) is de ruggegraat van het welzijnsbeleid (..). Maar het wordt moeilijker (..) als wij onder P.I. ook moeten verstaan allerlei instellingen, die te weinig binding hebben met een achterban of waarbij de achterban nauwelijks de gang van zaken kan controleren.'²² Welbeschouwd zijn er in welzijnsland nog twee categorieën

die als 'Partikulier Initiatief' in de traditionele zin kunnen worden aangemerkt. Ten eerste de vrijwilligers in de stichtingsbesturen, wier rol gaandeweg uitgespeeld raakt. Ten tweede de vrijwilligers op uitvoerend gebied, wier activiteiten zich weer in een toenemende aandacht van CRM mogen verheugen.

Die vrijwilligers komen voort uit de cliëntèle, de mensen om wie alles in feite draait. Mét de ontzuiling veranderde hun rol: van méde-organisatoren werden zij tot onmondige objecten van professionele zorg. Pogingen om hen weer meer bij het werk te betrekken, komen in het volgende hoofdstuk aan de orde.

Vele kleintjes maken één grote, maar vele groten maken weer één hele grote, enzovoorts. De duizenden onafhankelijke welzijnsstichtingen in ons land riepen nieuwe, 'overkoepelende' stichtingen in het leven, o.a. om hun belangen in Den Haag te verdedigen. Daarmee was de kous niet af, want de talloze per werksoort en zuil opgezette koepels voelden op hun beurt de behoefte aan overleg en bundeling van krachten.

Met de toenemende specialisatie in het welzijnswerk ontstond zo 'een woud van zich verzelfstandigende organisaties en instellingen, waarin mensen verdwalen. (..) Er werden nieuwe werkvormen ontwikkeld om de mensen de weg te wijzen. Maar ook in deze wegwijzerfunctie treedt versnippering op. (..) Hoe meer organisaties, hoe meer versnippering, hoe meer behoefte aan coördinatie, hoe meer behoefte aan overleg, hoe meer nieuwe organisaties van overleg, één grote koepel van koepels en koepeltjes.'²³

Naast de sociaal-kultureel werkers zijn vooral de stafleden van dit soort instellingen te beschouwen als de Nieuwe Vrijgestelden in het welzijnswerk. Duurbetaalde academici — en véél: een op elke tien à vijftien werkers 'in het veld'. Volkskrant-journalist Jan Joost Lindner heeft eind 1974 een vernietigend beeld geschetst van deze 'welzijnsdiplomaten'. Bezige baasjes, 'maar met het inhoudelijke werk heeft dat weinig te maken. Daarvoor is de afstand tot de directe welzijnswerkers aan de voet van de organisationele pyramide te groot.'

Er wordt gefuseerd en gekoördineerd dat het een aard heeft,

maar 'weinig samenwerkingen gaan helemaal van harte, want ze vragen opgeven van eigen macht en van 'identiteit'. De partners beloven elkaar wantrouwig en het reageren op elkaars nota's is een subtiel en tijdrovend bedrijf.'²⁴

Onder druk van CRM wordt de koepelstructuur nu geleidelijk gesaneerd. Verzuilde koepels binnen één werksoort fuseerden en andere historisch gegroeide overlappingsen (bijvoorbeeld een SALCO én een NBV voor praktisch hetzelfde soort werk) worden ook moeizaam ongedaan gemaakt. Enkele koepels zijn verder van stichting tot vereniging geworden, waarmee de 'diplomaten' hun greep op het beleid grotendeels moesten afstaan aan de deelnemende uitvoerende stichtingen.²⁵

Zo'n maatregel bevordert de duidelijkheid, want de koepels waren ooit opgezet om de belangen van het uitvoerende P.I. te bundelen. Dat gebeurde dan wel in een tijd waarin tussen cliënten, uitvoerende werkers en bestuurders nog een grote gelijkgezindheid bestond. De ware duidelijkheid blijft nog ver te zoeken, zolang de koepels de fictie blijven ophouden dat dit ook nú nog zo is. SALCO-direkteur dr. G.J. van der Top houdt bijvoorbeeld vol dat zijn organisatie opkomt 'voor vier geledingen: bestuurders, beroepskrachten, vrijwilligers en cliënten'.²⁶

Allz hierboven genoemde spanningsvelden tussen die vier geledingen worden even terzijde geschoven. Voor hetzelfde geld zou je organisatie binnen één verband kunnen bepleiten van bijvoorbeeld medische specialisten en patiënten in hetzelfde ziekenhuis. Welk ander belang kan met zo'n vertekening gediend zijn, dan 'de continuïteit van de organisatie', die 'tot één van de belangrijkste doeleinden' van het P.I. is geworden?²⁷

Dr. Ph.A. Idenburg zegt er in een preadvies het volgende van: 'De kritische tegenspelfunctie tegen de overheidsbureaucratie is ongetwijfeld nodig, maar of deze moet worden uitgeoefend door instellingen die behalve hun eigen institutionele belangen ook die van hun leden hebben te behartigen, naast de bewaking van de aan het partikulier initiatief toevertrouwde waarden, is de vraag. Eigenbelang en publiek belang lijken dan weleens wat al te zeer vermengd naar voren te komen.'²⁸

Bram Peper schrijft over de verkoepeling o.a.: 'Het bestaan-de patroon van organisatie is, zonder zich aan te passen aan nieuwe eisen van schaalvergroting, specialisatie e.d., steeds gecompliceerder geworden. Ik wil dit proces van proliferatie en voortschrijdende complicering, zonder wezenlijke vernieuwingen in het organisationele patroon aan te brengen, aanduiden met de term: *organisationele involutie*.'²⁹

Peper schrijft erbij dat hij de term 'involutie' heeft geleend van Clifford Geertz, die in 1963 een boek publiceerde over het verband tussen demografische, ecologische en sociaal-kulturele verandering in Indonesië.³⁰ De vergelijking is origineel en veelzeggend genoeg om er hier wat dieper op in te gaan.

Bepaalde gedeelten van Java — die gebieden die de natte rijstbouw als belangrijkste economische activiteit kennen — hebben niet alleen een sterke bevolkingsgroei doorgemaakt, maar raakten ook ten prooi aan een toenemende 'bevolkingsdruk'. Hetgeen wil zeggen dat de hoeveelheid mensen eigenlijk te groot werd in verhouding tot de in hun woongebied aanwezige bestaansmogelijkheden.

De Javaanse bevolking reageerde op karakteristieke wijze: zowel de landschappelijke opzet van de rijstkultuur als de sociale organisatie werden steeds opnieuw aangepast aan de aanwezigheid van méér mensen. Met een nooit eindigende virtuositeit werd ervoor gezorgd dat ieder een plaatsje kreeg onder de economische en sociale zon. Zo werd alles complexer — Geertz spreekt van een 'naar binnen gekeerde verfijning' — met als winst o.a. dat niemand van honger hoefde om te komen.

Maar tegelijkertijd werden door deze voortdurende heraanpassing ingrijpende veranderingen tegengehouden. De traditionele sociale structuren bleven, steeds sterker verfiend, in feite voortbestaan en technologische vooruitgang bleef uit. De produktie per hoofd van de bevolking bleef dan ook laag. De economische en sociale basis-patronen vertoonden een toenemende starheid. Daarom noemde Geertz de ontwikkeling in de richting van steeds gekompliceerder vormen geen 'evolutie' maar 'involutie' — in zekere zin het tegendeel.

We zien hoe het streven om een eigenlijk de pan uit gegroeid aantal mensen toch een plaatsje te verschaffen, ten grondslag ligt aan wat Geertz 'involutie' noemt. Ook voor dit aspect

gaat de vergelijking met de verkoepeling in de welzijnswe-reld aardig op. En tenslotte: dat (organisationele) involutie nauw verbonden is met een conservatieve instelling van de betrokkenen, heeft Peper in zijn definitie al impliciet vast-gesteld.

Diskussies over de manier waarop sociaal-kultureel werkers en koepelfunctionarissen hun arbeidstijd besteden, zijn maar al te vaak tot mislukken gedoemd. Dit heeft recht-streeks te maken met een punt dat in hoofdstuk IV al naar voren kwam: het bestaan van een beroepskode die een ge-nuanceerd oordeel over de inhoud van de werkzaamheden hoofdzakelijk voorbehoudt aan de beoefenaars van dat be-roep.

We hebben toen gezien dat de betrokkenen vanuit deze instelling weinig waardering kunnen opbrengen voor kolle-ga's die 'uit de school klappen.' Toch zijn juist deze kollega's voor de nieuwsgierige buitenstaander interessant. Kees Spaan bijvoorbeeld, die midden 1973 toetrad tot de staf van de al eerder genoemde NBV.

'Mijn eigen taakomschrijving was een luchtballon die ik naar believe kon opblazen of leeg laten lopen. Als ik de stukken die in mijn postvakje belandden las en verder niets deed, hoorde je van een ander ook verder niets. 's Avonds kwam ik thuis en kon ik niet reproduceren wat ik die dag gedaan had. Daarom ging ik een dagboek bijhouden. Zo van: van negen uur tot kwart voor tien met telefoniste gekletst; daarna tot half elf met koffiejuffrouw.'

Spaan vindt dat het werk dat de welzijnswerker verricht 'toegankelijk moet worden voor onderzoek en een fatsoen-lijke werkbeoordeling, waar tenslotte velen in Nederland met een dergelijk inkomen aan onderworpen zijn.'³¹ Tot nu toe is zulk onderzoek — anders dan zelfbeoordeling of tijd-schrijven — inderdaad niet verricht, althans niet naar buiten gekomen. Braam c.s. schrijven in hun boek 'Collectieve ac-ties' (1976) dat 'onderzoek naar concrete effecten van op-bouwwerk erg schaars is geweest' (zonder te vermelden wel-ke deze schaarse studies dan zijn) en dat 'meer en betere evaluatiestudies nodig zijn'.³² Zolang zulke studies niet ver-richt zijn, zullen discussies over dit onderwerp in de wel-les-nietes sfeer blijven.

Welzijnswerkers — met name sociaal-kultureel werkers — lijken dat vaak niet zo erg te vinden. Evènsals de weten-schappelijk medewerkers aan de universiteiten, geven ze veelal te kennen dat hun soort werk zich nu eenmaal niet leent voor de externe beoordeling en controle waaraan de meeste werknemers zich in onze maatschappij moeten on-derwerpen.

In het geval van de sociaal-kultureel werkers is deze argu-mentatie niet helemaal onjuist. Het is moeilijk om het effect van hun intspanningen te 'meten' en zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien, komt de politieke komponent van hun werk slecht uit de verf bij een al te straf toezicht.

Daarmee is de bestaande situatie natuurlijk niet rechtge-praat. De linkse solidariteit die veel sociaal-kultureel werkers in hun werk willen uitdragen, wordt niet vanzelfsprekend vertaald in een bereidheid om dat werk zo efficiënt mogelijk op te zetten en aldus kollektieve middelen vrij te maken voor ander sociaal beleid. Extern onderzoek naar de manier waarop dit van oudsher met grote vrijheid omringde werk wordt gedaan, kan daartoe een eerste aanzet zijn.

VIII Leuren met politieke waar?

Van alle auteurs die de laatste tijd geschreven hebben over de politieke komponent in het werk van bepaalde groepen 'Nieuwe Vrijgestelden', gaat Helmut Schelsky waarschijnlijk het verst. Zijn 'klasse van nieuwe machthebbers', waarmee we in hoofdstuk III kennismaakten, weet precies wat goed is voor de mensen. Twijfel is uitgesloten, want de zekerheid is de zekerheid des geloofs.

In dit kader moet de 'nieuwe klassenstrijd' dan ook worden begrepen: 'In feite gaat het hier weer om de, in de Europese geschiedenis oeroude strijd tussen wereldlijke en geestelijke macht, in een modern jasje.' Een terugkeer naar primitieve tijden, want aan de klerikale machtsuitoefening hadden we ons juist moeizaam ontworsteld.

Schelsky's hele boek is van deze vergelijking doortrokken. Met de opkomende macht van de 'Sozialklerus' zijn we onafwendbaar op weg naar de 'Nieuwe Middeleeuwen'; er is dan ook sprake van 'prediking', 'profeten' en 'heilige boeken', vervolgens 'verlossing' en uiteindelijk een 'jongste dag' in de eigentijdse verschijningsvorm van de revolutie, de 'overwinning op het systeem'.

In hoofdstuk III is uiteengezet dankzij welke machtsbasis Schelsky de betrokkenen in staat acht, de politiek-ideologische gevolgtrekkingen die ze uit hun nieuwe heilsleer maken, op te leggen aan brede groepen van de bevolking. Als er nog zoiets als een 'volkswil' bestaat, dan wordt die gevormd en beheerst door degenen die 'informatie' en 'socialisatie' in handen hebben.

Kortom: 'De veelbesproken 'mondige mens' is alleen mondig, als hij de voorschriften opvolgt van diegenen die zijn 'mondigheid' definiëren (. . .)' Dit heeft gruwelijke gevolgen voor de toekomst van onze westerse beschaving, want door deze prediking van de 'hemel op aarde', die gepaard gaat met het afwijzen van consumptie en prestatie, wordt de aandacht

afgeleid van het streven naar een meer beperkt en meer bereikbaar geluk.

'De zorg voor de continuïteit van het eigen bestaan, voor nakomelingen en erfgenamen (. . .) wordt ronduit als ongeoorloofd, als 'burgerlijk'-egoïstisch aan de kaak gesteld (. . .)' Het doel van de bekering is bereikt als de volgeling zich in het rotsvaste geloof aan een 'nieuwe maatschappij, tegen zijn konkrete, tijdelijke en sociaal beperkte belangen keert, als bijvoorbeeld kinderen zelfs hun familie en ouders vervloeken.'

En passant beschuldigt Schelsky de nieuwe machthebbers er ook van, het kommunisme, de 'potentiële Landesfeind', in de kaart te spelen en een geheime bewondering te koesteren voor de Baader-Meinhof groep. Het zal dan ook niet verbazen dat hij achteraf heeft opgemerkt dat hij met zijn boek wilde provoceren. Dat is uitstekend gelukt: in het Duitse taalgebied werd 'Die Arbeit tun die Anderen' een bestseller, die stromen van kritiek losmaakte.

De discussie leidde tot weinig, want zij werd gevoerd met de door Schelsky gekozen wapens: zijn hysterische benadering nodigde uit tot even ongenueanceerd terugslaan en zijn filosofische, niet-empirische stijl werd door veel critici overgenomen.¹

Op een minder doordrammerige wijze heeft prof. H. Daalder het later door Schelsky gekozen thema al in 1974 voor Nederland aan de orde gesteld. Nieuwe Vrijgestelden zijn 'niet uniek Nederlands', zei hij in zijn rede 'Politici en politisering in Nederland'. 'Maar zij nemen in Nederland wel een naar verhouding sterke positie in. Zij danken dit enerzijds aan de speciale gaven en faciliteiten waarover zij beschikken. Maar zij vinden aan de andere kant in Nederland ook een vruchtbare bodem omdat zij, hoe paradoxaal ook, een duidelijke verwantschap behouden met oudere tradities van preken en uitverkiezing die de verzuiling kennelijk de ontzuilers heeft nagelaten.'²

Eerder in zijn rede had Daalder al opgemerkt dat Nieuwe Vrijgestelden 'veelal sterk-ideologische opvattingen (koesteren) t.a.v. de politiek; en zij vertonen vaak een ambivalente houding ten opzichte van politieke machtsverschijnselen. Enerzijds scheppen zij zich van hun ideologie uit een angst-

wekkend beeld van duistere krachten die schuilgaan achter weinig wetenschappelijk doordachte 'labels' als 'establishment', 'de vierde macht', 'het kapitaal', 'het imperialisme', 'de multinationals' e.d.

Zij stellen daar het ideaal-beeld van een maatschappij zonder macht tegenover. Maar velen — en het zijn niet zelden dezelfde — zijn tegelijkertijd sterk gebiologeerd door politieke macht als instrument van revolutionaire hervormingen. Zij zoeken hun helden veelal onder personen — bij voorkeur in het buitenland — die de meest gewelddadige machtsmiddelen voor sociale veranderingen hanteren.³

Het zal duidelijk zijn dat deze uitspraken niet als complimenten bedoeld waren; slechts een klein stapje verder wacht de vraag of de betrokkenen voor de uit dit soort ideeën voortvloeiende activiteiten, door de overheid moeten worden betaald, resp. gesubsidieerd. Dezelfde vraag — die het onderwerp vormt van dit hoofdstuk — is aan de orde gesteld door prof. J.A.A. van Doorn. Hij betreft haar niet expliciet op de politiek, maar merkt, verwijzend naar de welzijnssector en met name de daarin werkzame 'Nieuwe Vrijgestelden', op:

'In zekere zin is deze hele ontwikkeling het tegenbeeld van wat in de commerciële en industriële sector is gebeurd terzake van het op de markt brengen van steeds grotere massa's onnutte artikelen, wegwerpproducten, modieuze snufjes en artikelen met een ingebouwde korte levensduur. Zoals in de materiële, zo is ook in de immateriële productie een reusachtige schijnwereld ontstaan, een handel in ficties en door niemand gevraagde maar niettemin massaal aangeboden nieuwigheden.⁴

Het oordeel van Schelsky, de n.a.v. Daalders betoog gestelde vraag en de konstatering van Van Doorn weerspiegelen een probleem dat nieuw is, omdat het voortkomt uit het recente ontstaan van een groepering van (semi-) ambtenaren, die zich in een sfeer van grote vrijheid bezighouden met de 'behoeften' van maatschappelijke categorieën.

Aan wie is de taak om die behoeften te bepalen?

Schelsky weet precies — één keer raden — aan wie die taak in elk geval *niet* moet worden toebedeeld. Zijn argumentatie daarvoor is — hoewel even vrijblijvend en overdreven als de

rest van zijn boek — sociologisch interessant, omdat zij uitgaat van duidelijke groepsbelangen.

Heilsboodschappen zijn altijd het beste aangeslagen onder mensen die in 'belabberde omstandigheden verkeren.' Daarom verkondigen deze doktrines ook tegenwoordig niet alleen de blijde boodschap, maar prediken ze tegelijkertijd het ellende-bewustzijn. Ze worden zelfs tot propagandisten van de ellende.' Schelsky vindt het in principe best, dat men vroeger onder het Europese proletariaat pogingen ondernam om de mensen bewust te maken van hun situatie. En waar tegenwoordig nog echte ellende bestaat — in de arme landen — mag het ook. De truc van de Nieuwe Heersers is nu hierin gelegen, dat ze de ellende uit de Derde Wereld a.h.w. overplanten op de situatie in het westen. De 'vermeende ellende' die zij dankzij hun greep op informatie en socialisatie met succes kunnen propageren, is dus 'geborgte Elend', 'geleende ellende'.

En dat gebeurt allemaal uitsluitend om de eigen machts-aanspraken te versterken, want in oplossing of beperking van de armoede en onderdrukking in de Derde Wereld zijn de (on)heilsprofeten helemaal niet geïnteresseerd. 'Daarom worden in welvaartsstaten sociale onzekerheid en uitbuiting gepredikt, in democratieën machtsverwicht en -misbruik opgeklopt (. . .), normale arbeidseisen als onmenselijke prestatiedwang geïnterpreteerd enzovoorts, en dat geenszins met de bedoeling om een eind te maken aan de misbruiken en zwakheden die elke sociale instelling kent, maar om de overtuiging te doen postvatten dat het hele 'systeem' door en door verdorven en onmenselijk is.'

Zoals Schelsky de mensen die zich in de Derde Wereld voor hun medemens inzetten absolutie geeft, om eens in zijn termen te blijven, zo zal je hem ook niet horen over degenen die zich daadwerkelijk bezighouden met de medemens dichter bij ons bed, die in geestelijke, lichamelijke of sociale nood verkeert: zij zijn 'vrijgesteld van onze kritiek.'

Maar o.a. dankzij het feit dat veel mensen in onze snel veranderende en steeds gekompliceerder en onoverzichtelijker samenleving de weg kwijtraken, zijn de Nieuwe Machthebbers in staat, een veel bredere groepering afhankelijk te maken van hun 'verzorging'. Dankzij een 'op een hersenspoeling gelijkende nadruk op de 'marginale groepen' en wat

als zodanig behandeld wordt', komt het 'moderne sociaal-perfektionisme van een door intellectuelen verzonden superververzorging' van de grond.

Het resultaat: "een nieuw soort 'onderdaan'. De verzorgde mens."⁵

Bovenstaande passages behoren tot de weinige in Schelsky's boek, die betrekking hebben op wat wij in Nederland de 'welzijnssector' zouden noemen. Wat Schelsky hier schetst als het belang van een groepering die de totale macht nastreeft, is op een bescheidener manier aan te duiden als een 'beroeps-belang.' In hoofdstuk IV is al opgemerkt dat vooral 'opkomende beroepen' — welzijnswerker is zo'n beroep — erop uit zijn, hun bestaan te rechtvaardigen. In dat licht bezien klinkt Schelsky's bewering aannemelijker: waar iedereen van mening is dat het met het welzijn prima gesteld is, biedt het vak van welzijnswerker weinig toekomst. Van welzijnswerkers valt dus geen overdreven enthousiasme over ons welzijns-peil te verwachten.

Dat inzicht lijkt een gereede aanleiding te vormen om welzijnswerkers — zoals thans ook het geval is — niet meer dan een adviserende rol toe te delen bij de bepaling van de 'behoefte' aan welzijnsvoorzieningen. Dat wil ik op deze plaats van mijn betoog met name betrekken op de *omvang* van de behoefte, die voor Schelsky grotendeels samenvalt met de politiek-ideologische *inhoud* ervan. Het is de Nieuwe Heersende Klasse immers vooral om de macht te doen — in de oplossing van concrete politieke deelproblemen is zij niet geïnteresseerd.

Toch zal de politieke betrokkenheid die sommige categorieën welzijnswerkers in hun bezigheden tot uiting brengen, hieronder als apart punt aan de orde komen. In hoofdstuk III is al betoogd dat Schelsky's samenzwerings-model op tenminste twee foute uitgangspunten berust: dat zijn Nieuwe Heersende Klasse een monolithisch blok met geheel parallelle belangen zou vormen en dat zo'n blok werkelijk kans zou maken om zijn ideologie aan een groot deel van de bevolking op te leggen. Daarom is het niet erg vruchtbaar om de politieke kanten van het werk in de eerste plaats te beschouwen als afgeleiden van een streven naar totale macht.

Als het vroege 'welzijnswerk' in ons land al politieke of politiek-emancipatorische trekken vertoonde, bestond over het karakter daarvan weinig misverstand. 'Welzijnswerkers', vrijwillig of beroeps, waren uit dezelfde 'zuil' afkomstig als hun cliëntèle. Ook de politieke partijen waren zuils-gewijs georganiseerd en de overheid liet de inhoudelijke aspecten van het beleid aan die zuilen over.

Na de Tweede Wereldoorlog, maar vooral in de jaren '60, veranderde er van alles: de 'ontzuiling' zette in, het welzijnswerk breidde zich sterk uit en de doelstellingen ervan verschoven. Naast het helpen in specifieke sociale nood-situaties ging een meer diffuus soort begeleiding van bredere groepen een belangrijke plaats innemen. In hoofdstuk VII is hierover al wat meer gezegd.

In de tweede helft van de jaren '60 kwamen doeleinden als participatie en democratisering centraal te staan in grote delen van de welzijnssector en zeker in het sociaal-kultureel werk. De mensen moesten 'gemobiliseerd' worden om zich aktiever op te stellen tegenover hun sociale omgeving. Daarbij is duidelijk van beïnvloeding sprake, maar hoever gaat die? Probeer je de mensen er alleen toe te brengen om in de door hen zelf gekozen richting te gaan 'participeren' of beïnvloed je ook die richting?

Volgens Bram Peper is in feite dat laatste niet te vermijden: 'De filosofie van de non-directieve benadering doet, rustig uitgedrukt, nogal werkelijkheidsvreemd aan. De erkenning van de eigen waarden en opvattingen van het cliëntsysteem is een nietszeggende uitdrukking, wanneer tegelijkertijd het opbouwwerk de taak meekrijgt, dit systeem te activeren. (. . .) Opbouwwerk is beïnvloeding, niet meer en niet minder. (. . .) De noodzaak is niet door de bevolking, maar elders bepaald. (. . .) De idee van non-directiviteit is een ontkenning van de doelstellingen van het opbouwwerk, ja van elke actie.'⁶

Peper stelt dat de opbouwwerkers (die in dit opzicht model kunnen staan voor het grootste deel van de sociaal-kulturele sector) hiervoor ook alle ruimte krijgen. Om te beginnen is het al onduidelijk wat voldoende participatie is: wat voor de één voldoende is, is voor de ander slechts een begin. Verder is het 'onduidelijk (en stellig niet uitgesproken) welke vorm van democratie, c.q. participatie het beleid wil bevorderen'.⁷

'Het ruime mandaat dat de doelstellingen van het opbouw-

werk aan instellingen en mensen meegeeft, versterkt de tendens naar het zoeken van eigen wegen. We zien — om maar een enkel voorbeeld te noemen — bijvoorbeeld dat opbouwwerkers, met verwijzing naar de democratiserings-doelstelling van het opbouwwerk, op eigen kracht of met vertegenwoordigers van de bevolking, activiteiten gaan ontplooiën tegen bepaalde gemeentebesturen of het ministerie. Opbouwwerkers worden dan als 'lastig' gedefinieerd door het beleid, omdat zij een 'vulling' aan de doelstellingen gaan geven, die daarin wel ligt opgesloten, maar die door het beleid niet is bedoeld.⁸

Elders stelt Peper dat 'de benaderingswijzen of de effecten' van het werk dat beroepskrachten verrichten, kunnen 'ingaan tegen de bedoelingen van de organisaties in dienst waarvan zij werken.' Daarbij kunnen de professionals dan verwijzen naar 'hun professionele referentiekader, dat deze aanpak voorschrijft.'⁹

Hierboven is al opgemerkt dat welzijnswerkers de omvang van de welzijnsbehoefte in het algemeen vanuit een beroeps-kader zullen beoordelen. Gezien o.a. het weinig 'waardevrije' karakter dat met name de sociaal-kulturele opleidingen binnen veel sociale akademies kenmerkt, is het inderdaad waarschijnlijk dat ook de politieke inhoud die afgestudeerden aan hun werk geven, mede vanuit een professioneel kader te verklaren is.¹⁰

Weinig insiders zullen ontkennen dat de mensen meestal moeilijk warm te krijgen zijn voor het participeren in sociaal-kulturele activiteiten, die weer bedoeld zijn om ruimere vormen van participatie ingang te doen vinden. F.G. Stafleu schrijft bijvoorbeeld in het boek 'De economie van de welzijnzorg' dat men — in termen van marktprocessen — niet kan zeggen 'dat de behoefte aan zelfbepaling door participatie zich op grote schaal spontaan manifesteert. Wij leven in een samenleving die niet in de eerste plaats uitnodigt tot participatie. Die eerder uitnodigt tot consumeren en het genieten van de vrije tijd dan tot participatie in beslissingen van politiek en sociale economie.'

'Niettemin anticipeert het opbouwwerk op een vrij omvangrijke *latente* behoefte, het tracht die effectief te maken en het stelt zichzelf present door vergroting van de eigen be-

kendheid via publiciteit en het leggen van relaties met de betrokkenen (*marketing*). De participatiebehoefte uit zich niet in een spontane vraag, maar in een van aanbodswege gestimuleerde en wellicht ten dele geconstrueerde vraag.'¹¹ Als we Peper hierboven geciteerde standpunt dat een 'non-directieve benadering' onmogelijk is even wegdenken, valt er tegen het konstrueren van zo'n vraag niets in te brengen. Een democratie is gebaat bij een zo groot mogelijke participatie, de keuze van 'participatie' als doel van welzijnsbeleid is democratisch tot stand gekomen en wie niet wil participeren, die hoeft niet.

Minder eenvoudig ligt de hamvraag: wat te denken van de situatie waarin iemand die deelneemt aan sociaal-kulturele activiteiten, ongevraagd te maken krijgt met begeleiders die vanuit een bepaalde politieke visie handelen? Overtuigende voorstanders van zo'n situatie zijn in dit hoofdstuk niet aan het woord geweest. Peper komt het dichtst in de buurt, met zijn uitspraak dat een eigen inbreng van de kant van de welzijnswerker in feite onvermijdelijk is.

Dat lijkt een goed uitgangspunt voor verdere discussie. Volstrekte neutraliteit is voor iemand die zich met maatschappelijke problemen bezighoudt, niet haalbaar — en zeker niet voor iemand die maatschappelijke verandering op gang moet brengen. 'Ellende' bijvoorbeeld is niet objectief te definiëren en Schelsky's katechismus van 'echte' en gepropageerde ellende is dan ook evenzeer door persoonlijke waarde-oordelen bepaald als de indeling van zijn tegenstanders. Schelsky is er voor 100% zeker van dat de Nieuwe Heersende Klasse niet de 'echte' belangen van de arbeidersklasse vertegenwoordigt en dat ook de bekeerlingen uit die klasse het dus bij het verkeerde eind hebben. Er blijkt zelfs 'een socioloog voor nodig om de door de sociale heilsreligiositeit gegrepenen duidelijk te maken' wat er aan de hand is.¹² Zulke passages brengen de lezer sterk in verleiding om Schelsky's gedachtengang te parafaseren in door hem gehate Marxistische begrippen als 'vals bewustzijn', 'vervreemding' en 'objectief klasse-belang'.

Vruchtbaarder dan de vraag of welzijnswerkers mede vanuit een politieke stellingname mogen opereren, lijkt de vraag *hoever* zij hierin zouden moeten gaan. Hierboven, in hoofd-

stuk VII, is al opgemerkt dat het niet meer aangaat om ook op dit gebied een soort autonomie te claimen omdat de welzijnswerkers het 'Partikulier Initiatief' zouden vertegenwoordigen. Soms gebeurt dat op grond van de volslagen valse vergelijking met het bijzonder onderwijs, een van de weinige gebieden waarop het oorspronkelijke, verzuilde Partikulier Initiatief nog wél een rol van betekenis is blijven spelen.

In antwoord op een vraag naar toenemende overheids-kontrolé op het welzijnswerk en de inhoud daarvan, antwoordde ABVA-bestuurder L. Geradts in een recent interview: 'Nee, niet op de inhoud. Als je kijkt naar het onderwijs zie je dat de overheid de kwaliteit van de leermiddelen controleert, de vakkennis van de man. Ze stelt doeleinden, maar bemoeit zich niet met de inhoud. De onderwijsinspekteur zegt toch niet op de school met de bijbel tegen de aardrijkskundeleeraar: Uw les is doordrenkt van de bijbel en dat past niet bij deze regering?'¹³

Met dit soort valse legitimatie-claims bewijst men het terecht verlangen dat welzijnswerkers een zekere inhoudelijke vrijheid moet worden gegund, een slechte dienst. De grote groei van het sociaal-kultureel werk, om het daarop weer toe te spitsen, vond niet van onderop plaats, maar van bovenaf. Dankzij overheidsbeleid, in een tijdperk van toenemende ontzuiling. De eis dat de overheid de inhoudelijke aspecten van het beleid aan anderen zou moeten overlaten, mist dan ook elke grond.

Ik heb opgemerkt dat het niet mogelijk is, een 'objektief' beeld te schetsen van de inhoudelijke behoefte aan sociaal-kulturele voorzieningen. Politieke oriëntaties spelen daarbij een rol, en dat geldt zowel voor de uitvoerders van het beleid als voor de ontwerpers ervan. Wie dat uitgangspunt aksepteert, krijgt ook te maken met de konsekwenties die er op beide niveaus aan vast zitten.

Op het uitvoerende niveau laat zich de vraag stellen of welzijnswerkers — die in een heel andere 'wereld' leven dan het merendeel hunner cliënten — zich soms niet al te ver verwijderen van wat die cliënten voor ogen staat. In de eerste plaats is dat onplezierig voor de cliënten: Soms lijkt het of de 'aandacht voor maatschappijvernieuwing ten koste gaat van

de aandacht die de sociale dienstverlening en de sociale beroepen vanuit hun maatschappelijke functie moeten hebben voor concrete mensen en hun concrete problemen, die niet los staan van de maatschappij, maar ook niet enkel symptomen van algemeen maatschappelijke ontwikkelingen zijn.'¹⁴

Voor de werkers zelf kan een dergelijke houding even onaangename gevolgen hebben. Wie de aansluiting met 'de mensen' al te zeer mist, mist ook zijn eigen boot: hij bereikt immers niets.

Die vraag van de 'aansluiting' laat zich natuurlijk ook stellen voor de ontwerpers van het beleid. In een poging, daarin tenminste enige verbetering aan te brengen, is het CRM-beleid de laatste jaren in toenemende mate gericht op decentralisatie van de plannenmakerij naar de provinciale, regionale en lokale overheden. Maar op welk niveau het ontwerpen van plannen ook plaatsvindt, steeds zal de politieke oriëntatie van de betrokkenen een rol spelen. Bovendien kunnen democratisch gekozen vertegenwoordigende organen van politieke samenstelling veranderen. Dat kan gevolgen hebben voor de inhoudelijke uitgangspunten waarop men zich bij het plannen baseert.

Vanuit de hierboven geschetste opvatting dat welzijnswerk, met name sociaal-kultureel werk, op elk niveau een politieke komponent heeft, kan een vraagteken worden gezet bij het streven van de rijksoverheid, de plannenmakerij te delegeren naar lagere overheden. Voor zover er in het verleden een *welzijnsbeleid* heeft plaatsgevonden, was dat nationaal beleid. Algemene — politieke — issues als het streven naar een betere spreiding van kennis en macht, zijn in toenemende mate met dat welzijnsbeleid verknoot geraakt.

Een aanzienlijk deel van het welzijnsgebeuren is niet meer 'technisch' van karakter, maar behoort tot het domein van de grote sociaal-ekonomische vraagstukken. Dat vergt een aanpak die geïntegreerd is met het — evenzeer politiek gemotiveerde — beleid op gebieden buiten de directe welzijns-sfeer. Kabinetsbeleid, dat onderwerp vormt van politieke strijd in de volksvertegenwoordiging en waarover de bevolking zich uitsprekt via parlementsverkiezingen.

De regering kan het, mede vanuit zijn politieke oriëntatie, belangrijk vinden dat bevolkingsgroepen — ook al verzoeken

zij daar niet nadrukkelijk om — gekonfronteerd worden met participatie-mogelijkheden van impliciet of expliciet politieke aard. Een al te sterke delegatie van bevoegdheden naar lagere overheden, kan ertoe leiden dat zulke mogelijkheden door bepaalde gemeente- of regionale besturen niet van harte of helemaal niet worden gerealiseerd. Dat risico zou door de introductie van voor het hele land geldende 'basisvoorzieningen' of anderszins moeten worden voorkómen.¹⁵

Maar even afgezien van deze delegatie-kwestie, kan vanuit het bovenstaande worden verdedigd dat het ontwerpen van welzijnsbeleid een taak is die in elk geval ondubbelzinnig aan *de overheid* toebehoort. Het zal duidelijk zijn dat in deze redenering een zekere innerlijke tegenstrijdigheid schuilt: via de parlementaire democratie komt beleid tot stand, dat er mede op gericht wordt, gebreken in de werking van die democratie (te weinig 'bewustheid' en participatie onder bepaalde groeperingen) juist te verhelpen.

Toch: een minder gebrekkige manier van besluitvorming lijkt niet voorhanden. 'Demokratisering' van de welzijnsinstellingen, waarop in opdracht van de regering wordt gestudeerd¹⁶, is een belangrijk streven, maar zal toch niet veel meer kunnen opleveren dan een aanvulling op en uitwerking van beleidsvorming en -kontrolé door de overheid. Het zal slechts in weinig gevallen mogelijk blijken om een steeds wisselend bestand van actieve cliënten — afkomstig uit een vaag omgrensde doelgroep van 'potentiële' cliënten — een daadwerkelijke, democratische kontrolé te laten uitoefenen over 'hun' welzijnswerkers.

Dat die welzijnswerkers hoe dan ook moeten worden gekontroléerd, is de grote lijn van dit hele betoog. Aan hun grote vrijheid als vertegenwoordigers van een stuip-trekkend Partikulier Initiatief moet een einde komen. Wat blijft is een andere, beperktere vrijheid, die het mogelijk moet maken dat bij de uitvoering van het werk de eigen politieke oriëntaties hun onvermijdelijke rol kunnen spelen.

Welzijnswerkers, sociaal-kultureel werkers met name, zullen moeten aanvaarden dat hun vrijheid een 'vrijheid in gebondenheid' is. Er is geen goede grond om de discussie over de mate waarin en de wijze waarop hun bezigheden inhoudelijk worden voorgeschreven en gekontroléerd, nog langer uit de weg te gaan.

IX Groepsbelang en politiek: de vijfde macht

Door ons voor ons, is het motto van de direkte democratie. In de praktijk is zo'n beslissingsmodel misschien nog net vol te houden binnen een gezin. Als het om grotere groepen — of om een hele natie — gaat, dan is het niet meer mogelijk om iedereen over alles te laten meebeslissen. Er komen leiders en achterbannen.

Als de democratie goed werkt, dan zijn die leiders tegelijkertijd de vertegenwoordigers van hun achterbannen. Het is belangrijk om de verhouding tussen die twee goed in de gaten te houden. Hoge posities zijn nu eenmaal vol verleidingen. Bekleders ervan kunnen bijvoorbeeld op het idee komen om het 'door ons voor ons' weer in ere te herstellen. Alleen slaat dat tweede 'ons' dan niet meer zoals voorheen op de hele achterban, maar op de aanzienlijk kleinere groep rond diegenen die de feitelijke macht in handen hebben.

In de Nederlandse democratie is de kans op dit soort machts-usurpatie lang niet zo groot als in bijvoorbeeld de zwakke democratieën in arme landen. Toch is ook bij ons de verhouding tussen kiezers en gekozenen niet zonder problemen. Af en toe mogen de burgers stemmen, maar is dat genoeg? Bestaat er niet een reëel gevaar dat de democratisch tot stand gekomen leiding in de tussentijd vervreemdt van de achterban waarvoor ze optreedt?

Voor de algemene politiek op nationaal, regionaal en lokaal niveau kwam dit soort vragen in de jaren '60 sterk in de belangstelling te staan. Een meer specifiek soort belangbehartiging kreeg minder aandacht. Het is een soort belangbehartiging waarbij de overheid steeds nauwer betrokken raakt, maar op een vaak zeer ondoorzichtige manier. En waarvoor de vraag 'door ons, voor wie?' brandend aktueel is.

Een variant op de uitdrukking 'door ons voor ons' luidt '*soevereiniteit in eigen kring*'. Een kreet van anti-revolutio-

naire herkomst met een inderdaad weinig hemelbestormende inslag. Er werd mee bedoeld dat de overheid in de Nederlandse samenleving geen al te actieve rol moest spelen. De maatschappelijke 'kringen' moesten een grote mate van vrijheid krijgen in het bestieren van hun eigen zaken, de overheid diende zich te beperken tot coördineren en waar nodig korrigeren.

Nu maakt elk mens natuurlijk deel uit van verschillende maatschappelijke 'kringen': bijvoorbeeld woongebied, sociaal-ekonomische klasse, bedrijfstak, religieuze groepering. Vooral op de laatste hadden de anti-revolutionaire burgers van de vorige eeuw het oog gericht — en daarna op de op één na laatste. Alle mannenbroeders moesten de handen ineen slaan — arm en rijk, allemaal kinderen van één vader. Organisatie naar sociaal-ekonomische klasse was veel te revolutionair.

De anti-revolutionairen kregen hun zin in 1917. Vele jaren lang was de Nederlandse politiek verziekt geweest door de 'schoolstrijd': de vraag of het katholieke en het protestants-christelijke onderwijs evenzeer door de overheid moesten worden gesubsidieerd als het openbare. Bij de verkiezingen van 1913 waren de protestantse, katholieke en 'neutrale' kringen — die ook bij de vorming van politieke partijen als katalysators hadden gefunctioneerd — tot de konklusie gekomen dat een stabiele politieke meerderheid er voorlopig niet inzat en het sluiten van compromissen dus in ieders belang was.

Zo kon het gebeuren dat de leiders van de 'kringen' in 1917 de strijdbijl begroeven. In de grote politiek overlegden de leiders voortaan met elkaar en de 'achterbannen' volgden. Niet alleen het onderwijs, maar de hele opkomende sociaal-kulturele sektor werd per 'kring' georganiseerd. Het stelsel werd zo rotsvast opgebouwd dat men van onwrikbare 'zuilen' ging spreken.

In dat woord zit ook nog een andere betekenis: zuilen hebben een vertikaal karakter, een hoge en een lage kant. Arm en rijk zaten samen in één religieuze zuil; klasse-verschillen werden zo nog steeds weggemoffeld. Die lijn werd doorgetrokken toen in 1938 de 'Publiekrechtelijke Bedrijfs Organisatie' wettelijk werd geregeld. Daarmee kreeg de 'soevereiniteit in eigen kring' ook in een andere context een stevige

aanzet. De regering delegeerde een flink deel van de sociaal-ekonomische besluitvorming naar elke afzonderlijke bedrijfstak. De belangen-organisaties in land- en tuinbouw ('het Groene Front') gaven deze vorm van 'Partikulier Initiatief' naar buiten toe de grootste bekendheid.

Ook hier was het idee dat 'hoog' en 'laag' niet tegenover elkaar moesten staan, maar in harmonisch overleg — elk op zijn plaats — moesten uitmaken wat voor de hele bedrijfstak het beste was. Na de oorlog werd dit stelsel verder uitgebouwd. Er kwamen 'schappen' per bedrijfstak, waar overheen sinds 1950 de Sociaal Ekonomische Raad ligt als machtig top-orgaan. Werkgevers en werknemers zijn er even sterk in vertegenwoordigd.¹

In de jaren '60 — toen problemen van democratie en participatie opnieuw in de belangstelling kwamen — begonnen politikologen te klagen over de politieke onduidelijkheid die mét de hierboven geschetste ontwikkelingen was ontstaan. In 1964 wees prof. Daalder in zijn inaugurele rede op het 'toenemend getal der bestuurders van alle gading in de fracties van de beide kamers der staten-generaal en (. .) het optreden van een nieuw type minister, wiens voornaamste kwalificatie voor het ambt kennelijk ligt in de ervaring die hij eerder als belangenvertegenwoordiger heeft verworven.'²

Tien jaar later kwamen de politikologen J. Th. J. van den Berg en H.A.A. Molleman, 'universitaire vrienden' van Daalder, met een meer uitgewerkte visie. In hun boek 'Crisis in de Nederlandse Politiek'³ konstateren ze dat de vorming van politiek beleid in Nederland verloopt via 'gesloten circuits'. De sociaal-ekonomische en sociaal-kulturele organisaties, waarvan ik de groei hierboven heb beschreven, hebben een grote invloed op regering en parlement. De speelruimte van die democratische beslissingscentra wordt daardoor zozeer beknot dat de schrijvers spreken van een 'IJzeren Ring'. In veel gevallen onderhouden parlementaire specialisten nauwe banden met 'hun' belangenorganisaties. Dat geldt ook voor de verhouding van die organisaties met de ambtenaren van 'hun' departement. Van den Berg en Molleman: 'Veelal hebben de ambtenaren dezelfde opleiding achter de rug als de leiders en deskundigen der belangenorganisaties (. .) Soms kennen functionarissen van 'beide

zijden' elkaar persoonlijk en in ieder geval spreken ze elkaars taal.'

'Ernstiger wordt het als er — wat vrij vaak voorkomt — functionarissen van plaats verwisselen. Departementen — vooral de hoog gespecialiseerde en de nieuwe — rekruteren nogal eens uit het organisatiewezen. Conclusie: het ambtelijk apparaat zal vaak meer fungeren als een soort geluidsversterker voor pressure-groups dan als de relativerende instantie (. .).'⁴ Van den Berg en Molleman wijzen er nadrukkelijk op dat de gewone burger de dupe wordt van deze ondoorzichtige besluitvorming. Grote delen van het beleid worden immers aan democratische controle onttrokken. Daalder had in 1964 al vastgesteld dat 'de burger komt te staan tegenover een onontwarbaar aantal instanties en pressiegroepen (. .). Het natuurlijk gevolg is dat hij zich afkeert van werkelijke deelname en gelaten de schikkingen afwacht die worden genomen bij hem, over hem en zonder hem.'⁵

'De Vijfde Macht' noemde Volkskrant-journalist Jan Joost Lindner de toppen van de landelijke partikuliere organisaties eind 1974.⁶ Een nieuw machts-centrum dus naast de wetgevende, de uitvoerende en de rechterlijke macht, plus het ambtenarencorps dat wel als 'Vierde Macht' wordt omschreven. Er groeide 'een kaste van beroepsvergaders die een weinig openbaar maar invloedrijk deel van het establishment vormen.'

Lindner koos als voorbeeld de fantastische koepels- en koepeltjes-structuur die de welzijnssector overdekt. 'De meest essentiële taak van de welzijnsdiplomaten is een politieke, en pas daarin leven zij zich echt uit. Wie het ver brengt in het wondere welzijnswereldje moet over een politieke neus beschikken waarop menig Kamerlid jaloers mag zijn. De welzijnsdiplomaat kent alle relevante beleidsambtenaren door en door. Hij is kind aan huis bij de voor zijn sector belangrijke Kamerleden. Een minister of staatssecretaris in zijn sector die niet vijandig tegenover hem staat, moet steeds het gevoel hebben dat alles met de welzijnsdiplomaat doorgepraat moet worden voordat een beslissing valt.'

De welzijnsdiplomatie werpt zich onder de vanen van het 'Partikulier Initiatief' nadrukkelijk op als voorhoede van een achterban die niet alleen de werkers in het veld omvat, maar

ook de gewone burgers, de klientèle. Hierboven, in hoofdstuk VII, is al opgemerkt dat het 'door ons voor ons' van de welzijnsdiplomaten in feite heel wat beperkter van karakter is. Dat er machtsposities worden verdedigd die gelegitimeerd worden door verdwenen achterbannen. Bram Peper heeft er in zijn boek afdoende op gewezen dat de 'vertegenwoordigende' claims van het P.I. tot een anachronisme zijn geworden.⁷

Hoezeer het P.I. blijft hameren op die achterhaalde 'eigen verantwoordelijkheid' blijkt uit het commentaar op de Knelpuntennota, dat de superdesuup-koepel Nationale Raad voor Maatschappelijk Welzijn in 1974 publiceerde. Nieuwe regelingen op welzijns-gebied dienen getroffen te worden 'in onderling overleg (. .), vanuit de gedachte dat de samenleving als geheel verantwoordelijk is voor haar welzijn. Vanuit die samenleving handelt het partikuliere bestel krachtens eigen en niet krachtens gedelegeerde verantwoordelijkheid.'

Het P.I. heeft 'een zekere eigenstandigheid, met eigen verantwoordelijkheden en autonome bevoegdheden.' Het dient dus 'een rol toebedeeld te krijgen, méér dan alleen adviseerend ten behoeve van de overheden. Dat is evenzeer het geval met het partikulier initiatief in andere maatschappelijke sectoren als het bedrijfsleven (het 'industriële front'), de land- en tuinbouw (het 'groene front') en de onderwijssector. Geen redelijk mens zal kunnen volhouden dat deze fronten onder politieke controle staan, noch dat de overheid als enige het beleid bepaalt. Zij vormen reële machten naast de overheid.'⁸

Het is de moeite waard om dit citaat een paar keer goed over te lezen. Om te beginnen wordt, zoals gezegd, de welzijnsdiplomatie ten onrechte als 'partikulier initiatief' aangeduid. Van het 'industriële front' en het 'groene front' is misschien heel wat te zeggen, maar niet dat het onduidelijk is voor wie ze opkomen. Het zijn belangenconglomeraten pur sang, die er rond voor uitkomen dat hun achterban beperkt is.

Maar die achterban is in ieder geval *aanwezig* en vormt een zekere machtsbasis, een been om op te staan, los van de overheid. Ook dat kan van de welzijnskoepels niet gezegd worden. Uiteindelijk wordt hun machtsbasis gevormd door

de overheid, te bereiken via de hierboven geschetste kanalen. Voor de onderwijssector, eveneens uit de openbare financiën betaald, geldt hetzelfde.

Tenslotte is het opmerkelijk hoezeer de NRMW ervan uit lijkt te gaan dat de manier waarop de Vijfde Macht de politiek beïnvloedt, prima in orde is. Houden zo! lijkt de boodschap, als wij ons plaatsje maar niet kwijtraken. Wat dit onduidelijke en verre van democratische stelsel voor de zo nadrukkelijk gepresenteerde achterban, de gewone burger, betekent blijkt onbelangrijk. Geen woord van kritiek ook op de manier waarop het 'industriële front' de economische besluitvorming kan beïnvloeden, evenmin tot heil van de gewone burger.

Deze rare sprongen ten spijt, zal de welzijnsdiplomatie er toch aan moeten geloven. Bij beperkte groei-mogelijkheden van de kollektieve uitgaven kan geen enkele regering het zich nog veroorloven, elke sektor van de Vijfde Macht zoals voorheen het zijne te geven. 'Zowel financieel als uit een oogpunt van gezonde en controleerbare democratische beleidsvorming is het terugdringen van de politieke invloed door particuliere organisaties met deelbelangen van fundamenteel belang', schreef Jan Joost Lindner.

Voorlopig ziet het ernaar uit dat de belangen-netwerken op sociaal-kultureel gebied (welzijnssector, onderwijsorganisaties) méér de dupe zullen worden dan de sociaal-economische 'fronten'. Daartegen wordt door links terecht geprotesteerd: de héle Vijfde Macht moet onder het mes. Maar dat met de politieke invloed van de welzijnsdiplomatie wordt begonnen, is op zich niet zo vreemd. Aan politieke adviezen van de dure welzijnsdiplomatie bestond steeds minder behoefte naarmate de reële macht die erachter stak afkalfde. Met andere woorden: naarmate de welzijns-top het contact verloor met degenen om wie alles ooit was begonnen.

X Een politieke elite?

'Zijn Burgemeester en Wethouders bereid voor de bedoelde ontvangst ook enige klassificeerders, bajesklanten, vuilnis-mannen, charlatans, brandstichters, kleuterleidsters, provotariërs, nudisten, waarzeggers en makelaars uit te nodigen, om niet de indruk te wekken, dat er in Amsterdam een elite aan de macht is?', vroeg het gemeenteraadslid Roel van Duyn in 1969 aan B & W van Amsterdam, n.a.v. de ontvangst van de Westduitse president.¹

Het antwoord luidde ontkennend en daarmee was op simpele wijze aangetoond dat de indirecte democratie, zoals wij die in Nederland kennen, gebreken heeft. Het ideaal dat de democratisch gekozen vertegenwoordigers een perfecte afspiegeling vormen van de kiezersgroep is nooit te realiseren. Voor de politiek zijn bepaalde eigenschappen nodig; wie die heeft, maakt een grotere kans om gekozen te worden dan anderen.

Sommige van die eigenschappen, zoals een goede opleiding, kunnen door middel van beleid zo gelijkmatig mogelijk over de bevolking worden gespreid. Maar ook dan hou je nog verschillen tussen 'studiehoofden' en minder begaafde mensen.

Wie de noodzakelijke eigenschappen heeft, maakt dus een grotere kans om invloed en macht te kunnen uitoefenen dan wie ze moet ontberen. Als de eigenschappen, en dus de kansen, erg ongelijk verdeeld zijn, kan zelfs in een democratie een klein groepje mensen de touwtjes in handen krijgen. Dan kan gesproken worden van een 'politieke elite'. Waar zo'n elite-heerschappij vaste voet krijgt, spreekt men wel van een 'oligarchie'.

Wie ervan uitgaat dat de belangrijkste eigenschappen nooit goed gespreid zullen worden, komt dus gemakkelijk tot de slotsom dat oligarchie niet te vermijden is. Zo iemand was de

Duitse socioloog Robert Michels, die in 1911 een studie publiceerde over de sociaal-demokratische partij en vakbond in zijn land.²

In die democratisch opgezette instellingen nam Michels een oligarchische tendens waar, die hem tot het inzicht leidde dat de heerschappij over elke organisatie onvermijdelijk in handen zal komen van een oligarchie. 'Wie organisatie zegt, zegt tendens tot oligarchie'.

Michels verklaart deze 'ijzeren wet van de oligarchie' niet in de eerste plaats uit de slechtheid van de leiders, hoewel een zekere machtshonger hen niet kan worden ontzegd. Oligarchisering is een historisch proces: naarmate organisaties groter en ingewikkelder worden, stijgt de noodzaak tot interne structurering en hiërarchisering. De machtsuitoefening biedt daardoor steeds meer verleidingen, waaraan ook de meest idealistische leiders uiteindelijk ten prooi vallen.

Ze kunnen hun gang gaan dankzij de apathie en de onwetendheid van de mensen die hun achterban vormen: de 'inkompetentie van de massa's.' Die inkompetentie nam Michels duidelijk waar in de arbeidersbeweging. Bovendien verwerven eenmaal gekozen leiders zich daar als 'oude vrijgestelden' een sociale positie die gunstig afsteekt bij die van de arbeiders, en die ze dus niet graag opgeven. Door hun voorsprong op informatie- en kennisgebied en door hun invloed op de partijmedia, kunnen de leiders hun positie handhaven, waardoor de kloof tussen hen en de achterban steeds breder wordt. 'De revolutionairen van heden' worden zo 'de reactionairen van de toekomst'.

Soortgelijke ideeën werden in het begin van deze eeuw naar voren gebracht door twee Italiaanse geleerden, Gaetano Mosca en Vilfredo Pareto. Volgens de eerste is elke maatschappij verdeeld in twee klassen: een kleine 'heersende' of 'politieke klasse', die goed georganiseerd is en zijn macht legitimeert door een 'politieke formule'; en een grote, heterogene 'beheerste klasse'.

In zijn latere werken voerde Mosca nog een derde groep in: de laag vlak 'onder' de leiders, die geen directe macht bezit, maar daarop wel ligt te loeren en op een gegeven moment zijn kans schoon ziet. Deze theorie van de 'kringloop der elites' is door Pareto het verst uitgewerkt. Leiders beginnen fris en nieuw, maar worden steeds konservatiever. Tenslotte

verliezen ze ook hun veerkracht en raakt de elite in verval. Dat is het moment waarop de 'sub-elite', bekwaam en vol energie, de teugels over kan nemen.

De Groninger socioloog Bert Middel heeft bovenstaande theorieën, vooral die van Michels, toegepast op de gebeurtenissen binnen de Groninger PvdA, die ertoe leidden dat sinds 1970 in die stad de *sociologen* aan de macht zijn. Hoe deze unieke situatie bereikt werd, en wat er in de vier jaar na de machtsovername gebeurde, heeft Middel beschreven in zijn boekje 'De nieuwe elite van de PvdA'³

Zelf speelde hij in de Groninger PvdA een belangrijke rol, toen in 1970 de 'oude' partij-elite werd opgeruimd en opgevolgd door een kleine groep activisten. In kroegen geronselde gelegenheidsleden schijnen daarbij een rol te hebben gespeeld. De 'nieuwe elite' bestond en bestaat nog uit Nieuwe Vrijgestelden (sociologen en sociaal-akademici) en studenten. Het huidige afdelingsbestuur bestaat uit 18 man, van wie de meerderheid socioloog is; verder zitten er nog een paar bijna-sociologen in.

Middel is een van die zeldzame figuren die het opbrengen, de Nieuwe Vrijgestelden met hun eigen technieken te lijf te gaan. Zijn boekje is gebaseerd op een sociologische skriptie, die de resultaten van een klein onderzoek bevatte. Middel stelt dat zijn konklusies 'verontreinigd' kunnen zijn door het feit dat hij in de onderzoek-periode afdelingsvoorzitter was. Zoals het een Nieuwe Vrijgestelde betaamt, combineerde hij studie en politiek.

Het boekje liegt er niet om en zijn uit-de-school-klapperij werd hem dan ook niet door alle betrokkenen in dank afgenomen. Middel toont bijvoorbeeld aan dat de vergaderfrequentie van het topkader sinds de 'machtsovername' sterk steeg – waardoor de gewone leden steeds minder in staat waren om 't allemaal nog bij te benen.

Partijvergaderingen werden in die periode veel levendiger, maar slechts 8 % van de aanwezige leden voerde (buiten het topkader) het woord – en het merendeel van die 8 % bestond uit Nieuwe Vrijgestelden. Het 'middenkader', dat 'in de keuken' mag kijken, op goede voet staat met de wethouders, hun macht legitimeert en óók graag omhoog wil.

De grote lijn van Middels betoog is dat de leden van deze

'nieuwe elite' de partij en de macht konden overnemen dankzij hun tijd, informatie en verbale begaafdheid als Nieuwe Vrijgestelden. 'Vergaderingen duren tot half een, een uur 's nachts. Ook veel 'lunchbesprekingen', die uitlopen tot in de middag. Morgen tussen de middag maakt een aantal mensen 't wel even af, wordt er dan gezegd.'⁴

Op grond van zijn beperkte onderzoek komt Middel tot een aantal veronderstellingen: De Groninger PvdA maakte een 'wisseling van elites' mee, die niet leidde tot democratisering van de partij. De nieuwe elite werkte vóór de machtsovername 'informeel gestructureerd' en vulde na de overname zichzelf door koöptatie aan. Op ledenvergaderingen 'overheerst' de nieuwe elite de besluitvorming.

De laatste veronderstelling is: 'Zoals de intellektualisering van de huidige elite in de PvdA-Groningen haar verzadigingspunt bereikt heeft, zo zal (...) in 1978 het totale topkader van de afdeling uit intellektuelen bestaan.'⁵

Het kan niet toevallig zijn dat de Groninger 'doorbraak' plaatsvond in hetzelfde jaar dat Nieuw Links de meerderheid binnen het landelijke PvdA-partijbestuur veroverde. In beide gevallen werd een oude elite verdreven door een nieuwe, die zich beriep op het belang van de basis en zich bediende van authentiek-socialistische symbolen. In beide gevallen werd de machtsovername voorbereid in een chaotische — soms zelfs onrechtmatige — sfeer en openbaarden zich later oligarchische tendenzen, die pijnlijk afstaken tegen het aanvankelijk gepredikte democratiseringsstreven.

In beide gevallen tenslotte speelden 'Nieuwe Vrijgestelden' een hoofdrol. Van den Berg en Molleman turfden de achtergronden van de Nieuw Linkers van 't eerste uur. Onder de 74 ondertekenaars van Tien over Rood waren 58 Nieuwe Vrijgestelden (volgens een ruime definitie⁶). Zij slaagden erin, tot het partij-establishment door te dringen dankzij hun kennis van de sociale verhoudingen en van veranderings- en overdrachtstechnieken.⁷

Wat Bert Middel deed voor Groningen deed Hans van den Doel voor Nieuw Links, in het Haagse Post-artikel 'Mijn avonturen met Nieuw Links'.⁸ Het beeld is typisch dat van een 'sub-elite', de van ongeduld trappelende opvolgers in de koulissen. Volgens Van den Doel was de machtsovername

vanaf het begin één van de belangrijkste doeleinden, maar dat bleef zorgvuldig onder de roos.

Na de verkiezingen van 1967 'kreeg de aflossing van de wacht al snel zo'n hoge prioriteit dat iedereen die dat doel in de weg stond, onschadelijk moest worden gemaakt.' In gemeente en provincie gingen 'Nieuw Linkse baasjes van de derde generatie het wantrouwen tegen de zittende wethouders en raadsleden (...) organiseren teneinde hun posities over te nemen.'

De 'anti-KVP-resolutie', op het PvdA-kongres van 1969 door Nieuw Links ingediend, was er volgens de malicieuze Van den Doel op gericht, 'de PvdA in de oppositie te houden, totdat de gehele oude generatie van PvdA-ministeriabelen het politieke bedrijf vaarwel zou hebben gezegd en Nieuw Links ook in de regering de wacht kon aflossen.'

Zeven jaren later, in 1976, waren twee van de zeven PvdA-ministers, drie van de zes PvdA-staatssecretarissen en de helft van de PvdA-Kamerleden, Statenleden, burgemeesters en wethouders, ex-Nieuw Links activisten. Van den Doel konkludeert: 'In 1966 hadden de Nieuw-Linkers niets te verliezen dan hun ketenen. In 1976 hebben ze niets te verliezen dan hun ambtsketenen.'

Van een andere belangrijke Nieuw Links-doelstelling — democratisering binnen de partij — kwam minder terecht. De 'basis' moest het weer voor het zeggen krijgen en in het kader van het 'basisme' werd de PvdA uitgeroepen tot 'aktiepartij'. Maar tegelijkertijd werden in de partijlichamen de rijen gesloten door de leden van een nieuwe elite, die de basis, Troelstra's 'wereld van het 'daagsche pak', nauwelijks uit eigen ervaring kennen.

Het Partijbestuur van de PvdA, 21 man, telt negen academici onder zijn leden. Vijf van de 21 zijn Tweede Kamerlid, vier bekleden een hoge of hogere ambtelijke functie, drie zijn in dienst van de partij ('oude vrijgestelde'), twee zitten in het welzijnswerk. Verder een student, een huisvrouw, een wethouder, een omroepmedewerker, een burgemeester, een lector en een ex-militair. Geen enkele arbeider, geen enkele lagere employé.⁹

Het Algemeen Bestuur van het PvdA-gewest Amsterdam telt 15 leden, van wie tien academici en drie studenten. Bij de

kandidaat-stelling werd één man nadrukkelijk als *arbeider* naar voren geschoven. Algemeen enthousiasme, maar helaas. De man werkte inderdaad in een fabriek, na echter eerst zijn studie te hebben voltooid.

Naast het landelijk Partijbestuur kent de PvdA een *Partijraad* van 126 leden, die fungeert als een soort permanente vertegenwoordiging van de leden. Naar de samenstelling van deze raad hebben wij samen met het PvdA-sekretariaat een klein onderzoek ingesteld. Honderd leden stuurden het enquêteformulier ingevuld terug: een respons van 79,4 %

16 van deze honderd leden behoren tot de groepen die wij als exemplarisch voor de 'Nieuwe Vrijgestelden' beschouwen: het Wetenschappelijk Onderwijs en de welzijnssector.

Een veel groter deel oefent een beroep uit dat aan een minder strikte definitie van 'Nieuwe Vrijgestelde' voldoet: 23 van de honderd inzenders bekleden een hogere ambtelijke, beleids- of staffunctie, 25 zijn werkzaam in het onderwijs. Verder vier journalisten, vier welzijnswerkers, twee studenten, drie beoefenaars van het vrije beroep, een wethouder en twee 'oude vrijgestelden.' Tot deze categorieën behoort dus bijna twee derde van de inzenders. 15 inzenders kunnen tot de 'middengroep' gerekend worden (middelbare employés, een kleine zelfstandige en een beroepsmilitair). Verder negen huisvrouwen. En, ten slotte, drie lagere employés en negen arbeiders.

Het bereikte onderwijsniveau sluit logisch op dit beeld aan. Ruim twee derde van de inzenders heeft minstens een middelbare schoolopleiding: 18 academici, tien mensen die een kandidaatsexamen hebben gehaald of nog studeren, 34 mensen met een HBO-opleiding en zes met middelbare school.

Hoewel precieze gegevens omtrent de samenstelling van het PvdA-ledenbestand ontbreken, is het duidelijk dat hier geen sprake is van een representatieve vertegenwoordiging qua beroep en onderwijsniveau. Ongeveer twee derde van de inzenders behoort tot de hogere sociale groeperingen. De bereidheid en de mogelijkheid om tijd en energie vrij te maken voor politiek kaderwerk is daar dus relatief groot. Vertegenwoordigers van de hogere groeperingen vullen het 'gat' dat leden van de midden- en lagere groeperingen openlaten.¹⁰

De politieke gewoonten zijn langzamerhand afgestemd geraakt op het levenspatroon van de 'vrijheidspolitici'. Een ex-lid van de Partijraad: 'Er werden altijd voorbesprekingen gehouden, in groepjes, waar de zaken dan even van te voren werden 'gestructureerd'.

Wouter Gortzak in een artikel in *Socialisme & Democratie*: 'Het Partijbestuur vergadert (..) op maandag. De vergaderingen beginnen om zes uur, soms vroeger. Ze zijn, uitzonderingen daargelaten, zeer laat afgelopen. Deze manier van doen maakt het vele partijleden fysiek onmogelijk, zich tot lid van het bestuur te laten kiezen.'¹¹

En Bram Peper, lid van het Dagelijks Bestuur: 'Als je tijd hebt kun je 't maken. DB-vergaderingen worden altijd overdag gehouden. Kommissie-vergadering? Met een gerust gemoed zegt men dan: woensdagochtend, woensdagmiddag, noem maar op. De PvdA wordt in de meest optimistische formule bestuurd door ruim duizend mensen – op 100.000 leden. En dat is een enge toestand, in een partij waar de bulk van de leden in de laagste inkomensklassen zit.'¹²

Over deze enge toestand is binnen de PvdA een geanimeerde discussie losgebarsten. Wouter Gortzak wierp in het hierboven aangehaalde artikel de vraag op of Nieuw Links inderdaad uitsluitend op de macht uit was. 'Wie slechts op uiterlijkheden let zal die vraag bevestigend beantwoorden.' Maar onder invloed van de nieuwlichters zijn heel wat vernieuwingen verwezenlijkt, gericht op het versterken van de democratie in het land en in de PvdA.

Welke vernieuwingen dat zijn en in hoeverre ze slaagden, vertelt Gortzak er niet bij. Op één na: in tegenstelling tot zo'n tien jaar geleden volgt het Partijbestuur nu kritisch de verichtingen van bewindslieden en fractie. Maar dat leidt tot een veel te overladen agenda en Gortzak bepleit dat het PB zich meer 'in de diepte' dan 'in de breedte' met het beleid gaat bezighouden.

Tot verdediging van de opgeklommen 'nieuwlichters' voert hij aan dat ze zich nauwelijks op het bestuurderspluche hadden neergezet, of de economische crisis brak uit. Op dat moment waren de nieuwe ideeën nog niet tot een nieuwe ideologie uitgekristalliseerd, terwijl bij de nieuw-geworven of gereactiveerde achterban toch grote verwachtingen waren

gewekt. Dat zorgde voor spanningen.¹³

Eerder had Bart Tromp zich in S & D al uitgelaten over 'Socialisme, organisatie en democratie.' Hij oppert de mogelijkheid dat de organisatorische en politieke problemen binnen de PvdA niet het gevolg zijn van overheersing door de 'Nieuwe Vrijgestelden', maar van 'de groeiende afwezigheid van politieke en organisatorische competentie.'

Tromp konstateert dat de politieke studentenorganisaties, die vroeger dienst deden als kweekgrond voor partij kader, verdwenen zijn of niet meer als zodanig functioneren. Rekrutering, selectie en opleiding van nieuw kader werd daardoor problematisch en zo ontstond er 'een ruimte waarin de minder bekwamen omhoog kunnen schieten.'¹⁴

Ook Tromp vindt dat het Partijbestuur zich doodstaart op een veelheid van onderwerpen die te maken hebben met het *externe* functioneren van de partij – vooral op het kritisch volgen van de kamerfractie. De interne organisatie werd zo verwaarloosd.

Dat brengt hij in verband met een 'populistisch syndroom', waaraan een deel van het actieve PvdA-kader naar zijn inzicht lijdt. Deze kaderleden wensen het beleid zo direkt mogelijk op de wensen van 'de basis' te enten en zien de partij-organisatie en -hiërarchie slechts als vervreemdende tussenschakels. Anti-intellektualisme vormt een belangrijk onderdeel van dit populistisch syndroom.¹⁵

Met zijn artikel 'De nieuwe vrijgestelden en het populistisch syndroom' zette P. Bordewijk de discussie voort in het Nederlands Maandblad. Zoals de titel al zegt probeert de schrijver beide verschijnselen tegen elkaar af te zetten. Volgens hem boden de opkomende Nieuwe Vrijgestelden een 'alternatieve deskundigheid' tegenover de falende 'oude' PvdA-deskundigen. Dat onttaardde in een 'zonder nadenken afwijzen van wat door deskundigen en door de politieke leiding naar voren gebracht wordt.'

Zo vervielen deze Nieuwe Vrijgestelden in het anti-intellektualisme en het 'basisme', die door Tromp werden gesignaleerd als aspecten van het populistisch syndroom. Na een begin-periode waarin zij wel wat 'alternatieve', niet-materiële issues aan de orde hadden gesteld (milieu, Derde Wereld etc.), vielen veel PvdA-Nieuwe Vrijgestelden terug op het verdedigen van korte termijn-belangen. Door steeds

maar op de materiële wensen van de basis te hameren, belemmeren zij de PvdA in haar pogingen, de huidige economische moeilijkheden het hoofd te bieden.

Bordewijk schrijft het 'populistische' gedrag van de nieuwe elite grotendeels toe aan de angst, van de massa der kiezers te vervreemden. De oude elite was uit de basis opgeklimmen en putte daaruit het zelfvertrouwen, tegenover de achterban bepaalde zaken te durven verdedigen die eigenlijk verder gingen dan die achterban wilde. Maar de huidige elite heeft een veel problematischer relatie met de achterban: zij trad als aparte groep vanuit een sociaal comfortabele situatie tot de partij toe.

Daarom heeft de nieuwe elite volgens Bordewijk moeite met het aanvaarden van haar eigen positie. De angst om van de kiezer te vervreemden en de daaruit voortvloeiende populistische tendenties zullen door een offensief tegen de positie van de Nieuwe Vrijgestelden slechts versterkt worden.¹⁶

Ook Hans van den Doel heeft herhaaldelijk kritiek uitgeoefend op de neiging van Nieuw Links om zich 'namens de basis tot in details met alle politieke beslissingen tegelijk te gaan bemoeien.'¹⁷ Op die manier wil men tot massale politieke participatie van die basis komen, maar het effect is averechts. De gewone leden worden al dat vergaderen mee en laten het afweten: de 'besluitvormingskosten' zijn voor hen te hoog.

Het gevolg is oligarchisering, want de leden van de nieuwe elite kunnen en willen die hoge kosten wél opbrengen. Zo treedt Michels' wet van de oligarchisering in werking, die volgens Van den Doel niet van ijzer, maar van rubber is: hij doet zich slechts 'onder bepaalde omstandigheden' voor.

Niet alle bovenstaande opvattingen hebben speciaal betrekking op de rol van de Nieuwe Vrijgestelden. Tromp noemt ze, maar zoekt de oorzaak van de problemen eerder in het gebrek aan 'politieke en organisatorische competentie'. Met enige goede wil kan hieruit de mening worden gedistilleerd dat de rol van de Nieuwe Vrijgestelden niet als een verklaring-in-laatste-instantie van de moeilijkheden mag worden aangevoerd.

Dat is minstens in zoverre juist dat de Nieuwe Vrijgestelden in het kader een onevenredig grote rol kunnen spelen dankzij

het feit dat ze in dat kader *gekozen* zijn. Met andere woorden: dankzij het feit dat de 'gewone' leden zelf het gat laten vallen, waar de Nieuwe Vrijgestelden in kunnen springen. En dan heeft Tromp gelijk als hij zegt dat meer 'organisatorische competentie' een heilzame uitwerking zou hebben. Door een betere scholing (waarop Tromp ook aandringt) en een grotere aandacht voor het functioneren van de communicatiekanalen binnen de partij, kunnen de gewone leden waarschijnlijk meer bij het kaderwerk worden betrokken.

Tromp brengt zijn 'populistisch syndroom' niet expliciet in verband met de Nieuwe Vrijgestelden. Bordewijk doet dit wel: de Nieuwe Vrijgestelden zijn de dragers van dat syndroom. In feite vloeit het zelfs voort uit hun entree in de partij *als* Nieuwe Vrijgestelden: zij proberen hun positie tegenover de achterban achteraf te rechtvaardigen door in overdreven mate op te komen voor de materiële korte termijn-belangen van die achterban. Een aanval op hun positie zou die neiging slechts versterken.

In de eerste plaats valt hierbij op dat Bordewijk Daalders definitie van 'Nieuwe Vrijgestelden' op één punt heeft omgedraaid. Daalder konstateerde dat zij veelal vanuit 'sterk-ideologische opvattingen' optreden, geboeid zijn door 'macht als instrument van revolutionaire hervormingen' en verwantschap vertonen met 'oudere tradities van preken en uitverkiezing'.¹⁸ De Nieuwe Vrijgestelden vertellen wat goed is, de 'basis' luistert — en niet andersom, zoals Bordewijk zegt.

Maar dit politiek-inhoudelijk aspekt is niet het belangrijkste. Het gaat ons vooral om de *positie* die Nieuwe Vrijgestelden kunnen innemen: hun relatief grote invloed op en macht over — in dit geval — een brede volkspartij. Bordewijk wekt de indruk, daar weinig problemen mee te hebben: intellectuelen speelden altijd een rol in de PvdA, ook vroeger was er sprake van een 'elite' en de politiek eist nu eenmaal bepaalde hogere kwaliteiten.¹⁹

Een 'offensief tegen de positie van de Nieuwe Vrijgestelden' is derhalve weinig opportuun en zal slechts hun populistische opstelling versterken. Maar wat voor 'offensief' wordt hier bedoeld? Je kunt niemand kwalijk nemen dat hij zich politiek actief opstelt. Evenmin kun je iemand een verwijt maken

als hij daarbij gebruik maakt van het feit dat anderen minder belangstelling voor kaderfuncties tonen.

Wél valt er kritiek uit te oefenen als 'de anderen' onvoldoende tot die noodzakelijke belangstelling worden gestimuleerd — of zelfs tegengewerkt, overdonderd worden, wanneer ze er blijk van geven. En voorts kan in een politieke partij natuurlijk altijd kritiek worden uitgeoefend op inhoudelijke politieke standpunten — zoals Daalder en Bordewijk dat elk op hun manier hebben gedaan.

Met zijn artikel boog Bordewijk Tromps kritiek op de 'populisten' binnen de partij om tot een offensief tegen de *stellingname* van de Nieuwe PvdA-Vrijgestelden. Kritiek op hun *positie* zou die stellingname volgens Bordewijk verder doen afglijden in de door hem niet gewenste populistische richting.

Het populisme stoelt volgens Tromp op een absoluut idee van democratie: 'de wil van de meerderheid of van de veronderstelde meerderheid, wordt boven het recht gesteld.' Organisatie en hiërarchie worden verondersteld de soevereiniteit van de 'basis' te ontmantelen.²⁰ Tromp richt zich tegen overdrijving, verabsolutering van het democratisch ideaal.

Bordewijk wekt echter de indruk, dit ideaal enigszins uit het oog te hebben verloren. Hij maakt althans een belangrijke konkretisering ervan — het tegengaan van oligarchische tendenzen binnen een politieke partij — ondergeschikt aan een politiek-inhoudelijk standpunt. De lezer voelt de vraag bij zich opkomen of men zich ook aan 'populisme' schuldig maakt als men bepleit dat zoveel mogelijk mensen van de 'basis' in staat worden gesteld om in de kader-organen mee te praten over die politiek-inhoudelijke standpunten.

De schrijvers van het boek 'Graven naar macht', wier definities van 'invloed' en 'macht' in hoofdstuk III zijn besproken, geven als belangrijke bron van invloed: een *informatie-voorsprong* en een *toegangsvoorsprong*. Beide zijn gebaseerd op 'superieure en doelmatige kennis, vaardigheden, argumenten en expertise' plus een goed gebundelde organisatie.²¹

Wanneer bepaalde personen bij de benadering van machthebbers zo'n informatie- en/of toegangsvoorsprong hebben

t.o.v. andere personen, kunnen zij via hun *invloed* op de machthebbers (indirekte) *macht* uitoefenen over diens 'machtssubjekten'. En in laatste instantie kunnen mensen die dankzij hun informatie- en/of toegangsvoorsprong invloed hebben verworven, ook zelf tot de macht doordringen: eerder dan anderen zullen zij in machtsposities worden verkozen.²²

Eén van de vaardigheden die kunnen leiden tot een informatie- en toegangsvoorsprong is de taal, of liever gezegd: de spraak. Aan dit punt heeft Helmut Schelsky in zijn eerder genoemde boek speciale aandacht besteed. Zijn 'nieuwe heersende klasse' (zie hoofdstuk III) hanteert de spraak als 'produktiemiddel'. De 'geestelijke macht' over een maatschappij waarin communicatie en informatie een hoofdrol spelen, wordt vooral via de spraak uitgeoefend.

Schelsky ziet dan ook twee 'Sprachklassen', waarvan de bovenste de 'politieke taal' monopoliseert. Dat heeft een dubbel voordeel: de interne samenhang van de heersersgroep wordt erdoor vergroot en de brede massa wordt buitengesloten. De in abstracte formules pratende elite boezemt 'de anderen' een zo groot gezag in dat zij er 'verlegen van raken, van kritische vragen afzien en daardoor machteloos worden.'²³

Je hoeft Schelsky's theorie dat zijn 'nieuwe klasse' op de totale macht uit is niet te onderschrijven, om te konstateren dat hij hier een spijker op de kop slaat. Met de in zijn boek gebruikelijke overdrijving dan. Het 'anti-intellektualisme' dat Tromp en Bordewijk onder de PvdA-elite menen te bespeuren, uit zich in ieder geval niet in een voorliefde voor eenvoudig taalgebruik. Binnen de PvdA worden vaak klachten gehoord over het deskundologisch vergaderjargon van de oprukkende intellectuelen.

Bert Middel meent dan ook dat een 'aktieven-partij' alleen bereikt kan worden als de 'beroepsintellectuelen' overgaan tot 'een andere, meer relativerende en minder dikdoenerige manier van politiek optreden (..) ten opzichte van de 'gewone leden'.²⁴

Terwijl zo de kunstmatige barrière aan de 'bovenkant' verlaagd zouden kunnen worden, moeten ook de barrières bij de 'basis' zelf zo veel mogelijk worden geslecht. Middel pleit

voor een betere scholing en een betere informatie-voorziening.²⁵

Zou dat werkelijk helpen? Bordewijk denkt van nauwelijks. Hij constateert dat 'politiek in belangrijke mate dezelfde kwaliteiten vraagt die voor het volgen van hogere opleidingen van belang zijn — verbale vaardigheid en vermogen tot denken in abstracties — en dat het niet te verwonderen valt dat naarmate we meer en meer de maatschappij zo inrichten dat ieder die capaciteiten heeft een hogere opleiding krijgt, er steeds minder politiek talent te recruteran valt onder andere bevolkingsgroepen.'²⁶

Naarmate we de maatschappij zo inrichten . . . voorlopig is hier nog slechts sprake van een heilig ideaal. Middel schrijft terecht: '(.) Ondanks al het geknok is nog altijd de ongelijkheid van onderwijskansen zowel de grootste oorzaak als (..) het grootste gevolg van de sociale ongelijkheid in Nederland.'²⁷ En daar kan nog aan worden toegevoegd dat een aanzienlijk deel van de huidige PvdA-leden opgroeide in een tijd waarin 'gelijkheid van onderwijskansen' nog een morsdode letter was. Zij behoren nu tot de oudere leden, toch al een 'kwetsbare' groepering, temidden van de links en rechts omhoog schietende jonge intellectuelen.

Maar zelfs *als* het ideaal van gelijke onderwijskansen benaderd zou zijn, behelzen Bordewijks opmerkingen een gevaarlijke suggestie. Onder degenen die niet tot een hogere opleiding in staat zijn (dat zouden in zo'n toekomstige situatie ook mensen kunnen zijn die werden 'uitgeloot' of zakten voor een zwaar selectie-examen voor een beperkt aantal studie-plaatsen) zou dan onvoldoende verbale vaardigheid en abstract denkvermogen aanwezig zijn om in de politiek nog te kunnen meekomen.

Daarmee zouden dan de 'politieke klasse' van Mosca en de 'Sprachherrschaftsklasse' van Schelsky van analyse-model tot werkelijkheid zijn geworden. Bij zo'n ontwikkeling *mag* een democratisch-socialistische partij zich niet neerleggen. Wouter Gortzak heeft opgemerkt dat 'de socialisten die op bestuursniveau werken, geen toevlucht (mogen) nemen tot het excuus dat vele zaken voor gewone mensen te moeilijk zijn. Dan moet er maar een inspanning worden geleverd om problemen op het niveau van gewone mensen te vertalen (..)'²⁸

Opvallend in alle hierboven gesignaleerde discussiebijdragen is dat de schrijvers hun bespreking van de problematische verhouding tussen leden en elite, als vanzelfsprekend beperken tot de PvdA. Voor wat betreft de personele samenstelling van het topkader had men het probleem echter in een heel wat ruimer verband kunnen zien.

De Partijbesturen van twee andere 'brede' partijen zijn evenmin een schoolvoorbeeld van geslaagde vertegenwoordiging. Het PB van de ARP (50 stemhebbende leden) telt zes werknemers bij het Wetenschappelijk Onderwijs en één welzijnswerker. Bij een minder toegespitste definitie van 'Nieuwe Vrijgestelde' komt echter een heel wat hoger cijfer uit de bus: 44 leden oefenen een 'hogere' beroep uit of behoren tot een ruime categorie van 'vrijgestelden' (nieuwe en oude). Verder drie huisvrouwen en drie personen in een middelbare of lagere administratieve functie. 19 leden hebben een academische opleiding.²⁹

Het beeld van het KVP-Partijbestuur lijkt hier nogal op. Onder de 65 leden zijn drie werknemers in het W.O. en zes in de welzijnssector. Maar ook hier vormen de beoefenaars van de 'hogere' en min of meer 'vrijgestelde' beroepen een duidelijke meerderheid: 47. Tegenover negen middelbare en lagere employés, een kleine zelfstandige, twee beroepsmilitairen en zes huisvrouwen. 28 leden hebben een academische opleiding.³⁰

Vergelijking met het PvdA-PB levert duidelijke overeenkomsten op. Het percentage academici zit in alle drie de gevallen tussen een derde en de helft. Onze 'exemplarische' Nieuwe Vrijgestelden vormen steeds een vrij kleine minderheid. Maar als ook het onderwijs, de 'hogere' beroepen en de 'oude vrijgestelden' worden meegerekend, komt een grote meerderheid uit de bus: bijna driekwart bij de KVP, rond de 90 procent bij ARP en PvdA.

Bij een partij als de PPR is het beeld nog veel duidelijker. Werknemers in de welzijnssector en het W.O. en studenten geven daar in de kader-organen zonder meer de toon aan. Voor onze invalshoek — de verhouding tussen elite en 'achterban' — is dat echter minder interessant, omdat ook onder de leden van de PPR de 'Nieuwe Vrijgestelden' ongetwijfeld een belangrijke plaats innemen.

Ook uit andere cijfers blijkt dat de eenzijdige rekrutering van politiek kader geen specifiek PvdA-probleem is. Het percentage Tweede Kamerleden dat zijn carrière als arbeider begon, is in tien jaar (1963-1973) gedaald van elf tot vier. In 1973 gaf 0,7 procent van de Kamerleden 'arbeider' op als hoofdberoep op het moment van intrede in de Tweede Kamer.

Het percentage Kamerleden dat uit het onderwijs afkomstig was, steeg van 7,5 in 1963 tot 16,8 tien jaar later. Voor de PvdA-Kamerleden waren deze percentages zelfs 9,3 en 24,4 en ook bij de andere progressieve partijen en de VVD nam deze categorie sterk toe. Bij de konfessionele fracties bleef de samenstelling traditioneler.³¹

Een onderzoek onder leden van Provinciale Staten in 1974 konkludeert dat er een zekere 'oligarchisering' plaatsvindt: er komen vooral mensen in de Staten, die gewend zijn te denken in abstracte, vage termen en/of de benodigde specialistische kennis bezitten. Vertrekkende Statenleden geven vooral als reden op dat het tijdrovende Statenwerk hun betrekking in gevaar brengt.

Tegelijkertijd blijkt onder de *nieuwe* Statenleden 'de jonge, deskundig opgeleide man' naar voren te komen, 'die zich in zijn hoofdberoep (veelal bij een wetenschappelijk bureau, stichting, (semi-) overheidsinstelling of onderwijsinstelling) vrij gemakkelijk kan vrijmaken.'³²

Ook onder gemeenteraadsleden werd een onderzoek gedaan, eind 1973. Naar beroepen werd niet gevraagd, maar bijna een kwart van de mensen die hun zetel ter beschikking stelden, bleek dat te doen omdat het raadswerk niet met de hoofdbetrekking kon worden gekombineerd. Hetzelfde gold voor vrijwel *alle* mensen die kandidaat waren gesteld, maar van het raadslidmaatschap hadden afgezien.³³

Is er dan misschien soelaas te vinden bij actiegroepen, die stem-van-de-basis bij uitstek? Helaas, ook hier bleek (uit verschillende onderzoeken³⁴) dat de leden in het algemeen gerekruteerd worden uit de betrekkelijk smalle laag van mensen met een goede opleiding en een goed inkomen.

In het bovenstaande hebben we ons vooral beziggehouden met de participatie van leden van politieke partijen in het partijkader. Die blijkt bij verschillende 'brede' partijen zeer

ongelijk verdeeld. Daar moet nog aan worden toegevoegd dat het percentage kiezers dat lid is van een politieke partij, de laatste decennia sterk is teruggelopen.

Een onderzoek in 1956 konkludeerde dat 'nog geen drie op de tien kiezers' lid waren van een politieke partij. Een onderzoek in 1971 kwam uit op 12 procent, een onderzoek in 1972/1973 op 9 procent. Van den Berg en Molleman geven in 1974 een percentage van tien.³⁵

Vergelijkbare cijfers voor bepaalde bevolkingsgroepen zijn schaars; aan empirische studie van politieke elite-vorming is in ons land opvallend weinig gedaan. Wij beschikken over een NIMAWO-onderzoek onder jeugdwerkers, dat in 1968/69 werd gehouden en in 1972/73 — onder dezelfde steekproef — werd herhaald. In 1969 was 10 procent lid van een politieke partij, in 1973 20 procent. In vier jaar een verdubbeling dus, in een periode waarin het percentage partijleden onder de hele bevolking juist daalde.³⁶

Uit veel onderzoek is al gebleken dat de participatie juist onder de laagste inkomensgroepen gering is. Het tweede rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau stelde dat voor ons land nogmaals vast: 'Het zijn de mensen met een relatief lage sociaal-economische positie die én niet meedoen én vanuit een ontevredenheid over de eigen leefsituatie relatief ontevreden zijn over het optreden van de overheid.'³⁷

Hoogerwerf heeft de achterliggende problematiek pregnant onder woorden gebracht: '(.) De politieke participatie is ongelijk verdeeld doordat factoren die sommigen tot participatie brengen — motivatie, bekwaamheid, vrijheid en andere hulpbronnen — ongelijk verdeeld zijn. Personen met een hoger inkomen, een hogere opleiding, een hoger gewaardeerd beroep en een hogere subjectieve klasse, participeren verhoudingsgewijs meer dan anderen in de politiek. (.)'³⁸

Welzijnswerkers zijn terecht in actie om deze ongelijke participatie zo ver mogelijk terug te dringen; ook het onderwijs heeft hier een taak. Daartegenover staat het feit dat juist degenen die zich met dit soort werk bezighouden, in staat zijn, zelf onevenredig sterk in de politiek te participeren.

Van den Berg en Molleman vinden dat de niet-participerenden *beschermd* moeten worden tegen diegenen die door

een informatie-voorsprong en een toegangs-voorsprong onevenredig grote kansen hebben om invloed en macht te gaan uitoefenen.³⁹ Aansluitend bij Van den Doels opvatting over de ongelijke 'besluitvormingskosten', kan je konstateren dat de *participatiekosten* ongelijk verdeeld zijn.

Participatie-bevorderend welzijnswerk en onderwijs kan daarin slechts ten dele verbetering brengen. Ook een 'gepolitiseerde' arbeider of lagere employé botst op duidelijke beperkingen als hij actief wil worden in een politieke functie. Ondertussen zitten de Nieuwe Vrijgestelden voor een dubbeltje op de eerste rij van het politieke schouwtoneel. De beroepsbestuurders — de oude vrijgestelden — worden in steeds hogere mate gekontroleerd door de nieuwe. De rest, uitgezonderd de beoefenaars van de 'hogere' beroepen, kent de weg naar het schellinkie.

Noten

Hoofdstuk I

1. Cijfers van het Centraal Plan Bureau in de Miljoenennota 1977.
2. H. Vuijsje: De Nieuwe Vrijgestelden of: de arrogantie van de zachte sector. Haagse Post van 15 mei 1976.
H. Vuijsje: Het Mexicaanse leger aan onze universiteiten. Haagse Post van 26 juni 1976.
Jaap Dekker: De Vormingswerker slaat terug. Haagse Post van 24 juli 1976.
H. Vuijsje: Werkt de welzijnswerker? Haagse Post van 7 augustus 1976.

Hoofdstuk II

1. Aansluitend bij het heersende spraakgebruik zullen we het begrip 'stand' hieronder wel af en toe gebruiken i.v.m. bepaalde beroeps-groeperingen.
2. Zoals uit het bovenstaande al blijkt, kent Weber het begrip 'macht' ook buiten de politiek een belangrijke betekenis toe. De trits begrippen, zoals die hier is gegeven, houdt dan ook een sterke vereenvoudiging van zijn theorie in.
3. Percentages op basis van: Centraal Bureau voor de Statistiek: Het totale arbeidsvolume in 1000-tallen manjaren per jaar per bedrijfsklasse van 1948 t/m 1975. C.B.S., Afd. Arbeid, No. 751208.
Dat de percentages opgeteld niet op 100 uitkomen, ligt aan het afronden op 1 decimaal.
4. Vaak worden ook de 'vrije beroepen' tot de 'Nieuwe Middenstand' gerekend, hoewel de beoefenaars daarvan geen salaristrekkingen zijn. De 'employés' zullen hieronder worden opgevat als beambten (niet-handarbeiders in dienst van een onderneming) en ambtenaren (niet-handarbeiders in dienst van de overheid).
5. Dr. J.G. Post: Winst alleen voor rijken - kom nou! In Het Parool van 12 november 1976, pag. 31.
6. In 'Gelijkheid en ongelijkheid in Nederland, analyse en beleid', onder redactie van prof. dr. J. van den Doel en prof. dr. A. Hoogerwerf (Alphen aan de Rijn, 1975), wordt op pag. 64 gekonstateerd dat het kapitaaltaandeel in het nationaal inkomen niet meer dan ongeveer een vijfde bedraagt. Voorts wordt een onderzoek uit 1965 aangehaald, waaruit werd gekonkludeerd dat in Nederland hoogstens een kwart van de totale inkomensvariantie aan het inkomen uit kapitaal kon worden toegerekend.
7. Voor een opsomming van deze onderzoeken en formele regels, zie Van

- den Doel en Hoogerwerf, pag. 68/69.
8. John Kenneth Galbraith: Economics and the public purpose; London, 1974. Pag. 90/91.
9. Galbraith, pag. 91 en pag. 172/173.
10. Anthony Giddens: The class structure of the advanced societies; paperback edition: London, 1973. Pag. 263.
11. Giddens, 1973, pag. 271/272.
12. Prof. dr. F. van Heek: De maatstaven voor de hoogte en indeling der sociale hiërarchie. In: Het Sociale Leven in al zijn facetten; deel I, Assen, 1958. Pag. 347/348.
13. A.L. Mok: Beroepen in actie, bijdrage tot een beroepensociologie; Meppel, 1973. Pag. 13.
14. Bernard Barber: Stratification, social: introduction. In: International Encyclopedia of the Social Sciences, 1968, Vol. XV, pag. 293.
15. Prof. dr. F. van Heek e.a.: Sociale stijging en daling in Nederland; Leiden, 1958.
16. Mok, 1973, pag. 40/41.
17. Mok, 1973, pag. 19 e.v.
18. De begrippen 'intellectuelen' en 'intelligentia' worden door mij als synoniemen gebruikt. Geiger geeft 'intelligentia' een meer toegespitste betekenis dan 'intellectuelen.'
19. P. Thoenes: De Nieuwe Elite. In: Drift en Koers, een halve eeuw sociale verandering in Nederland; Assen, 1962. Pag. 331.
P. Thoenes: De elite in de verzorgingsstaat, sociologische proeve van een terugkeer naar Domineesland; Leiden, 1962. Pag. 228.
20. Ph. Idenburg: Schets van het Nederlandse Schoolwezen; Groningen, 1960. Pag. 182.
21. Prof. mr. dr. Th. Keulemans O.C. e.a.: De intellectueel in de samenleving; tweede druk; Assen, 1953. Pag. 60.
A. van Braam: Vrijheid en bureaucrativering in het intellectuele beroep. In: prof. dr. A. van Braam (red.): Actuele sociologie; Assen, 1970. Pag. 98.
22. Prof. dr. A.L. Mok (red.): Jonge academici en het bedrijfsleven; Rotterdam, 1972. Pag. 159.
23. Van Braam, pag. 93.
24. Zie noot 3 van dit hoofdstuk.
25. Prof. dr. J.P. Kruyt: Arbeiders en Nieuwe Middenstand. In: Het Sociale Leven in al zijn facetten; deel I; Assen, 1958. Pag. 273.
26. Anthony Giddens: Elites in the British Class Structure; Sociological Review, Vol. 20, No. 3, aug. 1972. Pag. 345.
27. J. Goudsblom: Dutch Society; New York, 1967. Pag. 70.

Hoofdstuk III

1. H. Daalder: Politici en Politisering in Nederland. In: H. Daalder: Politisering en Lijdelijkheid in de Nederlandse politiek; Assen, 1974. Pag. 62.
2. J. Th. J. van den Berg en H.A.A. Molleman: Crisis in de Nederlandse politiek; Alphen aan de Rijn, 1974. Pag. 93, resp. 112.
3. Daalder, pag. 63.

4. Geciteerd in H. Vuijsje: De Nieuwe Vrijgestelden. Haagse Post van 15 mei 1976.
5. Samengesteld op basis van: W.H. Vliegen: De dageraad der volksbevrijding; Amsterdam, 1905. De 66 worden volgemaakt door een boer en zes man omtrent wier beroep Vliegen ons in 't ongewisse laat.
6. Samengesteld op basis van: W.H. Vliegen: Die Onze Kracht Ontwaken Deed; Amsterdam, 1924/1938. De 103 worden volgemaakt door twee boeren.
7. P.J. Troelstra: Inzake Partijleiding, toelichtingen en gegevens; Rotterdam, 1906. Pag. 99/100.
8. De oplettende lezer zal het opvallen dat Daalder sprak van 'vormingswerkers' en dat wij hier nu uitgaan van 'welzijnswerkers', met name de sociaal-kulturele sektor. De terminologie in deze hoek van het welzijnswerk is nogal verwarrend. Het vormingswerk, voor zover het bij CRM is ondergebracht, maakt deel uit van de sociaal-kulturele sektor. Het door Daalder geschetste beeld is echter evenzeer van toepassing op de andere werksoorten die meestal tot de sociaal-kulturele sektor worden gerekend: het wijk-, klub- en buurthuiswerk, het opbouwwerk en het jeugd- en jongerenwerk.
9. D.w.z. een bruto gezinsinkomen per jaar van f 45.000 of meer. Tabel Inkomen naar Welstand (NIPO omnibus 2e kwartaal 1976).
10. Onderzoek naar de sociale status van werknemers in het Wetenschappelijk Onderwijs is voor het laatst gedaan in 1962 door dr. B.S. Witte. De situatie was toen echter nauwelijks te vergelijken met de huidige. Zie verder hoofdstuk V.
11. S.M. Lipset: Stratification, Social: social class. In: International Encyclopedia of the Social Sciences, 1968, Vol. XV, pag. 310.
12. Dit lijkt een cirkelredenering, maar is het niet. Naast de vrijheid in het werk heb ik nog andere criteria van 'Nieuwe Vrijgesteldheid' genoemd.
13. H.M. Helmers e.a.: Graven naar macht, op zoek naar de kern van de Nederlandse economie; Amsterdam, 1975. Hoofdstuk 2. 'Graven naar macht' is een van de zeer weinige onderzoeken naar het functioneren van de 'upper class' die de laatste tijd in Nederland werden verricht.
14. Helmut Schelsky: Die Arbeit tun die Anderen; Opladen, 1975, tweede druk.
15. De langere citaten in deze paragraaf zijn afkomstig van Schelsky, pagina's 104, 105, 106, 167 en 376.
16. Sociaal en Cultureel Planbureau: Sociaal en Cultureel Rapport 1976; 's Gravenhage, 1976.

Hoofdstuk IV

1. Stanislav Andreski: Social Sciences as Sorcery; Penguin Book, 1974. Pag. 11-17.
2. Christien Brinkgreve: Presentation of self in academic life; Amsterdams Sociologisch Tijdschrift, tweede jaargang nr. 2.
3. J.J. Godschalk: Hetze tegen Academische welzijns-elite; NRC/Handelsblad van 14 augustus 1976.
Friso D. Heyt: Nieuwe Vrijgestelden (ingezonden stuk) plus naschrift door J.J. Godschalk in NRC/Handelsblad van 4 september 1976.

Friso D. Heyt: Nieuwe Vrijgestelden (2) (ingezonden stuk) in NRC/Handelsblad van 2 oktober 1976.

4. Philip Elliott: The Sociology of the Professions; London, 1972. Pag. 129.
5. Dr. B.S. Witte: De wetenschappelijk ambtenaar aan de Nederlandse universiteiten en hogescholen; Assen, 1963
De positie van wetenschappelijk ambtenaren en wetenschappelijk medewerkers toen en nu komt in hoofdstuk V verder aan de orde.

Hoofdstuk V

1. Dr. B.S. Witte: De wetenschappelijk ambtenaar aan de Nederlandse universiteiten en hogescholen; Assen, 1963. Pag. 25.
2. Bruto maandsalarissen per 1 januari 1976.
3. Een overzichtelijke opsomming van de knelpunten in het rangenstelsel wetenschappelijke medewerkers is te vinden in het advies dat de Werkgroep Rangenstelsel Wetenschappelijke Medewerkers op 18 februari 1976 uitbracht aan staatssecretaris Klein.
4. Witte, pag. 78.
5. Interview in Folia Civitatis van 6 maart 1976.
6. Nota 'Het personeelsbeleid m.b.t. het wetenschappelijk personeel van de 'Fakulteit der Letteren'; februari 1976 (stencil).
7. Witte, pag. 109.
8. Verslag van de Algemene Rekenkamer betreffende haar werkzaamheden over het jaar 1974. Pag. 44.
9. Tilburgs Hogeschoolblad van 22 augustus 1975.
10. De discussie tussen de professoren Jongman en Slagter werd gevoerd in Quod Novum, negende jaargang, nrs. 2, 8 en 11. Prof. Slagter gaf een uitgebreide samenvatting van zijn uiteindelijke standpunt in Universiteit en Hogeschool, jaargang 23, nr. 1.
11. Geciteerd door Tessel Pollmann in 'Als u mij zou vergelijken met een hoogleraar Romaanse talen, dan stroomt mijn gemoed over', Vrij Nederland van 6 september 1975.
12. Mededeling van staatssecretaris dr. G. Klein.
13. Quod Novum, tiende jaargang, nr. 6.
14. Geciteerd door dr. Ph. J. Idenburg in: Prof. mr. dr. Th. Keulemans O.C. e.a.: De intellectueel in de samenleving; Assen, 1953. Pag. 73.
15. Prof. dr. F. van Heek e.a.: Sociale Stijging en Daling in Nederland I; Leiden, 1958. Pag. 29 - 41.
16. Mededeling van staatssecretaris dr. G. Klein.
17. Zie hoofdstuk IV, noot 3.

Hoofdstuk VI

1. Nieuwe Revu, nr. 38, 1976.
2. Willeke Snap: 'Heel erg vrijgesteld', UniversiteitsKrant (Groningen) van 16 juni 1976.
3. Gerrit Saleminck: 'strijd voor inkomensverbetering'; Wetenschap & Samenleving van maart 1976; pag. 18/19.
4. 'Bevordering'; Tilburgs Hogeschool Blad van 4 juni 1976.
5. Geciteerd in H. Vuijsje: 'Welke leraren willen uit eigen beurs stelen?';

- Haagse Post van 3 januari 1976.
6. De Werkgroepen 'Rangensstelsel Wetenschappelijk Medewerkers', 'Toegang tot het Wetenschappelijk Corps' en 'Topstructuur'.
 7. Salarissen per 1 januari 1976.
 8. Los van de problematiek van de aanvangs-salarissen is in overweging om jonge WM's niet meer — zoals tot nu toe — vier maal één jaar op proef aan te stellen, met opnemings in vaste dienst vrijwel automatisch daaraan vast gekoppeld. De werkgroep 'Toegang tot het wetenschappelijk corps' heeft aanbevolen, jonge academici nog slechts voor vier jaar in tijdelijke dienst te nemen 'ter verdere opleiding en vorming'. Slechts de 'meest gekwalificeerden' zouden daarna kunnen solliciteren naar een vaste aanstelling. Zo'n opzet maakt een flexibeler — en dus goedkoper — personeelsbeleid mogelijk, maar rechtspositioneel is er nogal wat op aan te merken.
 9. Geciteerd in H. Vuijsje: Het Mexicaanse leger aan onze universiteiten; Haagse Post van 26 juni 1976.
 10. Geciteerd in H. Vuijsje: de Nieuwe Vrijgestelden; Haagse Post van 15 mei 1976
 11. Siep Stuurman: 'Een nieuwe schopstoel voor Jan Modaal'; De Groene Amsterdammer van 9 juni 1976.
 12. Jos de Beus: 'Nieuwe vrijgestelden 2'; ingezonden stuk in De Groene Amsterdammer van 23 juni 1976.

Hoofdstuk VII

1. Geciteerd in H. Vuijsje: Werkt de welzijnswerker? Haagse Post, 7 augustus 1976.
2. Sektoren als onderwijs en passieve recreatie, die soms ook tot het welzijnsgebied gerekend worden, zijn bij deze schatting buiten beschouwing gelaten.
3. Maatschappelijk werkers in dienst van bedrijven, ziekenhuizen e.d. niet meegerekend.
4. Volgens de Sociale Maandstatistiek (C.B.S.) van april 1976, pag. 263, waren eind maart 1975 11.000 personen werkzaam bij sociaal-kulturele instellingen. Daarbij zijn ook enkele duizenden krachten zonder Sociale Akademie-opleiding inbegrepen.
5. Het overgrote deel van de werknemers in de welzijnssector geniet sinds kort een welvaartsvast pensioen (met uitzondering van de minst verdienenden: de gezins- en bejaardenverzorgsters!). De inkomens volgen in het algemeen de 'trend' van de ambtenarensalarissen en er wordt 7,1% AOW premiecompensatie uitgekeerd (ambtenaren krijgen de volle 12%). Aan de andere kant ontbreekt nog een gegarandeerde rechtspositie en een wachtgeldregeling.
6. Dit onderwerp komt verder aan de orde in hoofdstuk IX.
7. Bram Peper: Vorming van welzijnsbeleid; Meppel, 1972. Pag. 307-318.
8. 'Totaal subsidie klubhuiswerk, buurtwerk en O.B.S.; per inwoner 1975'; Ministerie van C.R.M., Strafbureau Statistiek.
9. Brief van staatssecretaris W. Meijer aan besturen van door CRM gesubsidieerde instellingen voor AMW en Organen van Samenwerking d.d. 20 juli 1976; Bijlage 2.

10. 'Het vormingswerk voor jeugdigen'; rapport, uitgebracht aan de Minister van O & W door de Stichting Inst. voor Toeg. Soc. te Nijmegen i.s.m. de Ned. Organisatiekring te Utrecht. Nijmegen, jan. 1976. Pag. 127.
11. Werkgroep Welzijnszorg van de B.W.A.: 'Naar een politieke analyse van het welzijnswerkbestel'; Nijmegen, 1974. Pag. 12.
12. Zie bijv. 'Naar een politieke analyse van het welzijnswerkbestel', pag. 11.
13. Dr. Ph. A. Idenburg: Plaats en taak van het particulier initiatief, pre-advies voor de conferentie van de Nationale Raad voor Maatschappelijk Welzijn op 25 en 26 november 1976. Pag. 42.
14. Rapport van de beraadsgroep knelpunten, harmonisatie welzijnsbeleid en welzijnswetgeving; 's Gravenhage, 1974.
15. Bijsturingskommissie Rijkssubsidieregelingen Jeugd- en jongerenwerk en samenlevingsopbouw: 'Ondersteuning van sociaal-kulturele activiteiten: hoofdlijnen voor het beleid'. Rijswijk, 5 juli 1976.
16. Per 1 januari 1977 hoogstwaarschijnlijk gefuseerd.
17. Geciteerd in H. Vuijsje: Werkt de welzijnswerker?
18. Idem.
19. Max van den Berg e.a.: Welzijnswerk en Welzijnspolitiek; Amsterdam, 1975. Pag. 27.
20. Groninger Nota Jeugd- en jongerenwerk, op 25 maart 1976 aan de gemeenteraad aangeboden.
21. Buurtwerkblad Attak van maart 1976.
22. CRM Memorie van Toelichting 1976; hoofdstuk XVI, no. 2, pag. 6.
23. Knelpuntennota, pag. 16/17.
24. Jan Joost Lindner: De Vijfde Macht. Volkskrant, 28 december 1974, pag. 27.
25. Ook de ambtenarenbonden KABO en ABVA zijn van mening dat de beleidsbepaling van de koepels meer in het openbaar dient te geschieden, zoals blijkt uit hun commentaar d.d. 11 december 1975 op het rapport van de Commissie-Van der Burg.
26. Geciteerd in H. Vuijsje: Werkt de welzijnswerker?
27. Mr. W.C.D. Hoogendijk: Van verzuiling naar decentralisatie, pre-advies voor de conferentie van de Nationale Raad voor Maatschappelijk Welzijn op 25 en 26 november 1976. Pag. 87.
28. Idenburg, pag. 54.
29. Peper, pag. 220.
30. Clifford Geertz: Agricultural Involution: the Processes of Ecological Change in Indonesia; Berkeley, 1963.
31. Zie K. Spaan: Geheimtaal en mythes in het welzijnswerk; Jeugd en Samenleving van november 1974; en H. Vuijsje: De Nieuwe Vrijgestelden; Haagse Post van 15 mei 1976.
32. G.P.A. Braam e.a.: Collectieve acties; Meppel, 1976. Pagina's 145 en 147.

Hoofdstuk VIII

1. Helmut Schelsky: Die Arbeit tun die Anderen; Opladen, 1975, tweede druk. De langere citaten in deze paragraaf zijn afkomstig van de pagina's 13 en 77. In de tweede druk is een nawoord opgenomen, waarin Schelsky zijn kritici van repliek dient.

2. H. Daalder: Politici en Politisering in Nederland. In: H. Daalder: Politisering en Lijdelijkheid in de Nederlandse politiek; Assen, 1974. Pag. 63/64.
3. Daalder, pag. 63.
4. J.A.A. van Doorn: Werkgelegenheidsbeleid of werkverschaffing?; Beleid en Maatschappij, oktober/november 1974. Pag. 292.
5. De langere citaten in deze paragraaf zijn afkomstig van Schelsky, de pagina's 82, 83 en 371.
6. Bram Peper: Vorming van welzijnsbeleid; Meppel, 1972. Pag. 187/188.
7. Peper, pag. 244.
8. Peper, pag. 157/158.
9. Peper, pag. 315/316.
10. Deze uitspraak is vooral gebaseerd op informatie die de schrijver eind 1975 verzamelde over verschillende sociale akademies, en ervaringen die hij opdeed tijdens een tiendaags verblijf aan de Groninger sociale academie ASCA, neergelegd in de reportage 'De floepers zijn op hun retour'. Haagse Post van 13 december 1975.
11. F.G. Stafleu: Opbouwwerk in de marge van de economie. In: dr. R.M. Lapré (red.): De economie van de welzijnszorg; Alphen aan den Rijn, 1976. Pag. 231/232.
12. Schelsky, pag. 87.
13. Interview in de Sjaloom-uitgave 'Achtergrond'; tweede jaargang, nr. 41.
14. J.A. Bakker e.a.: Sociale dienstverlening; Deventer, 1971. Pag. 51.
15. Een deel van de Bijsturingskommissie Jeugd- en jongerenwerk en samenlevingsopbouw heeft een aanbeveling in soortgelijke zin gedaan. Zie het advies 'Ondersteuning van sociaal-kulturele activiteiten: hoofdlijnen van het beleid'; Rijswijk, 5 juli 1976. Pag. 31.
16. De Commissie-Van der Burg, die zich bezighoudt met het doorlichten van gesubsidieerde welzijnsinstellingen en -organisaties op hun democratisch gehalte en hun doelmatigheid, brengt waarschijnlijk voorjaar 1977 een eindrapport uit.

Hoofdstuk IX

1. Voor de manier waarop de Nederlandse 'pacificatiedemocratie' tot stand kwam en ging functioneren, zie dr. A. Lijphart: Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek; Amsterdam, 1968.
2. H. Daalder: Leiding en Lijdelijkheid in de Nederlandse Politiek. Opgenomen in H. Daalder: Politisering en Lijdelijkheid in de Nederlandse politiek; Assen, 1974. Pag. 29.
3. J. Th. J. van den Berg en H.A.A. Molleman: Crisis in de Nederlandse politiek; Alphen aan de Rijn, 1974.
4. Van den Berg en Molleman, pag. 31.
5. Daalder, pag. 29.
6. Jan Joost Lindner: De Vijfde Macht. Volkskrant, 28 december 1974, pag. 27.
7. Bram Peper: Vorming van welzijnsbeleid; Meppel, 1972. Pag. 312-318.
8. Kommentaar van de Nationale Raad voor Maatschappelijk Welzijn op de Knelpuntennota. Uitgave (stencil) NRMW, september 1974. Pag. 20.

Hoofdstuk X

1. Geciteerd door Bert Middel in zijn boekje 'De nieuwe elite van de PvdA'; Groningen, 1976. Pag. 5.
2. R. Michels: Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie; Leipzig, 1911.
3. Zie noot 1 van dit hoofdstuk.
4. Geciteerd in H. Vuijsje: de Nieuwe Vrijgestelden; Haagse Post van 15 mei 1976.
5. Middel, 1976, pag. 68.
6. J.Th.J. van den Berg en H.A.A. Molleman: Crisis in de Nederlandse politiek; Alphen aan de Rijn, 1974. Pag. 112.
Onder de 74 ondertekenaars waren 16 journalisten (inkl. werknemers bij radio en TV), 11 studenten, 11 werknemers bij het Wetenschappelijk Onderwijs, negen andere academici, vier uitgevers, drie cursusleiders of vormingswerkers, twee predikanten en twee marktonderzoekers.
7. Zie noot 6 van dit hoofdstuk.
8. Hans van den Doel: Mijn avonturen met Nieuw Links; Haagse Post van 9 oktober 1976.
9. Mededeling van Piet Knollema van het PvdA-sekretariaat.
10. De enquête werd gehouden in november 1976. Van gepensioneerden is het laatst opgegeven beroep gerekend.
11. Wouter Gortzak: Tussen regering en achterban, het PvdA-bestuur na Nieuw Links. Socialisme en Democratie, nr. 7/8 1976. Pag. 357.
12. Geciteerd in H. Vuijsje: de Nieuwe Vrijgestelden.
13. Gortzak, pag. 351.
14. Bart Tromp: Socialisme, organisatie en democratie; politiek-sociologische kanttekeningen bij de koers en ontwikkeling van de PvdA. Socialisme en Democratie, nr. 4 1976. Pag. 167/168.
15. Tromp, pag. 167 en 169.
16. P. Bordewijk: De nieuwe vrijgestelden en het populistisch syndroom; Hollands Maandblad van aug./sept. 1976, pag. 6-11.
17. Zie noot 8 van dit hoofdstuk en:
Hans van den Doel: De Amsterdamse PvdA als geitenfokvereniging; Haagse Post 31, 1975.
18. Zie hoofdstuk VIII, noot 2.
19. Bordewijk, pag. 7.
20. Tromp, pag. 169 en 170.
21. H.M. Helmers e.a.: Graven naar macht; Amsterdam, 1975. Pag. 39 en 65/66.
22. Idem, pag. 39.
23. Helmut Schelsky: Die Arbeit tun die Anderen; Opladen, 1975, tweede druk. Pag. 237/238.
Hier mag overigens niet onvermeld blijven dat Schelsky zijn boek nadrukkelijk voor een breed publiek heeft bedoeld, maar daarvan dan wel een raar beeld moet hebben. Het gaat je duizelen van de ellenlange zinnen en woorden van een halve regel. Schelsky schrijft slechts moeizaam doorgrondelijke filosofentaal, in de beste Duitse traditie.
24. In een in 1977 te publiceren artikel: Partij van de Arbeid: ook voor arbeiders.
25. Zie noot 24 van dit hoofdstuk.

- 10.c
26. Bordewijk, pag. 7.
 27. Zie noot 24 van dit hoofdstuk.
 28. Geciteerd in het artikel 'De blijvende waarde van het historisch materialisme' in Vrij Nederland van 9 oktober 1976.
 29. Gegevens werden verstrekt door D. Corporaal van het ARP-sekretariaat. Voor gepensioneerden is het laatste beroep gerekend.
De genoemde groep van 44 bestaat uit: een welzijnswerker, negen burgemeesters en wethouders, vier Tweede Kamerleden, zes werknemers bij het W.O., een predikant, zes 'oude vrijgestelden' (inkl. werknemers bij werkgeversorganisaties), twee economen, drie directeuren en ondernemers, twee beoefenaars van het vrije beroep, vier werknemers in het voortgezet onderwijs, een directeur van een wetenschappelijk instituut, een voorlichter van de kamerfractie en vier hogere employés.
 30. Gegevens werden verstrekt door P.H. van Zeil van het KVP-sekretariaat. Ook hier werd voor gepensioneerden het laatste beroep gerekend. De genoemde groep van 47 bestaat uit 14 burgemeesters en wethouders, een Statenlid, drie Tweede Kamerleden, zes werknemers in de welzijnssector, drie werknemers in het W.O., twee werknemers in het voortgezet onderwijs, drie 'oude vrijgestelden' (van wie één werkzaam bij een werkgeversorganisatie), twee directeuren, twee beoefenaars van het vrije beroep en 11 bekleeders van een hogere ambtelijke, beleids- of staffunctie.
 31. Cijfers van drs. J.Th.J. van den Berg.
 32. Vereniging van Nederlandse Gemeenten: De Staten gehoord; uitgave V.N.G., 1975.
 33. Vereniging van Nederlandse Gemeenten: Een Goede Raad; uitgave V.N.G., 1974.
 34. Werkgroep Nationaal Verkiezingsonderzoek: De Nederlandse kiezer '71; Meppel, 1972. Pag. 102/103.
G.P.A. Braam e.a.: Collectieve acties; Meppel, 1976.
 35. De Nederlandse Kiezer, een onderzoek naar zijn gedragingen en opvattingen; 's Gravenhage, 1956. Pag. 29.
Werkgroep Nationaal Verkiezingsonderzoek: De Nederlandse kiezer '71; pag. 143.
L.P.J. de Bruyn en J.W. Foppen: Nationaal Kiezersonderzoek 1972-1973; Nijmegen 1974. Pag. 192.
Van den Berg en Molleman, pag. 224/225.
 36. C. Boender: Beroepspraktijk jeugdwerkers. NIMAWO, den Haag, 1970, en P.Vos en R. R. s' Jacob: Beroepsmobiliteit jeugdwerkers. NIMAWO, den Haag, 1974.
 37. Sociaal en Cultureel Planbureau: Sociaal en Cultureel Rapport 1976; 's Gravenhage, 1976.
 38. A. Hoogerwerf: Gelijkheid en ongelijkheid in het politieke systeem. In: prof. dr. J. van den Doel en prof. dr. A. Hoogerwerf (red.): Gelijkheid en ongelijkheid in Nederland, analyse en beleid; Alphen aan de Rijn, 1975. Pag. 97.
 39. Van den Berg en Molleman, pag. 224/225.

De zomer 1976 door Herman Vuijsje in de Haagse Post gepubliceerde artikelen over de Nieuwe Vrijgestelden veroorzaakten een felle discussie aan universiteiten, onder welzijns werkers en onder andere leden van de snel gegroeide groep mensen die zich bezighoudt met vrij vaag omschreven activiteiten op 'sociaal' gebied.

Kategorieën die nogal wat met elkaar gemeen hebben, zozeer zelfs dat je van een nieuwe 'klasse' zoudt kunnen spreken. Nieuwe Vrijgestelden (N.V.) genieten vaak een hoog inkomen en een rechtspositie die overeenkomsten vertoont met de ambtenaren-status. Tegelijkertijd hebben ze een vrijheid in hun werk die eerder doet denken aan het vrije beroep.

Maar de lasten van deze combinatie (de controle waaronder en de hiërarchie waarin een ambtenaar moet werken en de risico's die een beoefenaar van het vrije beroep loopt) zijn de N.V. onbekend.

De benaming N.V. is ontleend aan het begrip 'vrijgestelden' uit de arbeidersbeweging. Rond de eeuwwisseling begonnen vakbonden en politieke partijen activisten uit hun gelederen vrij te stellen van direct produktieve arbeid om zich op kosten van de leden full time te kunnen wijden aan het behartigen van hun belangen.

Ook de N.V. worden onderhouden door de gemeenschap, alleen is het nu de overheid die betaalt. Ook de N.V. komen op voor de belangen van anderen, vooral van sociaal zwakken. Ze doen dat vaak in hun werk, maar ook daarbuiten, want door hun flexibele werktijden kunnen ze een belangrijke rol in de politiek spelen. Goed van de tongriem gesneden, goed opgeleid en beschikbaar op alle uren van dag en avond, hebben ze de 'gewone man' grotendeels uit de organen van de progressieve partijen verdrongen.

De HP-artikelen verwekten vooral opschudding doordat de hierin geleverde kritiek uit linkse hoek afkomstig was. Moet de vrijheid van de N.V., waarvan soms aantoonbaar misbruik wordt gemaakt, niet beperkt worden, juist uit solidariteit met de zwakken, wier deel uit de kollektieve pot op 't ogenblik onder druk staat?

In dit boek gaat Herman Vuijsje op deze en aanverwante vragen dieper in dan in de HP-serie mogelijk was. Hij baseert zich daarbij op journalistiek en sociologisch materiaal plus enig eigen onderzoek.

Herman Vuijsje (30) studeerde sociologie en was enige tijd als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Momenteel werkt hij half time als redakteur van de Haagse Post.

----- end of text -----

This publication is made available in the context of the history of social work project.

See www.historyofsocialwork.org

It is our aim to respect authors' and publishers' copyright. Should you feel we violated those, please do get in touch with us.

Deze publicatie wordt beschikbaar gesteld in het kader van de canon sociaal werk.

Zie www.canonsociaalwerk.eu

Het is onze wens de rechten van auteurs en uitgevers te respecten. Mocht je denken dat we daarin iets fout doen, gelieve ons dan te contacteren.

----- einde van de tekst -----